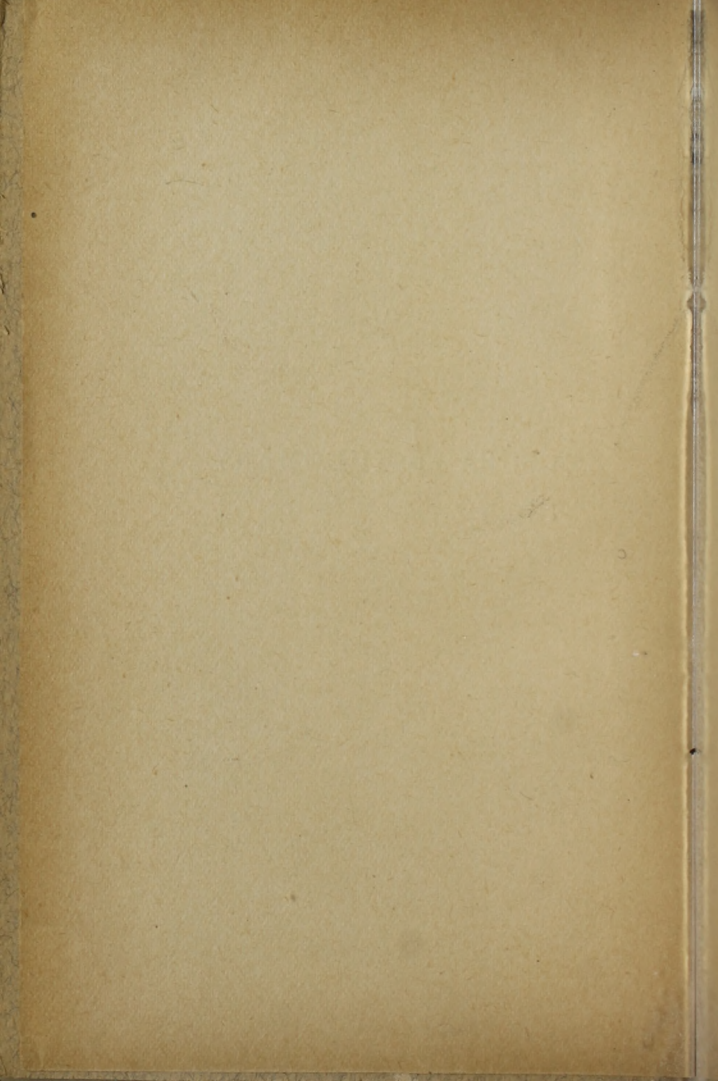

KULTÚRA ÉS TUDOMÁNY

Engel. O. 79/
86.

FAGUET

A KONTÁRSÁG KULTUSZA
ÉS A FELELŐSSÉGTŐL VALÓ
RETTEGÉS

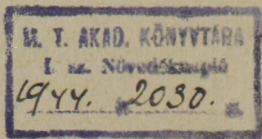
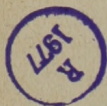
FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

170100

A MŰ FRANCIA CÍME :

LE CULTE DE L'INCOMPÉTENCE
ET L'HORREUR DES RESPONSABILITÉS

A FORDÍTÁS DR. SZÁNTHÓ GYULA MUNKÁJA

I.

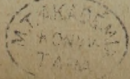
A KORMÁNYFORMÁK ALAPELVEI.

Állandóan fennforgott az a kérdés, hogy mi a különböző kormányformák alapelve, amely mindenben meg kell hogy legyen, vagyis az a kérdés, hogy mi minden politikai kormányformának az általános érvényű, lelketadó alapgondolata?

Montesquieu például bebizonyítja, hogy a monarchia alapelve a *becsület*, az önkényuralomé az *elrettentés*, a köztársaságé pedig az *erény*, vagyis a hazafiság és bölcsen hozzáteszi még, hogy a különböző kormányzatok alapelvük érvényesítésének túlhajtása, vagy annak elejtése által hanyatlanak le, illetőleg enyésznek el.

S ez valóban így van, noha az állítás paradox. Első tekintetre ugyanis nem látjuk be, miért kell elenyészni az önkényuralomnak az elrettentés alkalmazása, tehát éppen azáltal, ami fennállását leginkább biztosítja; továbbá a mérsékelt monarchiának a nagyon kifejlesztett becsvágy által és a köztársaságnak azért, mert nagyon sok erény felett rendelkezik. S ez mégis így van.

Az elrettentéssel való visszaélés ugyanis elernyedést szül és méltán idézhetjük itt Quinet Edgarnak kiváló mondását: «Ha elrettentést alkal-

mazunk, biztosaknak kell lennünk abban, tudjuk-e azt állandóan is alkalmazni.» A monarchia pedig nem rendelkezik elég sok kitüntetéssel, mert ha mindent csak a becsvágy kielégítésére alapít, akkor sokszorosítania kellene a méltóságokat, a külső kitüntetések, a katonai tollforgókat, vállrojtokat és a hivatalokat, minthogy pedig mindezeket nem sokszorosíthatja a végtelenségig, ellene lesznek azok is, akik nélkülözik e kitüntetések, s azok is, akik részesültek bennük, de nem eléggé.

És végül kétségtelen, hogy az ember sohasem rendelkezhetik elegendő erénnyel s kiváltképpen elegendő hazafisággal, s ezért történik, hogy a kormányzatok inkább azáltal enyésznek el, ha cserbenhagyják alapelvüket, mint ha visszaélnek vele. Egyébként nem igaz-e, hogy az országtól túl sok áldozatkészséget követelve, kimerítjük a polgárok erőit és elernyesztjük a maguktól pazarul felajánlott erényeket?

Ez esett meg Napoleonnal is, aki, talán nem szándékosan, túlságosan sokat követelt Franciaországtól «a nagyobb Franciaország» felépítéséhez.

Ámde ez nem volt köztársaság! Az áldozatokat tekintve, amelyeket a polgároktól hazájukért követelt, a római köztársasághoz és az 1792. évi francia köztársasághoz volt hasonló. Mindent a haza dicsőségéért és «még több hősiességet, mindig csak hősiességet». Ebből állott. Annyit követelt a polgárok erényétől, hogy az kimerült.

Nagyon igaz tehát, hogy a kormányzatok alapelvük túlzása által nemkevésbé teszük magukat tönkre, mint annak elhagyásával. Montesquieu ezt az általános érvényű gondolatot Aristoteles-

ből merítette, aki nem minden humor nélkül mondja a következőket : «Azok, akik azt képzelik magukról, hogy megtalálták valamely kormányforma alapelvét, ennek következményeit szélsőségekbe hajtják : nem veszik figyelembe, hogy ha az emberi orr eltér az egyenes, tehát a legszebb vonaltól és satorrá vagy piszeorrá változik, szépségének egy részét megtartja ugyan még, ám ha ez az eltérés túlságba megy, e testrésznek éppen a kellő helyes mérete vesz el, nem is szólva arról, hogy bizonyos esetben beállhat az is, hogy orrát végképpen elveszíti». Ez a hasonlat minden kormányformára egyaránt alkalmazható.

Ebből az alapgondolatból kiindulva gyakran felvetettem azt a kérdést : hogy mi a demokraták elve kormányzatuk lényegét illetőleg, és nem került nagy erőfeszitésembe annak megállapítása, hogy ez az elv a kontárság kultusza.

Tekintsünk meg egy jól berendezett és virágzó kereskedőházat vagy ipartelepét ; mindenki azt a munkát végzi itt, amit megtanult és amit legjobban tud végezni. Itt működik a munkás, a számvevő amott, a kezelő távolabb, a külső ügyek főnöke a maga helyén. Senkinek sem jutna eszébe, hogy a számvevőt az utazó ügynök útjára küldje el és hogy őt ezalatt akár magával az utazó ügynökkel, akár az üzletvezetővel, akár a gépészszel helyettesítse.

Figyeljük meg az állatvilágot ; minél magasabb fokon állanak bizonyos állatok a szerves lények közt, annál nagyobb élettani működésük megszólása és annál határozottabb egyes szerveik külön kialakulása. Egyik szerv gondolkozik, a másik cselekszik, ez a szerv az emésztést, amaz

a lélekzést végzi stb. Vannak-e oly állatok, melyeknek csak egy szervök van, vagy jobban mondva amelyek csak egy szervből állanak s az lélekzik, érez, emészt és mindent egyszerre végez el? Bizonyára vannak. Az amoebát is ilyennek mondják. Csakhogy az emoeba az állatvilág legalsóbb fokán van s még a növény-nél is sokkal alsóbbrendű.

Éppen így kétségtelen, hogy az a jól szervezett emberi társadalom, amelyben minden szervnek megvan a maga határozottan kijelölt tevékenységi köre, vagyis amelyben azok igazgatnak, akik megtanulták az igazgatást, azok hoznak törvényeket vagy javítják ki a már meglevőket, akik törvényhozást tanultak; azok ítélkeznek, akik jogtudományt tanultak és a falusi levélhordó munkáját nem bízzák béna emberre. A társadalomnak a természettől kell eljárásában példát venni. Már pedig a természet a jól megalkotott lényeknél akként jár el, hogy elkülöníti egymástól a szerveket; «a természet semmit sem alkot silányul, — mondja Aristoteles — mint a delfoszi késműves, akinek kései többféle célra szolgálnak; a természet minden egyes darabot külön alkot meg és eszközei közül nem az a leg-tökéletesebb, amely többféle — de amely csupán egy munkára alkalmas.» «Karthagóban — mondja továbbá — nagy megtiszteltetés többféle hivatalnak egy kézben való összehalmozása; már pedig egyszerre az ember jól csak egyetlen dolgot végezhet el, a törvényhozónak tehát meg kell előznie ezt a helytelenséget és nem szabad megengednie ugyanak az egyénnek, hogy cipőt is készítsen és hogy flótán is játsszék.» Jól szervezett társa-

dalom továbbá az, ahol nem bíznak mindenkire mindenféle tevékenységet, ahol nem mondják magának a tömegnek vagy az egész társadalmi testnek: «te kormányozz, te igazgass, te hozz törvényeket». Az a társadalom, melyben a dolgok így állanak, amoeba-társadalom volna.

Valamely társadalom annál előrehaladottabb az emberi társadalmak sorában, minél jobban fel van osztva benne a társadalmi munka, minél határozottabban vannak benne elkülönítve a szervek s minél pontosabban vannak a munkakörök a rátermettség szerint elosztva.

Ámde a demokráciáknak legalább is erős hajlandóságuk van arra, hogy ne legyenek ezen a nézetten, hanem éppen annak az ellenkezőjén. Volt Athénben egy főtörvényszék, amely a törvény ismeretére kitanított bírákból állott, akik tehát törvénytudók voltak és a törvényeket pontosan alkalmazták. A nép azonban nem szívelhette ezt a bíróságot és minden erejével azon volt, hogy önmagával a néppel helyettesítse. A nép okoskodása a következő volt: «jól tudom alkalmazni a törvényeket, mert én hozom őket». A következtetés (conclusio) helyes volt, amit meg lehet benne támadni, az a syllogismus altétele (propositio minor). A nép okoskodására ezt lehetne felelni: «kétségtelenül alkalmazhatod a törvényeket, mert te hoztad azokat, de talán nem igaz, hogy te hozod őket.» Annyi bizonyos, hogy a nép belefogott a törvények alkalmazásába, sőt mi több, meg is fizettette magát érte s ennek az lett az eredménye, hogy éppen a legszegényebb polgárok ítélkeztek napközben, miután a többiek nem akarták elvesztegetni egész napjukat hat

drachmáért. Ez a plebejus-törvényszék igen sokáig ítélkezett. Leghíresebb tevékenysége Socrates halálos ítélete volt. Lehet, hogy megbánták ezt az ítéletet, de hát meg volt mentve az elv : sértetlen a kontárság szuverénitása.

Úgy látszik, a modern demokráciák is ugyanezt az elvet vallják. Lényegükben amoebaszerűek. Egy hírneves demokráciának a fejlődése következő volt :

Ezzel az eszmével kezdte meg működését : legyen egy király és a nép, legyen demokratikus királyság és királyi demokrácia. A nép hozza a törvényt, a király végrehajtja és pedig bizonyos befolyással a törvény felett, amennyiben felfüggesztheti az olyan új törvény végrehajtását, amely, véleménye szerint, akadályozhatná a kormányzásban. Itt még mindig fennmaradt tehát a hatáskörök elkülönítésének bizonyos foka. Nem egyazon személyiség — akár egyén, akár kollektív személy — hozta a törvényeket és végezte a kormányzást is.

Ez nem tartott sokáig. A királyságot megszüntették. Megmaradt a demokrácia. Fennmaradt mégis a hivatottságnak bizonyos fokú megbecsülése. A nép, a tömeg, a közönség nem tulajdonította magának azt a jogot, hogy közvetlenül maga kormányozzon, sem azt, hogy közvetlenül hozzon törvényt.

Sőt nem tulajdonította magának azt a jogot sem, hogy közvetlenül választhassa meg a törvényhozókat. A törvényhozókat két fokú választás mellett rendelte ki : kiszemelte a választókat, akik megválasztották a törvényhozókat, vagyis ily módon maga fölébe kétféle arisztokráciát helye-

zett, t. i. a választók — és ezeken felül — a választottak arisztokráciáját. Ugyancsak messze állott tehát az atheni demokráciától, amely pontosan mindent önmaga végzett el a Pnyxen.¹

De azért mégsem mondhatni, hogy a rátermettséggel túlságosan törődött volna. Mert a kiszemelt választókat semmiféle különös hivatottság nem képesítette arra, hogy törvényhozókat választhassanak, viszont a választók által kirendelt választottak sem dicsekedhettek semmiféle hivatottsággal arra, hogy törvényhozók lehessenek. Mégis volt ez esetben két pseudo-hivatottság, legalább vélelmezett hivatottság. A tömeg, vagyis inkább az alkotmány azt vélelmezi, hogy a kirendeltjei által megválasztott törvényhozók sokkal hivatottabbak a törvények hozatalára, mint maga a tömeg.

Ezt a kissé bizarr hivatottságot nevezem én átruházás útján való hivatottságnak. Semmi sem jelzi, hogy ennek, vagy annak a polgárnak a legkisebb törvényhozói, azaz jogi hivatottsága is lenne, ámde megadom neki ezt a hivatottságot a beléje helyezett bizalomból kifolyólag, aminek létezését bebizonyítom akkor, amidőn megválasztom őt, vagy pedig rábízom a választást azokra, akiket a végből rendelek ki, hogy törvényhozókat válasszanak s akik a választás megejtése által megadják a hivatottságot nekik.

Az átruházott hivatottság bizonyára nem felel meg a közönséges józan ész követelményeinek, de annak bizonyos látszata mégis mellette szól, sőt valamivel több is a látszatnál.

Nincs ugyan józan értelme, minthogy ez semmiből (ex nihilo) való teremtés, minthogy

nem a hivatott kreálja a hivatottakat, hanem az egész nullából lett. Az átruházás eléggé jogosult, ha illetékes testülettől származik; ámbár alkalmazását sehol sem szeretem. A baccalaureatussal nem bíró tudóst valamely egyetem a baccalaureatus, licentiatus vagy tudorság fokozatával ruház fel, hogy kebelébe felvegye; az egyetem ezt teheti, mert meg tudja ítélni, vajjon csupán a körülmények okozták-e, hogy a tudós nem szerzett magának semmiféle hivatalos tudós-címet. De ha olyanok ruháznának fel valakit, tegyük fel a matematikai tudományok tudorságával — akik baccalaureatussal nem bírnak, ez már paradoxnak, de ezen kívül nagyon komikusnak is látszhatik. Az illetéktelenek által adott illetékesség semmiesetre sem egyezik a józan ésszel.

Ámde bizonyos látszat mégis mellette szól, sőt valami kevéssel több is a látszatnál. Vegyük csak figyelembe, hogy a szépirodalmi és drámaírói tudori fokozatot illetéktelenek — azaz a közönség — szokták megállapítani és megadni.

A közönségnek ugyan mondhatjuk: «hiszen te nem értesz az irodalmi dolgokhoz, sem a drámaíráshoz»; mire a közönség ezt feleli: «egyáltalában nem értek hozzá, de meghatódtam s aki engem meghat, annak megadom a tudori fokozatot». A népnek ebben teljesen igaza van, sőt a nép a politikai tudori fokozatot is megadja azoknak, akik megindítják s kellő kifejezést adnak szenvedélyeinek. A nép által kreált doktorok szenvedélyes képviselői a nép szenvedélyeinek, azaz a legrosszabb törvényhozók, — körülbelül, de nem teljesen. Nagyon helyén van, ha a szociális élet csúcsán, vagyis jobban mondvá

a szociális élet csúcsai körül helyet foglalnak a népies szenvedélyek képviselői, hogy megtudhassuk, egyik vagy másik irányban veszély nélkül meddig mehetünk el, továbbá megtudhassuk azt is, nem hogy mit gondol a néptömeg — hiszen a tömeg nem gondolkodik — hanem hogy mit érez, nehogy túlságosan ellene szegüljünk — s még inkább nehogy túlságosan engedelmesskedjünk neki, egyszóval, hogy megtudhassuk, mire — és mivel kell hatnunk. A mérnökember azt mondaná: «ez az anyagok ellenállásának a tudománya».

Egy médium azt állítja, hogy beszélgetett XIV. Lajossal, aki a következőket mondta neki: «Az általános szavazati jog kitünő dolog a monarchiában; felvilágosít és tájékoztat. Azzal, amit rendel, jelzi, hogy *mit nem szabad cselekednünk*. Ha rendelkezésemre állott volna és ha tanácsot kérhettem volna tőle a nantesi edictum visszavonására nézve, bizonyára hatalmas többséggel tanácsolta volna az edictum² visszavonását és én tájékozva lettem volna, hogy mit kell cselekednem: nem vontam volna vissza az edictumot. Azért rendeltem el az edictum visszavonását, mert egynehány miniszterem, akiket politikai képességgel bírónak hittem, ezt tanácsolta. Sőt ezenfelül, megismerve ily módon Franciaország közvéleményét, megtudtam volna, hogy e miatt már úntig elég háborúja, hadihajófelszerelésre s másra elég kiadása volt az országnak. Ez már nem is szenvedély, hanem szenvedés. Ami a szenvedélyeket illeti, egyenesen szembe kell szállni a nép közvéleményével, erre nézve az általános szavazati jog útmutatásul és nagyon is helyénvaló útmutatásul szolgál; ami pedig a

fájdalomkitörést illeti, itt is számot kell vetni és pedig alaposan számot kell vetni az általános szavazati joggal; mert a fájdalomkitöréseket elnyomni nem szabad. A monarchiának az általános szavazati jogra a tájékozódás címén van szüksége.»

Amint nekem mondják, ekként gondolkozik mostanában XVI. Lajos.

Az átszarmaztatott hivatottság tehát a törvényhozás terén: teljes képtelenség; álhivatottság lesz, ha a nép fiziológiai állapotáról akarunk értesülni; amiből következnek, hogy éppen oly rossz a köztársaságban, mint amilyen üdvös volna a monarchiában. Végre is tehát egészen rossznak nem mondható.

A szóban forgó demokrácia, miután tíz évig kormányozták delegáltjainak delegáltjai: tizenöt éven át egyetlen delegátnak veti magát alá s végeredményben nem igen lelte benne örömét.

Tehát harminc éven át hivatásszerű eljárás-hoz folyamodott. Úgy gondolta, hogy azokat a választókat — akik a törvényhozók választásával vannak megbízva, ne neki magának kelljen kirendelnie, hanem társadalmi állásuk, azaz vagyonuk jelölje ki azokat. Azok lennének tehát a választók, akik bizonyos összeg drachmával bírnak.

Miféle hivatottság ez? Ez is hivatottság ugyan, de nagyon szűkkörű. Ez is egy fajtája a hivatottnak, mert egy részről annak, akinek vagyona van, inkább érdekében fekszik, mint másoknak, hogy a közügyek helyesen intéztessenek, — az érdek pedig felnyitja az ember szemét és felvilágosít, másrészt, mert akinek némi vagyona van és azt el nem veszti, sohasem lehet egészen ügyefogyott.

Csakhogya ez a hivatottság nagyon szűkkörű, mert egyedül az a körülmény, hogy valakinek bizonyos mennyiségű drachmája van, még nem elegendő ok arra, hogy a tudományok legnehezebbikét, a törvényhozást és a politikát ismerje, amely rendszer ama nagyon vitás axiómához vezetne, hogy «minden gazdag ember szociológus». Ez tehát a hivatottságnak ugyan egyik fajtája volt, azonban nagyon rosszul alkalmazott hivatottság és felette szűkkörű.

Ez az uralom letűnt és az a demokrácia, amelyről szó van, — rövid interregnum után — tizennyolc éven át kormányoztatta magát, miként már egy ízben megtette — egyetlen delegált által s végeredményben ebben sem volt szerencsés. Ekkor elfogadta és gyakorlatilag alkalmazta a majdnem tisztán demokratikus kormányzatot. Azért nevezem ezt majdnem tisztán demokratikus kormányzatnak, mert a tisztán demokratikus kormányzat abban áll, hogy a nemzet delegáltak nélkül, folytonos plebiscitum által közvetlenül kormányozza önmagát. A franciaországi demokrácia ezelőtt is alkalmazta és még mindig alkalmazza a majdnem tisztán demokratikus kormányzatot, jobban mondva a nemzetnek közvetlenül általa kirendelt delegáltjai, még pedig szorosan és kizárólag e delegáltjai által ellátott uralmat, ami ez esetben a kontárságnak majdnem teljes uralomra jutását jelenti.

E hivatottságot tetszés szerint átszármaztatott hivatottságnak lehet nevezni. Így tett az egyszeri püspök is, aki az őzpecsenyét megkóstolván, ezt mondá: «Én téged pontynak keresztellek.» A nép pedig ezt mondja választottainak: «Én téged

jogtudósnak, — téged államférfinak, — téged szociológusnak keresztellek». Lentebb látni fogjuk, hogy a keresztelés még messzebbre is terjedne, ha a nép meg tudná ítélni azok jogi vagy lélektani tudományát, akik szavazatát kérik, ez esetben az átszarmaztatás nem lenne hivatásellenes és elég jó eredményt szülne; ámde a nép először is nem képes erre, azután pedig, ha képes volna is, mit sem nyernénk vele.

Mit sem nyernénk vele, mert a nép úgy sem helyezkedik erre az álláspontra. A nép sohasem teszi ezt. Előtte nem a tudományos érték irányadó, hanem az erkölcsi érték. Mindenesetre ez is ér valamit, s a hivatottságnak egy neme ez is. Igaz ugyan, hogy vele a törvényhozók nem lesznek képesítve arra, hogy törvényeket hozzanak, ámde legalább becsületes emberek lesznek. Ez az erkölcsi hivatottság nekem eléggé tetszik.

Legyünk óvatosak! Először is nem a legbecsületesebb embernek kell adnunk a vasúti állomásfőnökséget, de olyan becsületes embernek, aki ezenfelül igen jól ismeri a vasutak ügykezelését; és nem elég a tisztességes szándék, mely a törvényhozót a törvények hozatalánál vezérli, de szükség van a jogi, politikai és szociológiai igazságok alkalmazására is.

És azután, ha a nép az erkölcsiség álláspontjára helyezkedve értékeli azokat, akik szavazatát kérik, ez különleges eljárás. A nép ugyanis azokat részesíti erkölcsi megbecsülésben, akik átérzik legfőbb szenvedélyeit és sokkal melegebben fejezik ki azokat, mint mások. Íme a nép becsületes emberei; és nem mondom, hogy nem becsületesek, de állítom, hogy e kritérium nem elegendő

még arra sem, hogy becsületességüket egész bizonyossággal megállapítsa.

Azonban legalább minden valószínűség szerint érdek nélkül valók lesznek, minthogy a nép legfőbb szenvedélyeit és nem a saját maguk különleges egyéni szenvedélyeit követik.

— A nép valóban ezt hiszi, mert nem gondol arra, hogy mi sem könnyebb, mint színlelni a nép főbb szenvedélyeit, hogy ezáltal megnyerje bizalmát és politikailag érvényesülhessen.

Ha a nép az érdeknélküliségre oly nagy súlyt helyez, akkor csak azokat volna szabad megválasztania, akik ellentétben állanak vele s ezzel bebizonyítják, hogy egyáltalában nem helyeznek súlyt megválasztásukra. Sőt mi több, csak azokat kellene megválasztania, akik nem jelentkeztek szavazatáért, miután ez a nem jelentkezés legbiztosabb jele az érdeknélküliségnek. De hát a nép éppen ezt sohasem teszi; sohasem teszi azt, amit mindig tennie kellene.

Azok a testületek, amelyek cooptatio³ útján választják meg tagjaikat, mint az akadémiák s más ilyenek, hasonlóképpen nem tesznek másként.

És ebben igazuk van, mert előttük nem az érdeknélküliség, hanem a tudományos érték számít. Nincs okuk arra, hogy előnyben részesítsék azokat, akik nem akarnak közzéjük jutni azok felett, akik égnek a vágytól, hogy részesüljenek ebben. Egészen más dolgot kell itt megfontolni. Ámde a népnek, amely azt hiszi, hogy erkölcsi alapon áll, határozottan ki kellene zárnia a hatalomból azokat, akik a hatalomra törekednek, nem különben mindazokat, akik vágyva-vágynak megszerezni azt.

És ez nyújt biztos tájékozást arra, hogy mit ért a tömeg erkölcsi érték alatt. Az ember erkölcsi értéke szerinte abban áll, hogy osztozik-e, vagy legalább látszólagosan osztozik-e azokban az érzelmekben, amelyeket ő maga érez; és ezért van az, hogy a sokaság választottjai kitűnő közgei az értesülés-szerzésnek és a tájékoztatásnak, de gyűlöletesek vagy legalább is hasznavehetetlenek s következésképpen nagyon rossz törvényhozók lesznek.

Montesquieu, ki ritkán téved, véleményem szerint ugyancsak tévedett, midőn ezt mondja: «A nép bámulatos módon választja meg magistrátusait.» Ez onnan van, hogy nem élt demokráciában. Hogyan választaná meg a nép bámulatos módon magisztrátusait, kiváltképen pedig törvényhozóit, midőn Montesquieu maga — és ez alkalommal teljes igazsággal — elvül állítja fel azt a tételt, hogy az erkölcsöknek meg kell javítaniok a környezetet, a törvényeknek pedig az erkölcsöket, és midőn a nép delegátusai megválasztásakor nem gondol másokra, mint kizárólag olyan emberekre, akik a leghatározottabban osztoznak az ő gondolkozásmódjában? A nép bár tökéletlenül, de nem kis mértékben van hatással környezetére; de hogy a törvények megjavítsák az erkölcsöket, szükséges volna, hogy a nép olyan törvényhozókat válasszon, akik erkölcsökkel vele ellentétben állanak; ámde ez felette különös volna s éppen ez az, amit a nép sohasem tesz, sőt mindig az ellenkezőjét teszi. Tehát amit a nép választásainál ösztönszerűleg szemelőtt tart: az az értelmi, sőt maga az erkölcsi hivatástalanság.

Sőt mi több — ha egyáltalában több lehetséges, a nép kedveli a hivatástalanságot, nemcsak azért, mert az értelmi hivatottságot elbírálni nem tudja, és mert az erkölcsi hivatottságot helytelen szempontból értékeli, de ezenfelül azért is, mert mindenekelőtt — ami nagyon természetes is — szereti azt, hogy választottai hozzá hasonlítsanak. Azt, hogy választottai hozzá hasonlítsanak, két okból szereti.

Először érzelmi okokból. Mert amint láttuk, szereti azt, hogy választottai indulataiban és érzelmeiben osztozzanak. Választottai osztozhatnak érzelmeiben és indulataiban a nélkül, hogy hasonlítanának hozzá erkölcsökben, szokásokban, modorban, külsőségekben stb.

De hát a nép természetesen csak akkor lehet bizonyos abban, hogy átérzi-e valaki az ő érzelmeit és indulatait és nem csupán csak tettei ezt, ha az illető minden vonásával hasonlít hozzá. Ez az ismertető jel és biztosíték számára. A nép tehát ösztönszerűleg arra törekszik, hogy olyan embereket válasszon, akiknek vele egyenlő szokásaik s modoruk és tanultságuk van, vagy olyanokat, akik kissé tanultabbak és «szónokolni tudnak». Fő, hogy tanultság dolgában csak egy fél fokkal álljanak magasabban.

A népnek ezen az érzelmi indokon kívül van más rendkívül fontos oka is, amely a demokratikus szellemnek magát az alapját és magát a lényegét érinti. Mit fog tenni a nép akkor, ha egyszer a demokrácia tarantella-pókja megcsípte? Először is azt akarja majd, hogy minden ember legyen egyenlő, ezért hát az lesz az óhajtása, hogy tűnjenek el úgy a mesterséges, mint a természetes

egyenlőtlenségek. A nép nem tűri a mesterségesen létrehozott egyenlőtlenségeket, amilyenek : a születés által szerzett nemesség, a király kegye és a születés által szerzett gazdagság, — tehát a nemesség, királyság és az örökösödés eltörlését kívánja. De nem kedveli a természetes egyenlőtlenségeket sem, vagyis, ha egyik ember értelme-
sebb, tevékenyebb, ügyesebb és tehetségesebb, mint a másik. Ezeket az egyenlőtlenségeket — minthogy azok természetesek — a nép nem tudja megszüntetni, de semlegesítheti oly módon, hogy tehetetlenségre kárhoztatja őket azzal, hogy távol tartja őket azoktól a hivataloktól, amelyek felett rendelkezik. Egészen természetes módon s hogy úgy mondjuk, erőszakosan arra törekszik, hogy a hivatottakat — éppen azért, mert hivatottak — távoltartsa, vagy ha úgy akarjuk, amint ő mondaná : nem azért, mert hivatottak, hanem azért, mert egyenlőtlenek, vagy amint még mondaná, — ha mentegezni akarná magát — nem azért, mert egyenlőtlenek, hanem azért, mert mint egyenlőtlenek gyanúsak abban, hogy egyenlőségellenesek, és ez teljesen egyre megy. Ez indította Aristotelest arra a mondásra, hogy ott van a demokrácia, ahol az érdemeket megvetik. Szó szerint ugyan nem így fejezi ki magát, de mégis ezt írja : «ahol az érdemet mindenekfelett meg nem becsülik, ott nem lehetséges szilárd arisztokratikus alkotmány» s ezzel azt fejezi ki, hogy ott, ahol az érdemet meg nem becsülik, bekövetkezik a demokratikus kormányzat, amely azután állandósul is.

A hivatottság tehát ebből a szempontból tekintve is, rossz lábon áll.

Végeredményben is a demokrácia *mindent*

egymaga akar elvégezni, miként ez nagyon természetes is; ellensége a hivatáskörök elkülönítésének, kiváltképpen pedig egymaga szeretne kormányozni delegátusok és közvetítők nélkül; ideálja az a közvetlen kormányzás, ami Athénben volt; ideálja a «demokrácia», hogy Rousseau kifejezését alkalmazzuk, aki így hívta a közvetlen kormányzást és egyedül ezt hívta így.

A történelmi események vagy talán a szükség arra kényszerítik, hogy delegátusok által végeztesse a kormányzást; mit tegyen hát, hogy közvetlenül kormányozhasson, vagy hogy bár delegátusai által, de mégis legalább megközelítőleg közvetlenül kormányozhasson?

Elsősorban is talán azt teheti, hogy delegátusainak utasításokat ad, akik ebben az esetben nem egyebek, mint a nép megbizottai, akik a nép akaratát, miként azt átvették, beviszik a törvényhozó testületbe, tényleg tehát a nép közvetlenül kormányoz.

Íme ilyen az utasítás.

A demokrácia nagyon sokszor gondolt erre, de nem esett túlzásba s ezzel nagy józanságról tesz tanúbizonyságot, mert jól sejti, hogy az utasítás nem egyéb szemfényvesztésnél. Népképviselők gyűlnek egybe, vitatkoznak s a pártok érdeke kialakul; ettőlfogva az «alkalmazkodás» istennőjének — *Καίρος*-nak esnek zsákmányául. Azon a napon, amelyen tényleg megszavazzák azt, amire utasítást kaptak, — a legkedvezőtlenebb lehet pártjuk érdekeire. Valósággal kényszerítve vannak arra, hogy hűségből hűtlenné, engedetlenségből odaadókká legyenek s elárulván e jó és dicséretes szándékból megbízatásukat

mindig ez fog választóik előtt dicsőségükre, becsületükre, vagy mentségükre szolgálni és ez lesz az, amit igen nehéz volna kárhozthatni. A képviselőnek adott utasítás tehát felette durva eszköz lesz nagyon kényes kívánalmak teljesítésére. A demokrácia ösztönszerűleg nagyon jól tudja ezt és végeredményben mindig nagyon közömbösen viselkedik. Mi marad meg neki tehát? Valami, ami sokkal értékesebb, t. i. maga a zsákmány, annak pusztá árnyéka helyett. Olyan embereket választ meg, akik mindenben hasonlítanak hozzá, akik teljesen osztoznak minden érzelmeiben, akik egészen olyanok, mint ő maga, annyira, hogy egész bizonyosan, ösztönszerűleg, szinte gépiesen teszik ugyanazt, amit maga is tenne akkor, hogyha egy óriási törvényhozó testületet alkotna; akik kétségtelenül az adott körülmények szerint szavaznak, éppen úgy, mintha közvetlenül maga a nép szavazna. Ily módon lesz törvényhozóvá; ő hozza a törvényt és ez az egyetlen módja annak, hogy törvényt hozhasson.

A demokráciának tehát az a legnagyobb érdeke, hogy olyan képviselőket válasszon, akik őt igazán képviselik; akik egyrésztől a lehető legtökéletesebben hasonlítanak hozzá, másrésztől, akiknek nincs egyénisége s akik végül mivel teljesen vagyontalanok — egyáltalán nem függetlenek.

Sokan felpanaszolják, hogy a demokrácia alárendeli magát a politikusoknak; ámde ebben a demokráciának feltétlenül igaza van, tekintettel az általa elfoglalt álláspontra, amelyet, felette különös volna, ha nem foglalna el. Mi a politikus?

Olyan ember, aki az egyéni eszméket illetőleg mit sem számít, aki közepes műveltségű, mint-hogy a tömeg főbb szenvedélyeiben és érzelmeiben osztozik s akinek egyedüli hivatása a politikával való foglalkozás s aki, ha bezárul előtte a politikai pálya: éhen halna.

Teljes pontossággal: csak ennyire van szüksége.

A politikust képzettsége sohasem fogja arra ösztönözni, hogy önálló gondolatokat alkosson s nem lévén önálló gondolatai, azok nem kerülhetnek összeütközésbe szenvedélyeivel; szenvedélyei először önként, azután pedig saját érdekeinek hatása alatt azonosak lesznek a tömeg szenvedélyeivel; végül szegénysége s annak lehetetlensége, hogy más forrásból fedezze életszükségleteit, mint a politikából: azt fogják eredményezni, hogy sohase lépjen ki abból a szűk körből, amelybe megbízói zárták be, képviselői utasítása lesz az az anyagi kényszer, amelynek engedelmeskednie kell; képviselői utasítása — nagy szegénysége.

Tehát a demokráciának szüksége van politikusokra, nincs is egyébre szüksége, mint politikusokra és még arra, hogy a közügyeket ne intézzék mások, mint politikusok.

Az, aki akár vagyonánál, akár tehetségének vagy hírnevének varázsánál fogva meg tudja magát valahol választatni, az a demokráciának ellensége vagy többé-kevésbé olyan embere, aki iránt a demokrácia bizalmatlansággal viseltetik, mert ő fog kormányozni, nem pedig a demokrácia az ő nevében. Ez az ember nem függ a demokráciától. Tegyük fel, hogy valamely törvényhozó testület a maga egészében vagy többségében

gazdag emberekből vagy olyan emberekből van megalkotva, akik értelmi tekintetben magasan állanak — és olyanokból, akiknek a politizálásnál inkább érdekükben van saját hivatásuk betöltése, mellyel sikereket érnek el, mindezek az emberek a maguk meggyőződése szerint fognak szavazni és törvényeket hozni, de ekkor mi fog történni? A demokrácia egyszerűen megszűnik. Mert aki a törvényeket hozza és kormányoz, az szorosabb értelemben vett, talán kevésbé ingadozó természetű, de mindenesetre olyan arisztokrácia, amely korlátozni fogja a népnek a közügyekre való befolyását.

Világosan látjuk tehát, hogy a demokráciának, *ha élni akar*, majdnem lehetetlenség tekintettel lenni a hivatottságra és majdnem a lehetetlenséggel határos, hogy ne mellőzze azt.

Ennélfogva a nép csak olyan képviselőket választ, akik vele teljesen azonosak és mindig tőle függnék.

II.

A MUNKAKÖRÖK ZŰRZAVARA.

Mindezek után mi fog történni? Az fog történni, ami nagyon logikus és nagyon igazságos lesz, ha demokratikus álláspontra helyezkedünk s amit a demokrácia is határozottan óhajtott és egyebet nem is óhajthat: hogy a nemzeti képviselőlet kizárólag azt cselekszi majd, amit maga a nép akarna tenni és amit tenne is, ha őt illetné meg a közvetlen kormányzás. *A demokrácia mindent önmaga akar elvégezni*, miként maga a nép akarna mindent elvégezni, ha a közvetlen kormányzás őt illetné, amint önmaga végzett el mindent az athéni Pnyxen.

Montesquieu ezt minden vonatkozásban nagyon jól látta, kivéve azt, hogy miként végzik el mindezt, a képviselőleti és a parlamentáris kormányzat mellett; de hát a dolgok alapjukban véve azonosak, amit nem is kell másként megmagyaráznunk, mint hogy a szavak értelmét tovább visszük; Montesquieu t. i. ezt mondja: «a demokrácia alapelve megromlik, nemcsak akkor, amidőn szem elől tévesztjük az egyenlőség szellemét, hanem még akkor is, *amidőn az egyenlőség szellemét túlságba hajtjuk és midőn mindenki egyenlő akar*

lenni azokkal, akiket azért választott meg, hogy őt kormányozzák. Azonfelül a nép nem tudja elviselni azt a hatalmat, amelyet ő ruházott másokra, *mindent önmaga akar elvégezni:* határozni akar a szenátus helyett, a végrehajtó hatalmat ő akarja gyakorolni a hatóságok helyett és meg akar fosztani hivatalától minden bírót. A nép a hatóságok munkakörét akarja betölteni s ezért többé nem tartja tiszteletben. A szenátus határozatainak előtte többé nincs súlyuk, tehát a szenátorokat sem veszi többé tekintetbe... Alkalmazzuk az elmondottakat a jelen állapotról. A demokratikus és parlamentáris kormányzás mellett a nép képviselete mindent önmaga akar elvégezni. Egyenlő akar lenni azokkal, akiket vezetőiül választott; nem bírja elviselni azok hatalmát sem, akiket ő ruházott fel hatalommal; kormányozni akar a kormány helyett s a végrehajtó hatalom hivatalnokai helyett ő akarja gyakorolni a végrehajtó hatalmat; az összes bíróságok hatalmát a magáéval akarja helyettesíteni; ő akarja elvégezni az összes hatóságok munkáját, nincs többé tekintet senkire és senki sem részesül többé tiszteletben.

Ez az a szellem, amely a népet áthatja, azt a népet, amely mindent önmaga akar elvégezni, vagyis az iránta hűséges és neki engedelmes emberek által akar mindent elvégeztetni.

Ezentúl a hivatottságot mindenütt üldözik és mindenünnen eltávolítják az útból s miként a nép kiküszöbölte azt képviselői megválasztásánál, éppen úgy eltávolítja az útból a törvényhozó testület is, még pedig állandó kitartással és következetesen az egész társadalom minden tevékenységi köreiből, bármilyenek legyenek is azok.

A kormányt — hogy ezzel kezdjük, — a nemzeti képviseletnek kell ellenőriznie és tanács-csal ellátnia ; ámde a kormánynak függetlennek kell maradnia a nemzeti képviselettől és legalább is nem zavarandó össze vele, vagyis — más szavakkal — a nemzeti képviseletnek nem szabad kormányoznia. A demokratikus kormányrendszer mellett azonban éppen ez az, amit tenni akar. A nemzeti képviselet választja meg a kormányt, amely szigorúan véve összhangban lehet vele, ámde «nem tűrhetvén azt a hatalmat, amelynek ő adta a megbízást», attól az időtől kezdve, midőn a kormányt kirendelte, arra törekszik, hogy folytonosan helyette kormányozzon. A törvényhozó testület nem olyan testület, amely törvényeket hoz, hanem olyan, amely az interpellációk szakadatlan sorozata által előírja a kormánynak azt, amit annak tennie kell, vagyis — kormányoz.

Az országot tehát — a szó betű szerinti értelmében — a képviselőkamara kormányozza és *így is kell ennek lennie*, hogy a nép egyedül önmaga által kormányoztassék, miként ezt a kormányzat szelleme megkívánja ; így kell ennek lennie, hogy ne legyen más akarat a nép akaratán kívül, amely tőle indul ki s hozzá tér vissza a végrehajtási cselekmények alakjában ; így kell ennek lennie, *hogy semmi olyas* ne történhessék, habár a néptől eredt is az, ami a szuverén nép felett népfenségi cselekményeket gyakorolhasson, még pedig ideiglenesen egy pillanatra sem, még a legszorosabban meghatározott korlátok közt sem.

Ámde a kormányzás művészet, amely tudást tételez fel s íme a népet olyanok kormá-

nyozzák, akik sem tudománnyal, sem művészettel nem bírnak és akiket határozottan azért választottak meg, mert tudománnyal s művészettel nem rendelkeztek, megválasztották őket ama biztosíték mellett, hogy egyáltalában teljes híjával vannak e minősítésnek.

És ha az effajta demokráciában akár a hagyomány hatása folytán, akár a külviszonyokkal összefüggő valamely szükségességnél fogva, fennállana bizonyos számú éven át a törvényhozó testülettől független oly hatalom, amely nem tartozik neki számot adni s amelyet nem lehetne meginterpellálni, ez a hatalom olyannyira idegenszerű — hogy úgy mondjuk — szörnyű anomália lenne, amely nem merne működni, amely félne a botrányoktól, melyeket működése által keltene fel s amely mintegy meg lenne bénítva a félelemtől, hogy észrevehetik létezését.

És igaza is van ebben, mert ha folytatná működését, vagy ha csupán látszólagosan is folytatná azt, ez esetben olyan cselekményt vinne véghez, amely nem volna népszerű és ellentétben állna a kormányzat szellemével. E kormányzatban az államfő nem egyéb, mint névszerinti feje az államnak; a tőle származó akarat a hatalommal való visszaélés lenne, bármily ötlete jogtalan beavatkozás, szózata a szuverénitás megsértésének cselekménye lenne.

Még akkor is, ha az alkotmány formálisan megadta volna neki a hatalmat, e pontot illetőleg az mégis holt betű maradna, miután egy írásba nem foglalt felsőbbrendű alkotmányt sértene meg, t. i. magát a politikai intézmények szellemét.

Egy volt államfő mondta a következőket : «Elnökségem egész ideje alatt alkotmányszerűleg hallgattam». Ez nem volt helyes eljárás tőle, mert az alkotmány megengedte neki, hogy beszéljen, sőt még azt is, hogy cselekedjék ; alapjában véve azonban mégis helyesen járt el, mert midőn az alkotmány megengedte neki azt, hogy cselekedjék és beszéljen, e felhatalmazásnak alkotmányellenes jellege volt ; ha beszélt volna, alkotmányosan járt volna el, de mert hallgatott, a politikai intézmények szellemének megfelelő eljárást tanúsított ; hallgatása által tehát intézményszerűen viselkedett ; ellentétbe helyezkedett ugyan az alkotmány szavaival, de ezáltal bámulatos módon felismerte, megértette és tiszteletben tartotta annak szellemét.

A nemzeti képviselő a demokráciában annyira közvetlenül kormányoz, amennyire csak lehetséges, sőt valósággal ő kormányoz, minthogy ő írja elő a végrehajtó hatalomnak a kormányzás módját, ellensúlyozván a végrehajtó hatalom legfőbb képviselőjének működését, minthogy annak nem írhat elő semmit sem.

Ámde nem elégszik meg egyedül a kormányzással, hanem adminisztrálni is akar. Valóban, gondoljuk meg, hogyha a pénzügy, igazságügy, belügy stb. hivatalnokai kizárólag csak saját minisztereiktől függnének, a miniszterek ellenben gyakran váltakoznak, minthogy kifejezetten a törvényhozó testülettől függnének, amely gyakran meg is buktatja őket, — már most a főnökeiknél sokkal nagyobb állandósággal bíró hivatalnokok külön arisztokráciát alkotnának, akik a népakarattól függetlenül saját elveik, szabályaik,

hagyományaik és eszméik szerint végeznék az állami közigazgatást.

Ez azonban nem lehetséges, nem pedig azért, mert egyéb, mint a népakarat nem foglalhat itt helyet, sem pedig más hatalom, mint a népé, — legyen az bár nagyon korlátozott is — nem lehetséges.

Mindez eléggé jelentős antinomiát hoz létre, t. i. ugyanannak az oknak ellentétes okozatait. Minthogy a minisztereket a törvényhozó testület irányítja, tehát gyakran meg is buktatja őket, és mert gyakran megbuktatja őket, tehát a miniszterek nem irányíthatják akként saját alárendeltjeiket, miként azt Colbert⁴ vagy Louvois⁵ tették; ennél fogva alárendeltjeik eléggé függetlenek lesznek, úgyannyira, hogy a törvényhozótestület azt a tekintélyt, melyet a miniszterek felett bír, elveszíti a hivatalnokokkal szemben; lerontván tehát a hatalmat, mely az övével versenyez, ily módon egy újabb vele versenyző hatalmat teremt.

Az ellentétet azonban eléggé könnyű szerrel egyenlíti ki: a törvényhozótestület nem engedi meg, hogy bármely hivatalnok az ő láttamozása nélkül alkalmazható legyen, sőt oly módon rendezkedik be, hogy biztosítja magának a hivatalnokok kirendelési módját. Egyrészről ugyanis testületi székházából, diktátori és törvényhozói palotájából szorgosan ellenőrzi a hivatalnokok kirendelését; másrészről pedig a törvényhozó testületnek minden egyes tagja a saját kerületében, saját megyéjében s a saját járásában behozza a hivatalnokok választásánál a maga jelöltjeit s elfogadtatván azokat, valóságban ő választja meg a hivatalnokokat. Szükséges, hogy a nemzet

akarata érvényesüljön ebben is és hogy a nép csak olyan hivatalnokok által engedje magát adminisztráltatni, akiket a maga szellemében választott meg s — amint Montesquieu mondja — «önmaga választja meg magisztrátusait».

És most gondoljuk meg, — visszatérve a tárgyhoz — mert szükséges, hogy ő válassza meg képviselőit, akik teljesen hasonlók hozzá és az ő szelleme szerint vannak mintegy lemintázva: minden rendbe is jön.

Íme tehát a nép, amely tisztviselői megválasztásánál többé-kevésbé érezteti hatalmát. Tovább folytatja azt, hogy «mindent ön maga végezzen el». Gyakran panaszkodunk manapság, hogy a politika belevegyül a közigazgatásba s végeredményben minden dologba, a «politiká»-ra panaszkodunk, amely mindenbe beleártja magát s amellyel mindenütt találkozunk. De hát alapjában véve mit jelent ez? Azt jelenti, hogy ez a nemzeti szuverénitás alapelve, vagyis hogy «a politika», a politikai hatalom, a *nemzet többségének az akarata*. Nem illeti-e meg a nemzet többségét, hogy jogait gyakorolhassa, csodálkozhatunk-e azon, hogy a nemzet többsége jogai gyakorlására törekszik épen úgy a közigazgatás felett, mint a közigazgatásban és mindenütt? A demokratikus ideál az, hogy a nép ön maga válassza meg minden előljáróját, vagy ha ez nem is demokratikus ideál, akkor legalább is demokratikus gondolat. Épen ezt teszi a nép a parlamentáris demokráciában képviselőinek közvetítése mellett.

És ez jól van így, csak hogy a hivattottság kap még egy arculütést. Mert valamely közigazgatási hivatal jelöltje, akit a nép választ

megbízottainak közbenjárása mellett, vajjon miáltal fogja megnyerni választóinak tetszését? talán érdemei által? főnökei és a vele hasonló sorsban lévők tudnának e felett helyesen ítélni, azonban a nép vagy képviselői egyáltalában nem, vagy sokkal kevésbé.

«A nép bámulatos módon meg tudja választani azokat, akikre rá kell bízni hatalmának egy-némely részét», mondja Montesquieu. És itt az alkalmas pillanat arra, hogy ezt az állítást kissé közelebbről megvizsgáljuk. Melyek a bölcs Montesquieu érvei? «A nép csupán ama dolgok tekintetbevétele mellett határozza el magát valamire, — mondja Montesquieu — amelyeket figyelmen kívül hagyni nem tud és amelyek — hogy így fejezzük ki magunkat — érzékei alá esnek. Nagyon jól tudja, hogy az az ember, aki gyakran volt háborúban és aki ott több-kevesebb eredményt ért el, nagyon alkalmas arra, hogy hadvezérré válassza; nagyon jól tudja, hogy ha a bíró szorgalmas, ha ítélőszékétől többnyire elégedetten távoznak el és megvesztegetéssel nem lehetett eltéríteni útjáról, úgy rászolgált, hogy praetornak válassza meg; meglepi valamely polgártársának pompaszeretete vagy gazdagsága, ez elegendő, hogy aedilissé válassza meg. Mindezek olyan tények, amelyekről inkább szerezhetünk tudomást a köztéren, mint a fejedelem a palotájában».

Az idézetet nem tartom szerencsésnek. Vajjon miért ne ismerné fel a fejedelem palotájában valamely pénzember gazdagságát, valamely bíró érintetlenségének jó hírnevét, valamely ezredesnek sikereit épen oly jól, miként a nép a köz-

téren? Ezek nem nagyon nehezen megérthető dolgok. A nép tudja, hogy ez mindig jó bíró volt és hogy az mindig kitűnő katonatiszt volt, tehát megteheti őket praetornak, illetőleg hadvezérnek. Azonban ha egy fiatal bírót vagy egy kezdő katonatisztet kell megválasztania, hogyan fog a nép magának tájékozódást szerezni? E kérdést nem tudom kellőképpen tisztázni. Montesquieu éppen ezzel az érvelésével jelöli ki a nép képességének korlátait, hogy t. i. az csak a főtisztviselők, igen magas rangú hivatalnokok választására hivatott s hogy következésképpen mindenkinek csakis akkor jelölhet ki életpályát, amikor azt már befutotta. De hogy ezt tehesse, milyen értesítésekből szerez, vagy tud szerezni tájékozódást? Montesquieu igen alkalmasnak tartja a népet a már igazolt hivatottság felismerésére, de éppen nem tartja alkalmasnak a keletkezőben lévő képességek felismerésére. Montesquieu indokolásában nincs kellő bizonyító erő.

Ami őt idáig vezette, az a szónak logikai értelmében vett antitézis volt. Amit bizonyítani akart, kevésbbé az általa előtérbe állított tétel igazsága, mint inkább egy másik tétel helytelenége volt. Az a kérdés, amely elméjében kialakult, a következő: alkalmas-e a nép az állam kormányzására s a bel és külügyek ellátására és megoldására? felelet: nem alkalmas. Alkalmas-e a hatóságok megválasztására? felelet: erre már inkább. Az antitézis bűvöletében odáig megy, hogy ezt mondja: semmi esetre sem alkalmas a kormányzásra, de csodálatosképpen alkalmas hatóságai megválasztására. Az idézett szakaszok magyarázata végeredményben a kö-

vetkező: «ezek olyan dolgok, amelyek felől a nép jobban tájékozódhatik a köztéren, mint a fejedelem a palotájában»; de vajjon képes-e valamely ügy vezetésére a helyzet, az okok és mozzanatok felismerésére, hogy aztán sikert érjen el? felelet: nem, erre nem képes.

Az igazság az, hogy a nép inkább termett arra, hogy megválassza hatásait, mint, hogy fokozatosan megalázzon valamely uralkodóházat, de többre nem; mert majdnem egyenlő nehézséggel járna az, megalázni valamely uralkodóházat, mint kiválasztani azt az embert, aki ezt megteszi majd.

Arra pedig egyáltalában nem alkalmas, hogy az érdemes pályakezdő ifjakkak életpályát biztosítson s elsőfokú előléptetésekben részesítse azokat, akik erre érdemeket szereztek valamely életpályán; már pedig a demokratikus államokban éppen ezt teszi a nép.

De hát a hivatalnokjelölt, aki megnyerte a nép tetszését, vajjon mivel nyerte meg azt? érdemeivel bizonyára nem, miután a nép és képviselői nagyon rossz ítélőbírák szoktak lenni; de hát akkor mivel nyerte meg? azzal, hogy alkalmazkodik a közvéleményhez, vagyis a nép politikai hitvallásához. A hivatalnokjelölt politikai hitvallása lesz az egyedüli tényező, amely őt a népnek megválasztásra ajánlja, minthogy ez az egyetlen dolog, amelyben a nép jó ítélőbíró. Ámde kapcsolatban állhat a nép közvéleményéhez való alkalmazkodás a jelölt valódi érdemével? — Kétségtelenül megtörténhetik, ámde ez csakis véletlenség lesz. A nép tehát — legalább ez esetben — nem ellensége a hivatottságnak, de azzal

szemben közömbösen, vagyis inkább idegen-szerűen viselkedik.

A hivatottság nem valami nagyon kérkedhetik ezzel a helyzettel, annál kevésbé, mert kikerülhetetlenül következő lesz a helyzet: az a hivatalnokjelölt ugyanis, aki nem érez magában semmi érdemet, minden nagyobb nehézség nélkül meg fog győződni arról, hogy amit elért, az csupán politikai hitvallása miatt történt; ellenben az a hivatalnokjelölt, aki magában érdemet érez, jól tudván, hogy miként viselkedik az érdem nélkül való jelölt s nem akarván azt, hogy általa legyőzessék, hasonlóképen átengedi magát a hasznot hajtó közvéleménynek. «Ez a rosszban való szolidaritás», amelyről Renouvier a *Sience de la Morale*-ban olyan találóan beszél. Ennek következményeképpen a nép képviselői által választott legtöbb hivatalnokjelölt tudatlan, a megválasztottak némely része pedig — ámbár érdeemes ember — jellemileg középserű; holott legtöbb életpályán, sőt majdnem mindeniken a jellem is hozzátartozik a hivatottsághoz.

Marad még egy kis része az érdeemes embereknek, akik semmi hasznot hajtó nézethez nem csatlakoznak s akik — hála a politikusok pár pillanatig tartó figyelmetlenségének — az adminisztráció valamely hivatalos állásába becsúsztak. Ezek a betolakodók erőfeszítésük folytán néha elég magasra emelkednek, a nélkül azonban, hogy bejuthatnának elsőrendű állásokba, amelyeket — miként az törvényszerű is mindig — azok számára tartanak fenn, akik iránt a nép bizalommal viseltetik. Ekként adminisztrál a nép képviseletének közvetítése által épen úgy, mint ahogy

kormányoz képviseletének közvetítése által akkor, amidőn a minisztereknek előírja az egyes kormányzati cselekményeket.

Lehet, hogy a nép nem bírja intézni az állami igazgatást, ámde látom, hogy a nép választja meg a közigazgatási tisztviselőket.

Először is e tisztviselők megválasztása óriási feladat, mert ez teszi lehetővé, hogy az állami közigazgatási testületbe minden más szellem kizárásával egyedül a nép szelleme vonulhasson be s ez akadályozza meg, hogy az adminisztráció arisztokráciává változzék át, amelyre mindig igen nagy hajlandósága van. Sőt mi több, a nép nem elégszik meg csupán azzal, hogy közigazgatási tisztviselőit képviselőinek közvetítésével válassza meg, hanem ezen felül még ellenőrzi őket, öröködik felettük, figyel rájuk s pórázon tartja őket s miként a népképviselet előírja a miniszternek az egyes kormányzati teendőket, akként ezenfelül előírja a közigazgatási tisztviselőknek is még adminisztratív teendőiket.

A préfet, az államügyész, a műszaki főnök ade-mokratikus uralom alatt, nagyon alárendelt helyzetben van, magánosan szemben áll miniszterével és kerületének képviselőivel. Engedelmeskednie kell miniszterének, nemkülönben az általa adminisztrált országrész képviselőinek is; és itt felette különös dolgokat tapasztalunk és nagyon bonyolult helyzettel kerülünk szembe. Minthogy ugyanis a préfet engedelmeskedni tartozik a képviselőknek és ezenfelül saját miniszterének is, a miniszter pedig a képviselőknek engedelmeskedik: tehát úgy látszik, hogy az az akarat, amelynek a préfet engedelmeskedik, azonos azzal az aka-

rattal, amelynek a miniszter engedelmeskedik. Ámde a miniszter a népképviselőt közakaratának engedelmeskedik és így a miniszter ezt a közakaratot származtatja át prefet-jére, másrésről pedig a prefet szemben találja magát az általa adminisztrált országrész képviselőinek különleges akaratával. Mindezekből pedig az engedelmeségnek bizonyos összeütközései támadnak, amelyek a pszichológust igen érdekelhetik, de kevésbé lesz kellemes a prefet, a műszaki főnök, vagy az államügyész számára.

Jegyezzük meg másrésről, miként működik közre minden arra nézve, hogy a nemzet akaratának képviselőjét éppen olyan mértékben tegye hivatás nélkül valóvá, mint amilyen teljhatalmú. Hogy hivatás nélkül való: az kétségtelen — miként ezt már láttuk — eredeténél fogva, de ha nem lenne is ilyen, azzá válnék ama foglalkozás által, amit végeztetnek vele; ilyené válik a vele végeztetett sokoldalú és mesterségszerű foglalkozás által.

Hogy valakit hivatástalanná tegyünk, arra az a legjobb eszköz, hogy az illetőt mindenféle dologgal foglalkoztatjuk. Már pedig a népakarat és a népszellem képviselője törvényhozói tevékenységén kívül el van foglalva a miniszterek interpellálásával és avval, hogy előírja nekik kormányzási cselekményeiket, vagyis el van foglalva a képviselő a bel- és külügyek vezetésével, el van foglalva közigazgatással, minthogy ő választja meg a közigazgatási hivatalnokokat, örökös felettük, ellenőrzi és befolyásolja őket cselekményeik keresztülvitelében; nem is szólva ama külön kis szolgálatokról, amelyeket, hogy

választóinak megtegyen, önön érdeke s amelyeknek teljesítésére minden tartózkodás nélkül szokták felkérni ; mert hát őt mindenre fel lehet használni, hisz mi ma ő, mint holmi általános ügyvivő. Egyébiránt ez a minden hangszeren játszó ember annyira el van foglalva, hogy tulajdonképpen semmivel sem foglalkozhatik, semmit sem tanulmányozhat, semmiről sem elmélkedhetik, semmibe sem tud belemélyedni s hogy nevén nevezzük a gyermeket : nincs módja, hogy bármit is tudjon.

Ha némely dologban jártas volt is, abban a pillanatban, midőn munkakörébe belépett, munkásságának néhány éve után — csodálatosképen minden dologban járatlan lesz. Ettől fogva — hogy így fejezzük ki magunkat — személyiségétől megfosztva, nem egyéb mint közszereplő ember, vagyis olyan ember, aki a népakaratot képviseli, nem gondolván s nem is tudván gondolni egyébre, mint annak érvényre juttatására.

Még egy sérelmet kell szükségképpen elszenvednie a hivatottságnak ; mert vajjon van-e a népakaratnak olyan képviselője, aki eléggé megőrizvén hivatottságát a pénzügyi vagy az igazságügyi igazgatás ügyeiben, tud-e majd előnyt adni több jelölt közül annak, akinek ugyan nincs jó politikai tájékozottsága, de érdemet, tudást vagy hivatottságot mondhat-e magáénak, és hogy méltányolni tudjon valamely közigazgatási tisztviselőt nem politikai irányú, hanem igazságos — és az állam érdekeivel megegyező cselekményei szerint? Az ilyen ember nagyon gyűlött szolgálja lenne a demokráciának.

Jól ismertem az illetőt, jóeszű, lelkes és becsületes ember volt ; mint harmadrendű ügyvéd

természetszerűleg járatos volt a politikában. Helyi okok miatt nem sikerült neki megválasztatni magát sem képviselőnek, sem szenátornak; belefáradva a küzdelembe, politikai barátainak közbenjárására bírói állást szerzett. Midőn törvényszéki elnökké lett, be kellett folynia egy perbe, amelyben, ámbár a vádlott nem volt nagyon kellemes egyéniség, — de vétsége nem esett világosan a törvénykönyv egyetlen szakasza alá sem. Ezt a vádlottat azonban, — aki egy manapság gyűlöletes kormánynak volt egykori préfetje s aki mint reakcionárius és arisztokrata volt ismeretes — a város és a vidék egész demokrata népessége elkeseredetten vette üldözőbe. A törvényszék elnöke, az ellenséges lárma közepett — melytől az egész törvényszéki palota visszhangzott — jogerősen felmentette a vádlottat. Aznap este, eléggé élcesen ezt mondta: «íme most jó leckét kaptak, amiért nem választottak meg szenátornak», vagyis: «ha politikust csináltak volna belőlem, megfosztottak volna minden hivatottságomtól, vagy ellensúlyozták volna minden hivatottságomat, úgyde nem akarták ezt tenni, tehát olyan ember maradtam, aki ismeri a törvényt és alkalmazza is azt. Annál rosszabb ez nekik!»

«Ha Zeus rabszolgává tesz valamely embert, elveszi lelkének felét», mondta Homérosz;⁶ politikussá téve az embert, Demosz elveszi annak egész lelkét, ha pedig valamely embert nem tesz politikussá, akkor azt a hibát követi el, hogy egészen meghagyja azt neki.

Íme ez az oka, miért gyűlöli Demosz az elmozdíthatatlan tisztviselőket. Az elmozdíthatat-

lan bírót, az elmozdíthatatlan tisztviselőt, *akit* az alkotmány kivesz a nép hatásköréből. Az elmozdíthatatlan tisztviselő, az elmozdíthatatlan hivatalnok: felszabadított ember, Demosz nem szereti a felszabadítottakat.

Ezért van, hogy ama nemzeteknél, amelyeknél a hivatalnokok elmozdíthatatlansága uralkodik, koronkint felfüggesztik az elmozdíthatatlanságot; ez mindenekelőtt arra szolgál, hogy *«megrostálja»* a hivatalok személyzetét, mindenekfelett pedig arra való, hogy azokat a hivatalnokokat, akiket mellőzni akar, meggyőzze arról, hogy elmozdíthatatlanságuk nagyon is viszonylagos biztosíték s hogy úgy nekik, valamint a többieknek is számolniok kell a népfenséggel, amely ellenük fordulhat, mihelyt függetleneknek jelentik ki magukat s ha túllépik az engedelmeség korlátait.

Franciaországban az 1873. évi alkotmány szerint elmozdíthatatlan szenátorok⁷ voltak. Az ügyek helyes adminisztrálása szempontjából ezt talán eléggé szívesen fogadták. Az elmozdíthatatlan szenátoroknak az alkotmány alapgondolata szerint a politika és a közigazgatás veteránjainak kellett lenniök, hogy tisztvársaikként használjanak világos felfogásuk, hivatottságuk és tapasztalatuk által. És ez jó is lett volna, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy az elmozdíthatatlan szenátorok többé ne saját tisztvársaikként választassanak, hanem jog szerint legyenek szenátorokká s így elmozdíthatatlan szenátorrá legyen minden volt köztársasági elnök, minden volt semmítőszéki elnök, minden volt felebbviteli törvényszéki elnök, minden tengernagy,

minden érsek stb. Ámde demokratikus szempontból tekintve szörnyűség lenne az, hogy egy a népet képviselő embernek ne kelljen semmiféleképpen számot adni a népnek, ne kelljen félnie az újraválasztás semmiféle eshetőségétől, sem pedig az újra meg nem választás bármely veszélyétől és hogy végül ez az ember a feltételezett hivatottságánál fogva helyezettett oda s ne képviselje egyáltalában a népet, hanem csak önmagát.

Az elmozdíthatatlan szenátorságot eltörölték. Egészen bizonyos, hogy a szenátorok politikai arisztokráciát alkotnak, mely a teljesített szolgálatok állítólagos fontosságára volt alapítva; az is bizonyos, hogy maga a szenátus, amely tagjait megválasztotta, az arisztokrácia vádjá alá esik és azon a napon, amidőn megválasztotta őket, arisztokratikus színezetet öltött, minthogy ettől a naptól kezdve önkiegészítés (cooptatio) által megújhodó testületté vált. Ez az állapot egyáltalán nem volt fenntartható.

III.

A HIVATOTTSÁG MENEDÉKE.

Ily módon, a nemzet összes nyilvános munkaköreiből eltávolíttatván, a hivatottság talál-e valahol menedékre? Igenis talál, mégpedig a magánfoglalkozások és ama foglalkozások körében, melyeket a társulatok díjaznak. Az ügyvédet, az ügyvivőt (avoué), az orvost, az iparost, a kereskedőt, az író-t nem fizeti az állam; a mérnököt, a gépészt, a vasúti társaságok forgalmi személyzetét sem fizeti az állam és úgy az egyik, mint a másik távol áll attól, hogy hivatottságuk akadályul szolgálna, vagy akadályul szolgálhatna nekik, egyedül hivatottságukra támaszkodhatnak. Nagyon is világos, hogy a peres fél nem a politikai körülmény álláspontjára fog helyezkedni, midőn ügyét tárgyalatja, sem pedig a beteg, midőn gyógyíttatja magát; nagyon világos az is, hogy valamely vasúti társaság akkor, midőn mérnököt alkalmaz, egyáltalában nem törődik azzal, hogy annak felfogása megegyezik-e a nép gondolkozásával, hanem egyedül észére és tudására lesz tekintettel.

Ezért, vagy legalább is részben ezért törekszik a demokrácia arra, hogy az összes munka-

köröket államosítsa s végül általában mindent államosítson. Arra törekszik, hogy minden hivatáskört államosítson. Például államosítani fogja részben az orvosi kart azáltal, hogy kórházi orvosi, iskolaorvosi, lyceumi orvosi stb. állásokat létesít. Államosítani fogja részben az ügyvédeket, mint az állam által fizetett jogtanárokat stb.

Különben is már kezében tartja mindezeket azáltal, hogy egy sincs közöttük, akinek ne volna hivatalnok rokona és aki, hogy ezeknek ne ártson, ne lenne arra kötelezve, hogy ne tanúsítson ellenséges magatartást polgártársai többségének véleményével szemben; a nép meg még jobban igyekszik kezében tartani őket azáltal, hogy sokszorosítja az alkalmakat és eszközöket, melyek által államosíthatja és szocializálhatja valamennyiüket.

Végül arra törekszik, hogy megszüntesse a nagy társulatokat és azok munkásságának eredményét felszívja. Megvásárolja valamely nagy társaság vasútait, mindenekelőtt azért, hogy kihasználja azokat s abban a reményben, hogy az állam ebből nyereségre fog szert tenni. Mindenekfelett pedig azért, hogy eltávolítsa e társaság összes alkalmazottainak és hivatalnokainak személynét, akik nem törekedtek az állam, a kormány, a polgárok többsége tetszésének megnyerésére és akiknek nem volt egyéb gondjuk és egyéb kötelességük, mint hogy jó alkalmazottak legyenek; és végül arra törekszik, hogy helyettesítse azokat — bár az egyének ugyanazok maradnak — az állami alkalmazottak olyan személyzete által, akiket mindenekelőtt alkalmazkodóknak és jóérzelműeknek tart.

Ennek az uralomnak legszélsőbb és tökéletes állapotában, vagyis a szocialista kormányrendszerben, csak hivatalnokok lennének.

— Tehát, — mondják az elméleti szocialisták — a jelzett összes állítólagos hátrányokat ki fogjuk kerülni. Az állam, a demokrácia, az uralkodó-párt, bármiként nevezzük is azt, tényleg nem fog abba a helyzetbe jutni, hogy hivatalnokait — miként az előbb mondottak feltüntetik — alkalmazkodásuk és hozzá nem értésük alapján válassza meg, minthogy minden polgár hivatalnok lesz. Eltűnnék tehát ily módon az a társadalmi dualizmus, amely abban áll, hogy a népesség egy része az államból él, egy másik része pedig önmagát tartja fenn és azzal kérkedik, hogy az előadott indokoknál fogva magasabbrendű amannál jellemben, értelmiségben és *hivatottságban*. Ebben rejlik a megoldás.

— Kételkedem, hogy ez lesz a megoldás, minthogy a szocialista uralomban fennmarad a választási rendszer, így hát fennmaradnak a pártok. A polgárok megválasztják a törvényhozókat, a törvényhozók a kormányt, a kormány pedig megválasztja a munkakörök főnökeit és a javak szétosztóit. A pártok, vagyis az érdekcsoportok fennállanak, minden csoport magának akarja megszerezni a törvényhozókat és a kormányt, hogy a maga számára nyerje meg ezektől az uralom arisztokratáit, t. i. a munkakörök főnökeit és a javak szétosztóit, hogy a nevezettek e csoport tagjai részére a munkát sokkal enyhébbé s a jövedelmet sokkal dúsabbá tegyék.

Kivéve azt, hogy a gazdagság és ami még a szabadságból megmaradt, eltöröltetett: semmi

sem változott meg s mindazok a hátrányok, melyeket fentebb felsoroltam, továbbra is fennmaradnak. A megoldás nem következett be.

A megoldáshoz arra lenne szükség, hogy a szocialista kormányzatnak ne választás legyen az alapja; szükséges volna, hogy isteni jogon alapuljon, mint a jezsuiták uralma Paraguayban;⁸ szükséges volna, hogy zsarnoki legyen nem csupán cselekedeteiben, hanem eredetére nézve is; szükséges volna, hogy királyság legyen. Az okos királynak nincs semmi érdeke abban, hogy hivatalnokait a hivatás nélkül valók közül válassza, sőt inkább az az érdeke, hogy határozottan éppen az ellenkezőt cselekedje. Erre azt felelhetik nekem, hogy rendkívül ritka eset és rendellenes dolog az, hogy a király intelligens legyen: erről nem vitázom. A királynak — kevés kivétellel és amit a történet csudálkozva jegyez föl — határozottan ugyanazokból az indokokból vannak kegyencei, mint a népnek, akik őt nem homályosítják el és nem szállnak szembe vele, vagyis akik nem értékesebbek, mint a többi polgár, sem értelem, sem jellem tekintetében. A választáson alapuló szocialista uralom és a diktátori szocialista uralom tehát ugyanazokat a hátrányokat tünteti föl, mint aminőket a demokráciánál ismerünk.

Egyébiránt a demokráciának a szocializmus felé való csúszás-mászása — ha szabad magunkat ekként kifejeznünk — alapjában véve nem egyéb, mint visszatérés a zsarnoksághoz. Ha a szocialista uralom megalakulna, elsősorban is választási uralom lenne; minthogy pedig minden választáson alapuló uralom feltételezi, megengedi és

megkivánja a pártokat, az uralkodó párt lenne az, amely megválasztaná a törvényhozókat s amely ennek következtében megalakítaná a kormányt és amely e kormánytól elnyerné az összes kegyeket, mivel azokat a maga számára úgylis kiereszokolná. Az elv tehát az volna, hogy az országot a többség kizsákmányolja, amint az meg is van minden olyan országban, ahol a kormányzat választáson nyugszik.

De a szocialista kormányzat mindenekfelett a munkakörök főnökeinek és a javak kiosztóinak olygarchiája és még hozzá nagyon merev olygarchiája lévén, uralma alatt csakis védelem nélkül való lények állanak, akik egyenlők a szegénységben és egyenlőkké tettek a nyomorúságban; ez az olygarchia egyébként nagyon nehezen pótolható, ameddig a rendkívüli módon bonyolult közgazgatás — amelyet kezeiben tart — azt követeli, hogy hirtelen változások nélkül, minden a maga helyén maradjon, mint elmozdíthatatlan olygarchia tehát csakhamar egy vezér körül összpontosulna és elnyomná, vagy a második helyre és a második rangsorozatba szorítaná a nemzeti képviselőket választóival együtt.

Ez hasonló volna némileg ahhoz, ami Franciaországban az első császárság alatt történt. Az első császárság alatt a harcosok osztálya van túlsúlyban és az uralkodik, háttérbe szoríthat és eltiporhat mindent, miután reá állandóan szükség van. Ha elenyészett: újra születik és egy vezér körül csoportosul, aki neki egységet ad és biztosítja számára az egység erejét.

Szocialista uralom alatt — igaz, hogy csak lassan, egy emberöltő után, — a munkavezetők

és a javak kiosztói, e békés janicsárok egy nagyon zárt, összetartó s szűkkörű kasztot alkotnának, amelyet nem lehetne nélkülözni, ellenben a törvényhozók nélkülözhetők, minthogy helyettük elegendő az államtanács; majd, egy vezér körül csoportosulnának, aki nekik az egységet s az egység erejét adná meg.

Midőn még a szocializmust nem ismerték, állandóan azt mondták, hogy a demokrácia természeténél fogva a zsarnokság felé hajlik. Ez mintha megváltozott volna és úgy látszott, mintha a demokrácia a szocializmus felé hajlanék. Ámde semmi sem változott meg, mert amidőn a demokrácia a szocializmus felé hajlik, a zsarnokság felé törekszik. Ezt azonban öntudatlanul cselekszi, mert tudatosan az egyenlőség felé törekszik; ám az egyenlőség állapotából mindig zsarnokság fejlődik ki.

Ez a jövőt illetőleg egy kis kitérő volt elmélkedésünkben. Térjünk vissza tárgyunkhoz.

IV.

A HIVATÁSOS TÖRVÉNYHOZÓ.

A demokrácia — amint az manapság fennáll, — megtámadja a végrehajtó hatalmat, meghódítja és magábaolvasztja azt ; támadást intéz a közigazgatási hatalom ellen, meghódítja és magábaolvasztja azt ; és mindezt a törvényhozóknak — az ő képviselőinek, közvetítésével teszi, akiket a maga képére választ meg, vagyis akiket azért választ meg, mert hivatástalanok és szenvedélyesek, minthogy «a nép sohasem cselekszik más indokból, mint szenvedélyből», miként Montesquieu — magában kissé ellentmondva — állítja.

De hát milyenek legyenek a törvényhozók? Úgy vélem, éppen ellenkezőnek kellene lenniök, mint amilyenek a demokrácia által választott törvényhozók. Az eszményi törvényhozónak nagyon tájékozottnak és a szenvedélyektől minden tekintetben mentesnek kell lennie.

Nagyon tájékozottnak kell lennie, nem annyira a könyvekben foglalt dolgokban, — ámbár eléggé kiterjedt jogi ismeretekkel kell bírnia, nehogy (ami minden pillanatban megtörténik) éppen az ellenkezőjét tegye annak, amit tenni szeretne —

mint inkább tisztában kell lennie a népnek, melynek számára törvényeket hoz, vérmérsékletével és közszellemével is.

Mert nem szabad a népnek más rendeleteket és szabályokat adni, mint amelyeneket el tud viselni; csodálatosan beválik itt Szolon mondása: «a legjobb törvényeket adtam nekik, mert el tudták őket viselni». Nemkülönben tiszteletreméltó a zsidók istenének e mondása: «olyan parancsolatokat adtam nektek, amelyek nem jók», vagyis csak annyiban jók, amennyit a ti gonoszságatok megengedhet; «ez eltörli mindazokat a kifogásokat, amelyeket a mózesi törvények ellen fel lehet hozni» — mondja Montesquieu.

A törvényhozónak tehát ismernie kell a népnek, melynek számára törvényeket hoz, véralkatát és szellemét; járatosnak kell lennie — miként a németek mondják — a népek pszichológiájában és jegyezzük meg, hogy ismernie kell népének vérmérsékletét, jellemét és közszellemét, a nélkül, hogy maga is ugyanilyen vérmérsékletű, jellemű és szellemű lenne; mert a szenvedélyek, hajlamok és törekvések körében az átérzés még nem megismerés, sőt ellenkezőleg, átérezni annyi, mint nem ismerni a dolog lényegét: a megismerés feltétele éppen ezen érzelmek hiánya.

Az eszményi, vagy legalább is a megfelelő törvényhozónak ismernie kell népének általános hajlamait és szükséges, hogy e hajlamok fölé emelkedjék és uralkodjék azok felett, minthogy hivatása: részben eleget tenni azoknak, részben pedig leküzdeni őket.

Részben tehát eleget kell tenni azoknak, vagy legalábbis kímélnie kell azokat, minthogy az olyan

törvény, amely teljes mértékben ellentétben állana a nép vérmérsékletével, olyan lenne mint Roland kancalova, amely a világon minden jó tulajdonsággal bírna, egyetlen hibával, hogy halott, sőt halva született. Adjatok a rómaiaknak a népek jogából eredő olyan törvényt, amely kíméletet rendel el a legyőzött népek iránt, ezt a törvényt sohasem fogják végrehajtani, sőt bizonyos mételyezés folytán hozzá fognak szokni ahhoz, hogy más törvényeket se hajtsanak végre. Adjatok a franciáknak olyan szabadelvű törvényt, amely az ember és polgár egyéni jogainak tiszteletben tartását rendeli el, minthogy a szabadság a franciáknál abban áll, — miként Joannes báró mondja — hogy : «joga legyen mindenkinek azt tenni, amit akar s megakadályozni másokat abban, hogy azt tegyék, amit akarnak», ily módon ez a törvény mindig csak közepesen és kínosan lesz végrehajtva és arra szoktat, hogy a többi törvények se hajtassanak végre.

A törvényhozónak tehát ismernie kell népének hajlamait, hogy megszabhassa magának azokat a határokat, amelyek között meg kell állapodnia vele szemben.

Tehát részben legyőzni őket ; mert a törvénynek annál a népnél, mely azt csak rendészeti szabálynak tekinti, olyannak kell lennie, amilyen az egyén erkölcsi törvénye : az üdvös eredmények szempontjából bírjon az állandósított kényszer jellegével s kell, hogy a romboló szenvedélyek, az ártalmas hangulatok s a veszedelmes szeszélyek féke legyen ; le kell küzdenie az ént, vagy jobban mondva olyan észszerű ént kell lennie, aki leküzdi a szenvedélyes ént. Ez az, amit Montesquieu

meg akar értetni, amidőn azt mondja, hogy «a szokásoknak le kell küzdeniök a körülményeket, a törvényeknek pedig a szokásokat».

A törvénynek tehát bizonyos mértékben le kell küzdenie a nép általános hajlamait. Szükséges, hogy a törvény a nemzet vezérfonala legyen, melyet egy kevéssé szeressenek, mivel jónak találják, kissé féljenek tőle, mivel szigorúnak találják, kissé gyűlöljék, mivel viszonylag ellenségesnek találják, végül tiszteljék, mivel szükségesnek tartják.

Ilyen törvényt kell hoznia a törvényhozónak ; tehát rendkívüli finomsággal kell ismernie a nép egész lelkületét, amelynek számára törvényeket hoz, valamint ismernie kell a népléleknek olyan árnyalatait is, amelyek ellenszegülnének, éppen úgy, mint azokat az árnyalatait, amelyek azt elfogadni hajlandók, nemkülönben ismernie kell azokat is, akikkel minden ellenállás nélkül képes elfogadtatni a törvényt s azokat is, akikkel szemben nem teheti ki magát annak a veszélynek, hogy erőtlennek lássék.

Íme ez a legjobb s leglényegesebb hivatottság, amivel a törvényhozónak bírnia kell.

Másrésről szenvedély nélkül valónak kell lennie. «A mérséklet» erénye, amelyet Cicero⁹ annyira dicsóít és amely tényleg nagy ritkaság, ha ezt a szónak valódi értelmében vesszük s ha ez alatt a *léleknek és elmének* egyensúlyát értjük — legyen az alap, amelyre a törvényhozónak helyezkednie kell. «Azt mondom és e művet¹⁰ nem egyébert írtam, mint annak *bebizonyítására*, hogy a törvényhozónak a mérséklet szellemével kell bírnia, mert úgy a politikai, valamint az erkölcsi értékek

mindig két határvonal között mozognak» — mondja Montesquieu.

Semmi sem nehezebb, mint a szenvedélyek ellen megvédelmezni magunkat ; tehát a törvényhozónak is a legnehezebb ama nép szenvedélyei ellen védekezni, amelyből maga is származik, nem számítva a saját maga szenvedélyeit : Aristoteles ki akarta elégíteni részint Pláton elleni féltékenységét, részint Nagy Sándor iránt való szenvedélyét ; Pláton az athéni nép zsarnoksága miatt méltatlankodott ; Machiavelli el volt telve bálványával, Valentinois¹¹ hercegével. Morus Tamás,¹² ki inkább arról beszélt, amit olvasott, mint ami felett gondolkozott, minden államot egy görög város egyszerű mintája szerint akart kormányozni. Harrington¹³ nem látott mást, mint az angol köztársaságot, míg az írók tömege mindenütt rendetlenséget talált, ahol nem látott koronát. «A törvények mindig összeütköznek a törvényhozó szenvedélyeivel és előítéleteivel (részint saját szenvedélyeivel, részint azokkal, amelyek vele és népével közösek). Néha *görbe utakon haladnak* és ettől nyerik színezetüket, néha *ott-rekednek és beolvadnak*» — mondja Montesquieu.

Erre pedig egyáltalában nem lenne szükség. A törvényhozónak ugyanazt a helyet kell betöltenie a nép életében, mint az öntudatnak az ember lelkében ; ismernie kell a nép minden szenvedélyét, azoknak egész terjedelmét, horderejét, nem hagyván magát megcsaladni tekintély, álszenteskedés és titkolódzás által ; majd szembe szállván azokkal, majd legyőzván egyiket a másik által, majd kedvezve némileg egyiknek, egy sokkal félelmesebb másik szenvedély kárára, majd el-

hagyva a küzdőteret, majd visszafoglalva azt ; legyen mindig ügyes, mindig alkalmas, mindig mérsékelt ; de ne hagyja magát sem megközelíteni, sem megfélemlíteni, sem gyönyörködtetni, sem körülhálózni, sem vezetni természetes ellenségei által.

Sőt sokkal öntudatosabb legyen, — hogy így mondjuk — mint maga az öntudat, mert nem szabad elfelejtenie, hogy az általa mások számára hozott törvényt egyszersmind a maga számára is hozta és amit ma elhatározott, annak holnap is tartozik engedelmeskedni, — semel jussit semper paruit — tehát határozottan és a szó betűszerinti értelmében — érdek nélkül valónak kell lennie, ami neki sokkal nehezebb, mint az öntudatnak, amelynek semmi fáradságába sem kerül, hogy közömbös legyen.

Nemcsak szenvedélyek nélkül valónak kell lennie, hanem még saját szenvedélyeitől is mentesítenie kell magát : ami sokkal nehezebb. Olyan szenvedélyre van szüksége, — képzeljük el — (hogy hypotézis által tegyük szemlélhetővé), ami öntudattá változhatik ; miként ezt Jean-Jaques Rousseau mondja :

«Hogy feltárhassuk a társadalom lehető legjobb szabályait, melyek a nemzetek szükségleteinek megfelelnek, magasabbrendű intelligenciára lenne szükségünk, amely látná ugyan az emberek minden szenvedélyét, de azok közül egyet sem érezne ; semmi összeköttetése sem volna természetünkkel, de azt alapjában ismerné, boldogulása független volna tőlünk s mégis törődnék velünk s végül időjárással kiérdemelve valamilyen messzefekvő dicsőséget, dolgozhat-

nék az egyik században és gyönyörködhetnék egy másikban.»

Ezért van, — miként a találékony Graecia feltételezte — hogy némely törvényhozó, miután elfogadtatta népével törvényeit s megeskette polgártársait, hogy addig, míg vissza nem tér, meg fogják tartani azokat: száműzte magát és elvonult messzire ismeretlen tartózkodási helyre. Ezt talán azért tették, hogy lekössék polgártársaikat az ily módon kivett eskü által; de vajjon nem azért tették-e, hogy ne kelljen engedelmeskedniök a maguk által hozott törvényeknek s e törvények meghozatalánál vajjon nem jártak-e el túlszigorúan, abban bizakodva, hogy szükség esetén elmenekülésükkel ki fogják alóluk vonni magukat? Proudhon ¹⁴ mondta: «Olyan szabadelvű köztársaságról álmodom, amelyben engem mint reakcionáriust kivégeztek volna.» Lykurgosz talán úgy tett, mint Proudhon gondolta, amikor oly szigorú törvényekkel bíró köztársaságot alapított, aminőt csak tudott, ám ő is erősen elhatározta, hogy elhagyja a köztársaságot azon a napon, amelyen megalkotta. Solon és Sulla ¹⁵ ottmaradtak abban az államban, melynek törvényeket adtak. Őket tehát Lykurgosz fölébe kell helyeznünk, aki elhagyta övéit. Lykurgosznak egyébiránt az a mentsége, hogy minden valószínűség szerint nem is élt.

A fennmaradt legenda bizonyítja, hogy a törvényhozónak éppen úgy kell uralkodnia saját, mint népe szenvedélyein, mint törvényhozónak pedig olyan törvényeket kell hoznia, amelyek előtt mint embernek egy vagy más módon magának is remegnie kell.

A szónak általunk adott értelmében vett mérseklet egyébiránt némelykor azt a gondolatot kelti fel a törvényhozóban, — miként már jeleztük — hogy inkább rábeszéléssel, mint erőszakkal fogadtassa el a törvényt, ami ugyan nem mindig lehetséges, de gyakran megtörténik. Szent Lajos királyról a következőket mondja el Montesquieu: «Látván a király korának visszaéléseit a jogtudománnyal, arra törekedett, hogy a nép megundorodjék azoktól, ez okból tehát több rendszabályt készített birodalma és hűbéresei (bároi), törvényszékei számára és oly nagy eredményt ért el, hogy kevéssel halála után az ő bíráskodási módszere szerint járt el a hűbérúri udvarok legnagyobb része. Ekként oldotta meg feladatát e fejedelem, habár rendszabályai nem azért készültek, hogy a királyság általános érvényű törvényeivé legyenek, hanem hogy példaképül szolgáljanak s mindenki saját érdekében követhesse azokat. Azzal távolította el a rosszat, hogy rámutatott a jobbra. Midőn a király törvényszékeinél és némely hűbérúri bíróságnál látták az illetékesek a sokkal természetesebb, sokkal észszerűbb, az erkölccsel, a vallással s közbékével, a személy és javak biztonságával és a közbátorsággal sokkal inkább megegyező törvénykezési módot, elfogadták ezt és elhagyták a régit, amely csak árnyéka volt a helyes eljárásnak. *A törvényhozó legnagyobb ügyessége: a rábeszélés, midőn nem szabad ellenállnia és az irányítás, midőn nem szabad parancsolnia.*»

Ehhez Montesquieu bizonyára némi önáltató optimizmussal a következőket fűzi: «az észnek megvan a természetes hatásköre, az ember ellen-

áll neki, azonban az ellenállás felett az ész mindig győzedelmeskedik, mivel kevés idő múltán kényszerítve leszünk hozzá újból visszatérni».

A példa igen messzefekvő és alig alkalmazható napjainkban bármire is. Vegyük ezért elő a vasárnapi munkaszünetre vonatkozó megújított egyházjogi törvényt; ennek a törvénykönyvbe való felvétele hiba volt, mert ellenkezett a francia szokások igen nagy részével, sőt bizonyos tekintetben magával a nemzet komplexumával; a törvényhozók tehát annak tették ki magukat, ami bekövetkezett, t. i. a törvény alig és csak végtelen nehézségek mellett volt végrehajtható. El lehetett volna ezt érni a törvénykönyvbe való beiktatás nélkül is; adja meg u. i. az állam a vasárnapi munkaszünetet minden alkalmazottja, minden hivatalnok, minden munkása számára az igazságügyi miniszter egyszerű körrendeletébe foglalt oly rendelkezés által, hogy a munkásoknak a munkaszerződés ellen elkövetett ama szerződésszegései, miszerint vasárnap nem állanak munkába, nem esnek büntetés alá: ily módon a heti munkaszünet törvénye kihirdetés nélkül is fennáll, érvényesül befolyásolás és meggyőzés folytán és hatályát veszti ott, ahol a vasárnapi munka teljesítésének szüksége annyira nyilvánvaló úgy a munkások, mint a munkaadók előtt, hogy mindkét fél aláveti magát a körülmények kényszerítő erejének, sőt ezenfelül elég ereje lesz a nemzet évszázados szabályainak módosítására, a nélkül, hogy lerontsa azokat.

Lássunk még egy olyan esetet is, midőn a törvényhozó magára a törvénykönyvbe beiktatott törvényre nézve is befolyásolás vagy ajánlás

által jár el. A XIX. század kezdetével a törvényhozó úgy gondolkozott, hogy a tisztesség megköveteli a férjtől, ha feleségét házasságtörésen éri, megölje büntársával együtt. E nézet felett lehet vitatkozni, de ez mégis csak a törvényhozó nézete volt. Dehát tett-e erre vonatkozó törvényes intézkedést? Nem tett. A törvényhozó ez irányban a befolyásolás, bizalmas ajánlás és szénvelgő felbátorítás eszközét használta, e szavakat foglaltatva törvénybe: «tettenérés esetén a gyilkos férj felmentendő». Nem helyeslem a szöveget, csak lehetségesnek tartom, hogy rámutassunk a törvényre a nélkül, hogy azt kötelező erővel ruháznók fel; hogy véleményt mondjunk a helyes gyakorlatról, a nélkül, hogy rendelkez-nénk, mert vannak ilyen esetek és viszont vannak más ettől eltérő esetek is, ahol mindez fényesen beválnék.

Végül a törvényhozó legfontosabb képességeinek egyike a fennálló törvények megváltoztatásának tudománya; ez a nagy bölcsesség követel tőle legtöbbet: azt, hogy mentes legyen a szenvedélyektől és uralkodjék saját szenvedélyei felett. A törvénynek csak akkor van igazi tekintélye, ha régóta fennáll; vagyis inkább két eset lehetséges itt: vagy nem egyéb a törvény, mint törvénybe foglalt szokás, tehát igen nagy tekintélye lesz már keletkezésénél fogva, minthogy értékét emeli a szokás régisége, melyből eredt; vagy pedig a törvény nem a törvénybe átment szokás, sőt éppen ellenkezőleg, ellentétben áll azzal, ez esetben tehát, hogy hatályt nyerjen, arra lesz szükség, hogy a múltó, hosszú idővel maga is szokássá váljék.

Miként mindkét esetben látjuk, a törvény régisége valóban biztosítja tekintélyének erejét az emberek felett. Olyan a törvény, mint a növény, kezdetben csak gyöngé fáska, majd kifejlődik, kérge megkeményedik, gyökerei mélyen behatolnak a földbe és belekapaszkodnak a sziklákba.

Rendkívüli körütekintés szükséges tehát ahhoz, hogy a régi fatörzs fiatal fászkával helyettesíttessék. «A törvényhozók legnagyobb része — mondja Usbek à Rhédi¹⁶ — korlátolt emberekből állott, akiket a véletlen helyezett a többiek fölé s akik csakis saját előítéleteiktől és képzeletüktől kértek tanácsot... Gyakran minden szükség nélkül eltörölték a már megalkotott törvényeket, vagyis beletaszították a népeket a változtatásoktól elválaszthatatlan zürzavarba. Igaz ugyan, hogy néha meg kell változtatni bizonyos törvényeket valamely különös oknál fogva, amely inkább a természettől, mint az ember lelkületéből ered; de ez az eset felette ritka és ha előfordul, csak nagy óvatossággal szabad a törvényt megváltoztatni s annyi ünnepélyességet kell alkalmazni, hogy a nép ebből természetszerűleg azt következtesse, miszerint a törvények valóban szentek, mert azok megszüntetéséhez oly sok alakszerűség szükséges.» — Montesquieu ebben az esetben is — mint gyakran — egészen Aristoteles felfogását követi. Aristoteles ugyanis ezt írta: «Nyilvánvaló, hogy némely törvényt, bizonyos időközökben, meg kell változtatni, de ez sok körütekintést követel, mert ha a megváltoztatás alig jár előnyül — *s mert veszedelmes a törvények könnyű megváltoztatásához hozzászoktatni a polgárokat* — inkább el kell tűrni a törvényhozás és a bíróságok

egynémely tévedését. Kevesebb előny származik a törvények megváltoztatásából, mint amily nagy az a kár, amelyet afféle szokás keletkezése okoz, hogy nem kell engedelmeskedni a bíróságnak.» (Tekintettel kell lennünk arra is, hogy a bíróságok által alkalmazott törvény gyorsan eltűnő, múlandó jellegű és mindig közel van a megváltoztatáshoz.)

A szerepvivő népek törvényeinek ismerete, a nép vérmérsékletének, jellemének, érzelmeinek, szenvedélyeinek, hajlamainak, nézeteinek, előítéleteinek és szokásainak, amelyhez a törvényhozó tartozik, a lélek és szív mérséklése, szenvedélymentessége, érdeknélküliség, hidegvér, sőt a teljes önuralom: ezek az eszményi törvényhozó tulajdonságai, sőt — hogy többet mondjunk — ezek a minősítések a jó törvény hozatalához is szükségesek; valóban körülbelül ezek a törvényhozó elemi tulajdonságai.

Jól megfigyelhettük, hogy mindez majdnem éppen az ellenkezője azoknak a tulajdonságoknak, amelyeket a demokrácia törvényhozóiban kedvel, sőt — hogy így mondjuk, — követel tőlük. A demokrácia majdnem mindig hivatás nélkül való és tudatlan embereket választ meg, — kifejtetem, miért és kétszeresen hivatás nélkül valókat, vagyis olyan embereket, akiknél a szenvedély ellensúlyozza a hivatottságot, ha ugyan egyáltalán van hivatottságuk.

De még egy különös tényt kell itt megfigyelünk. A demokrácia annyira szenvedélyük miatt és nem szenvedélyük ellenére választja megbízottait s annyira azokból az okokból, amelyek miatt mellőznie kellene őket, hogy az az ember, aki mér-

sékletéről és józan gondolkozásról, a lehetséges és való dolgok tiszta megfigyeléséről adott bizonytságot, akigyakorlatiszemlével legalkalmasabb arra, hogy megválasszák s erényeit gyakorolja: kezdi gondosan eltitkolni jó tulajdonságait s lármásan hirdeti erénnyel ellenkező hibáit. A polgárháború jelszavait használja, hogy megválasztathassa magát arra az állásra, amelyen, arra számít, hogy jól megvédelmezheti és biztosíthatja a békét s hogy békeszerzővé válhassék, azzal kell kezdenie, hogy a lázító alakját ölti magára.

A nép minden kedvence keresztülmegy e kétős folyamaton és e két álláspontot tünteti fel; szükségképpen el kell foglalnia az elsőt, hogy belekezdhessen a másodikba. «Vajjon nem volna jobb inkább a konzervatívsággal kezdeni, mint azzal végezni?» — Egyáltalában nem volna jobb, mert az ember csak akkor lehet valóban erős konzervatív és csak akkor gyakorolhatja a konzervatív hatalmat, ha mint anarchista kezdte meg pályafutását.

A nép annyira hozzá van szokva ezekhez az átalakulásokhoz, hogy nem tehet egyebet, mint mosolyog rajtuk. Az a hátrány azonban mindig fennforog, hogy a konzervatív embernek, akinek forradalmi multja van, mindig csupán zavaros és kétségbevont tekintélye lesz s életének egy részét azzal fogja eltölteni, hogy megmagyarázza az óriási kerülő utat, amelyet megfutott s amely számára nyűg és akadály.

Mindig az történik, hogy a nép vagy igazán szenvedélyes — vagy álszenvedélyes embereket választ meg, akik vagy mindig megmaradnak szenvedélyeseknek — és ezek adják a törvény-

hozók legnagyobb részét — vagy pedig mérsékeltekké válnak, mert új szerepük helytelen irányba tereli őket. És ezek a szenvedélyesek — hogy a nagy, a túlnagy többségről szóljunk, — gyalázó szavakban törnek ki a törvényhozásban, a helyett, hogy tudománnyal, hidegvérrel és bölcseséggel dolgoznának ott. Az imént megjelölt szabályok tehát nagyon is megdőltek. A törvények nem a nép szenvedélyeit nyomják el vagy fékezik meg, hanem éppen a nép szenvedélyeinek tulajdonképpen kifejezői. A törvények indítványozása a hadüzenetet — a megszavazott törvények pedig a győzelmet jelentik: íme megannyi definíció a törvényhozók elítélésére és a rendszer megvádolására.

V.

TÖRVÉNYEK A DEMOKRÁCIÁBAN.

A demokráciában hozott összes törvények ismertető jele, hogy alkalmi törvények, amilyeneknek sohasem szabad volna lenniök. A demokrácia nagyon is távol áll attól, mintha — miként ezt Montesquieu akarta — minden esetben félne megbolygatni a régi törvényeket, hogy megváltoztassa őket; lebontja a házat, hogy sátort üssön helyette; az új törvények napról-napra megsokszorozódnak, amint a szél fúj a politika mindennapi eseményei szerint. Hasonló ez Demosthenes barbár harcosához, aki ott védekezik, ahol éppen kapta a csapást, vállon ütve — pajzsát vállára emeli, majd ha lábaszárát éri az ütés, gyorsan odakapja azt: az uralkodó párt is csupán azért hozza a törvényeket, hogy védekezzék valódi — vagy vélt ellensége ellen, ha csak nem hoz rögtönzött, siettetett reformokat valamely botrány vagy valamely kitörni készülő állítólagos botrány hatása alatt.

Egy «zsarnokságra törekvő egyént» — miként Athénben mondták — nagyon sok kerületben képviselőnek választottak; gyorsan törvényt a többszörös jelöltség megtiltására. Ugyanazon

okokból s ugyanettől az embertől való félelemből gyorsan törvényt, mely a lajstromos szavazást a kerületek szerinti szavazással^{16a} helyettesítse.

Egy vádlottnőt — mondjuk — nagyon meggyötörték a büntető vizsgálat alatt, túlgyorsan vetették alá az elnöki kihallgatásnak a törvényszéki tárgyaláson s ügyetlenül vádolta a közvádlo is ; gyorsan elő az egész bűnvádi peres eljárásra vonatkozó gyökeres reformmal.

Igy járnak el mindenben. A törvények kohója nem egyéb, mint újdonságok raktára, vagy még inkább olyan, mint a hírlap, amelyben naponként egyszer «interpellálnak», ez a vezércikk, majd a miniszterekhez napjában többször «kérdést» intéznek ama kis események felől, melyeket imitt-amott jeleztek, ez a regénytárca vagy az elbeszélés ; majd törvényt szerkesztenek arra, ami egy nappal előbb történt : ez a tudományos értekezés ; végül ökolcsapásokat osztogatnak egymásnak : ez a vegyes rovat.

Hűséges képe ez az országnak, nincs ennél tökéletesebb képvisellete ; mindaz, amivel reggel foglalkozik, itt este tárgyalás alá kerül, éppen úgy, mint a kávéházban ; a fecsegő ország nagyítótükre ez. Tehát a törvényhozó kamara ne legyen az ország képe, hanem legyen az ország lelke — az ország agyveleje ; ámde tekintetbe véve mindazokat az indokokat, amelyeket már elmondottunk, a nemzeti képviselet csupán az ország szenvedélyeit képviselvén, nem lehet egyéb, mint ami : vagyis más szavakkal a modern demokráciát nem *törvények*, hanem *dekrétumok által kormányozzák*, minthogy az alkalmi törvények nem igazi törvények, hanem csupán

dekrétumok. A törvény a hosszú időn át tartó gyakorlat által szentesített régi szabály, amelynek a polgárok engedelmeskednek a nélkül, hogy tudnák, vajjon törvény vagy szokás-e s amely a mélyen átgondolt, összetartozó, logikus és egymással összhangban levő szabályok egy része. — A körülmények által sugalt törvény nem egyéb, mint dekrétum. Ez is egyike ama dolgoknak, amelyet Aristoteles igen jól látott és százszorosán világított rá e lényeges és alapvető különbségre, melyet, ha félreismerünk, vagy nem ismerünk fel jól, — igen hátrányos lehet.

Idézem megállapítását, amely e tekintetben a leghatározottabb és legerőteljesebb: *«Végül van a demokráciának egy ötödik fajtája, ahol az uralom a törvényről a sokaságra van átruházva.* Ez akkor következik be, *midőn a dekrétumok csökkennek a törvény abszolút tekintélyét.* Ez a demagógokba vetett bizalom eredménye. Az olyan demokratikus kormányzatban, ahol a törvény uralkodik, nincsenek demagógok; a legérdemesebb polgárok bírnak elsőbbséggel; de mihelyt *a törvény elvesztette fenségét, felemelkedik a demagógok tömege.* Ettől fogva a nép olyan, mint a százfejű monarcha; uralkodik nem egyénileg, hanem testületileg... Az ilyen nép igazi monarcha, — úgy akar uralkodni, mint a monarcha; felmenti magát a törvény járma alól és zsarnokká válik; ez okozza, hogy a hízalgók itt becsületben állnak. Ez a demokrácia a maga nemében az, ami a zsarnokság a monarchiában. Itt is, ott is elnyomják a vagyonos embereket: a monarchiában az önkényes rendeletek, a demokráciában pedig az önkényes dekrétumok. A demagógok és

hízelgők egy úton haladnak, van köztük valami hasonlóság, ami azonosítja őket, mert ugyanoly befolyással van a hízelgő a zsarnokokra, mint a demagóg a népre, amely a zsarnokság állapotába süllyedt. A demagógok okai annak, hogy a fenség tekintélye a *dekrétumokban van és nem a törvényben*, azáltal, hogy mindent a népre vezetnek vissza; ebből következik, hogy hatalmasokká válnak, minthogy a nép úr mindenekben, ők maguk pedig urai a népnek... Tehát joggal mondhatjuk, hogy az ilyen uralom *demokrácia és nem köztársaság*; mert *ott, ahol a törvények nem uralkodnak, nincs köztársaság*. Valóban, a *törvény* tekintélyének minden dologra ki kell terjednie... Tehát, — ha a demokráciát a kormányformák közé lehet számítani — világos, hogy az olyan uralom, amelyben minden dekrétumok által szabályoztatik — *még nem is demokrácia*, mert a dekrétumnak sohasem lehet az az általános jellege, mint a törvénynek.»

A régi és modern szociológusok közti egész különbség — helyesen felfogva — abban áll, ami az évszázados törvény, vagyis a tulajdonképpeni törvény és az alkalmi törvény, vagyis a dekrétum közt van; továbbá abban, ami egy koordinált törvényhozás részét képező törvény, vagyis az igazi törvény és az alkalmi törvény közt van, amely nem egyéb, mint dekrétum, végül abban, ami a mindenkorra hozott — vagyis az igazi törvény és az alkalmi törvény közt van, amely analóg a zsarnok velleitásaival és mindenben hasonlatos ahhoz. Midőn a régi és modern szociológusok törvényről beszélnek, *nem beszélnek egy és ugyanazon dologról*, s ez okoz annyi ellenkező felfogást.

Midőn a modern szociológus törvényről beszél, ez alatt a közakaratnak ilyen és ilyen kelet alatti, pl. 1910. évi kifejezését érti. A régi szociológus előtt a közakaratnak ilyen kelettel való kifejezése például: II. évi 73-ik Olympiád,¹⁷ nem törvény, hanem dekrétum. A törvény náluk: Solon, Lykurgusz vagy Charondas¹⁸ törvényének egyik szakasza. Valahányszor egy görög vagy római politikus e szavakat mondja: törvények által kormányozott állam, ne fordítsuk le ezt másképpen: ezen egy nagyon régi törvényhozás által kormányozott államot akar érteni, amely nem változtatja meg e törvényhozó hatalmat. Ez adja meg valódi értelmét a törvények híres személyesítésének a *Phedonban*,¹⁹ amely együgyűség volna, ha a görögök a «törvények»en azt értették volna, amit mi értünk ezen a szón. A törvény a nép közakaratának kifejezése? Ha igen, miért tisztelné hát Socrates, aki utálja a népet, hisz egész életén át — még büntető pörében is gúnyolja a népet. Ez képtelenség volna. Ámde a törvények nem dekrétumok, amelyeket a nép Socrates életében hoz, hanem törvények, melyek az államot oltalmazzák, mióta állam van, e törvények ősrégi bálványai az államnak.

E törvények tévedhetnek, bizonyosság rá, hogy ezek alapján Socratest halálra ítéltették; de mégis tekintélyben állottak, tiszteletben tartották és sérthetetlenek voltak, minthogy oltalmazói voltak az államnak évszázadok óta és védelmezői voltak magának Socratesnek is addig a pillanatig, amíg velők visszaélve, ellene nem fordultak.

A köztársaság — ha elfogadjuk Aristoteles

kifejezését — az a nép, amely engedelmeskedik a törvényeknek és engedelmeskedvén azoknak, ősei írott törvényeinek engedelmeskedik. Tehát ez nem egyéb, mint arisztokrácia; mert az, hogy nem csupán azoknak engedelmeskedik, akik az ősök hagyományait képviselik, t. i. a nemességnek, hanem *maguknak az ősöknek is*, azok gondolatainak, amelyek egy ötévszázados törvényhozásban vannak lefektetve, ez sokkal arisztokratikusabb magatartás, mint ha az arisztokratának engedelmeskednék. Az arisztokraták mindig félig a hagyományokhoz, félig saját korukhoz ragaszkodnak; a négyszáz esztendő óta fennálló törvény négyszáz esztendő és ez semmi egyebet nem jelent. A törvénynek engedelmeskedni úgy, amint azt a régi szociológusok is tették, nem azt jelenti, hogy Scipiónak engedelmeskedem, akivel a Via Sacrán találkozom, hanem azt, hogy az ő nagyatyja ősenek engedelmeskedem. Ez ultra-arisztokratikus! tökéletesen az! *A törvény arisztokratikus, demokratikus csupán a dekrétum, az alkalmi törvény.* Ezért beszél Montesquieu mindig féken tartott, elnyomott s végeredményben törvények által fenntartott monarchiáról. Vajjon mit akar ez jelenteni az ő idejében, amidőn a «közakarát» nem nyer «kifejezést», amidőn ennek következtében a monarchia sem lehet korlátolva törvények, a közakarát megnyilvánulása által, — olyan korban, amelyben a királyságot illeti a törvényhozó hatalom, mely törvényeket hoz, következésképpen ama törvényekkel, melyeket ő maga hoz, leronthat s újraalkothat, — nem lehet őt korlátozni? De hát vajjon mit jelent ez? Azt jelenti, hogy «törvények»-en Montesquieu —

éppen úgy, mint a régi szociológusok — akiket sikerrel tanulmányozott — az ő idejében fennálló uralom előtti régi törvényeket érti, az ősmonarchia régi törvényeit, — (melyeket «alap-törvényeknek» nevez) s amelyek ahhoz kapcsolják s kell is, hogy hozzá kapcsolják a jelenlegi monarchiát s amelyek nélkül hasonlónvá lenne a zsarnoksághoz, vagy a demokráciához. A *törvény* lényegében arisztokratikus. A kormányzottakat a kormányzók által kormányoztatja, a kormányzókat pedig az elhúnytak által. Az arisztokráciának éppen az a kormányforma a lényege, amely az élőkre az elhúnytakról származik át, akik már életükben tekintettel voltak a jövő nemzedékre. Az arisztokrácia a szó helyes értelmében a húsból való arisztokrácia, a *törvény* pedig szellem-arisztokrácia; a szó tulajdonképpen értelmében vett arisztokrácia az elhúnytakat a hagyomány, az örökösödés, a nyert tanítások, az átszármaztatott nevelés, nemkülönben a véralkat és jellem fiziológiai átöröklése által képviseli; a törvény nem képviseli az elhúnytakat, a törvény: maguk az ősök; a törvény az ő gondolataiknak lefektetése a törvénytörvénybe, amely nem változik, vagy csak észrevétlenül változik.

Az a nemzet, amely ősi arisztokratikus előkelőségeit megőrzi és amely azokat tapintatosan, kíméletesen és fokozatosan, új embereknek óvatoss befogadása által újíttja meg, arisztokratikus rendszer szerint és arisztokratikus szellemben jár el. Ugyanígy határozottan arisztokratikus, sőt még arisztokratikusabb az a nemzet, amely régi törvényhozását a legnagyobb kegyelettel őrzi meg s amely azt tapintatosan, kíméletesen

és körültekintéssel megifjítja és megújítja, új törvények fokozatos hozzáadása által, amelyek mindig tartalmaznak valamely új szellemet s valamit a régi szellemből. *Homines novi, Novae res.* A *homo novus* az olyan embert jelenti, akinek nincsenek ősei s akit érdemeiért kell azok közé sorozni, akiknek vannak őseik. A *novae res-en* oly dolgokat értünk, amelyek átmenet nélküliek és ez a forradalmat jelenti. Az új dolgokat csak részletekben, észrevétlenül és fokozatosan szabad bevezetni a régi dolgok mellé, miként az «új embereket» a régi emberek testületébe. Az arisztokrácia arisztokratikus ugyan, de a törvény még sokkal arisztokratikusabb. Íme ezért természetes ellensége a demokrácia a törvényeknek, s csakis a dekrétumokat tűri el.

Az ország képviselőténak fenntartása a kontárok, nemkülönben a szenvedélyesek — tehát a kétszeresen kontárok számára, az ország olyan képviselője, amely a kormányzás és adminisztráció körében mindent maga akar elvégezni, de mindent rosszul végez el: a főtényező a modern demokráciában; íme hova jutottunk el ennek tüzetes méltatásában.

VI.

KONTÁRSÁG A KORMÁNYZÁS KÖRÉBEN.

Ez még nem minden, a kontárság sokkal tovább terjed részint a logikai következetesség — részint mételyezés folytán. Nevetve jegyezték meg — mert komikus, mint minden tragikus dolog, amelyet humorosan veszünk, — mily nagy ritkaság, hogy a miniszterség olyan embernek adassék, aki arra hivatott ; hogy rendszerint a közoktatásügyi miniszterséget ügyvédnek, a kereskedelmi miniszterséget írónak, a hadügyi miniszterséget orvosnak adják és hogy Beaumarchais sokkal inkább megadta kellő formuláját a demokráciának, mint az abszolút monarchiának, ezt mondván : «szükség volt számfejtőre : elnyerte egy jó táncos».

Ez a dolog annyira szokásos, hogy mintegy visszaható ereje van a tömeg történeti szemléletében.

Négy francia közül három meg van győződve arról, hogy Carnot ²⁰ «polgárember» volt és ez sokszor megjelent nyomtatásban is. Vajjon miért? Azért, mert nem tudták elképzelni, hogy a demokráciában a hadügyminiszterség katona által tölthetessék be s hogy a konventbeliek hajlandók

lettek volna katonatisztre bízni a hadügyministerséget; ez sokkal inkább paradoxnak látszik, mintsem, hogy igaz legyen.

A miniszterségek különös adományozása a hivatalnokok hivatástalansága címén az első pillanatra nem látszik egyébnek, mint a hivatástalanság istennője egyszerű játékának s ravaszszellemes kacérkodásának. A miniszteri állásokat rendszerint ekként töltik be, mert arról van szó, hogy aki a minisztériumot megalakítja, átadja a hatalom egy-egy részét a többség mindama csoportjának, amelyre támaszkodik. A minisztériumot megalakító politikus nem tekinthet a szakszerűségre és a miniszteri állásokat a politika és nem a szakszerű rátermettség szempontjából osztja szét; az eredmény az, amit megjelöltem; az egyetlen miniszterség, amit észszerű módon töltenek be, az, amelyet a minisztertanács elnöke tart fenn a maga számára és foglal el; de hogy valamely jelentékeny politikai személyiséget megtartsion — még így is gyakran annak engedi át ezt s ő maga olyan tárcát választ, amelyben nem bír jártassággal.

A következők ezek: minden hivatásos ember csak úgy vezetheti minisztériumát, hogy ha lelkiismeretes, ott tanulja meg mesterségét, amelyben már régen mesternek kellett volna lennie, ha meg kevésbbé lelkiismeretes, vagy ha kényszer alatt áll — pedig mindig az alatt áll, — minisztériumát az általános politikai és nem a gyakorlati eszmék szerint vezeti. A hivatástalanság tehát — bizonyos tekintetben — megkétszereződik.

Hallgassuk meg azt a beszédet, mellyel egy új

földművelésügyi miniszter személyzetének bemutatkozik. Nincs ebben másról szó, mint az 1789-ik év elveiről.

Centralizált országban tehát a maga ügykörében mindent a miniszter végez. Mindent a nemzeti képviselőlet nyomása alatt tesz, de mindent ő tesz; ő hozza az összes határozatokat; előre láthatjuk, milyenek lehetnek ezek. Néha annyira kívülesnek a törvényen s annyira ellenmondásban állanak azzal, hogy már keletkezésükkor holt betűk. A miniszteri körrendeleteknek gyakran van ilyen különösen törvénytelen jellegük. Ez nincs másképpen, még jó, hogy hamar elavulnak; de mélységes rendetlenséget idéztek elő az egész adminisztráció körében.

Ami a kinevezéseket illeti, ezek — miként jeleztem — politikai befolyás szerint történnek, a nélkül, hogy javítani lehetne rajtuk.

VII.

KONTÁRSÁG A JOGSZOLGÁLTATÁS KÖRÉBEN.

Ez a kontárság, amely — hogy úgy mondjuk — logikai következetességgel terjeszti ki uralmát, bizonyos mételyezés folytán még más körökre is kiterjed. Vajjon észrevette-e az olvasó, hogy a régi uralom,²¹ minden súlyos tökéletlenségei mellett, valamelyes történeti hagyomány folytán, bizonyos tiszteletet tanúsított a különböző hivatottságok iránt? Például a jogszolgáltatás körében fennállott a földesúri, az egyházi és a katonai bíráskodás. Kétségtelenül nem az észszerűség és nem a mélyen járó gondolkodás léptette életbe ezeket az intézményeket, hanem maga a történelem, maguk az események hozták létre, sőt maga a jogellenesen eljáró és zsarnokság felé hajló monarchia is helyesnek látta megtartani őket.

A földesúri bíróságok — jóllehet kevés észszerűségen nyugodtak — nem voltak minden hasznosság nélkül valók, mert hozzákötötték, vagy hozzá bírták kötni a földesurat földbirtokához és megtudták akadályozni, hogy szemelől tévessze hűbéreseit és hogy hűbéreseik őt veszítsék el szemük elől; tehát e bíróságok az ország ariszto-

kratikus alkotmányának fenntartói valának; hozzáteszem, hogy a törvénykönyvben helyesen szabályozva, körülírva és meghatározva — ami sohasem történt meg — megfeleltek volna a hivatottság törvényének; vannak olyan ügyek, amelyek tulajdonképpen a hűbérúr illetékessége alá tartoznak, mert helyi érdekűek, ezekben az ügyekben a földesúr azt a szerepet vitte, amelyet mai napság a békebíró tölt be és nem kellett volna egyéb, mint pontosan meghatározni az idetartozó ügyeket és megengedni mindig a fellebbezést.

Az egyházi bíraskodás tökéletesen észszerű volt, mert az egyházi személyek által elkövetett bűntények felette különleges jelleggel bírnak, amelyeket egyedül egyházi bírák ismerhetnek fel helyesen. Ez a mai korszellem előtt idegenszerűnek látszik, de hát miért vannak még manapság is a kereskedelmi törvényszékek és az ipari szakbíróságok, ha nem azért, mert a kereskedőknek és a munkásoknak egymás közt való, és a munkásoknak a munkaadók elleni pereiben nem ítélezhetnek mások, mint akik közéjük tartoznak, akik az ügyeiket ismerik, fenntartatván egyébiránt mindig a magasabb bíróságokhoz való fellebbezés.

Végül a régi uralom alatt fennállottak a katonai törvényszékek és a haditanácsok — határozottan ugyanilyen indokok alapján.

Mind e kivételes törvényszékek élénk bizalmatlanság tárgyai a demokráciában, mert ellenkeznek az egyformasággal, példaként szolgálnak az egyenlőség eltorzítására és mert otthont és menedéket adnak a hivatottságnak

A demokrácia — miként ez magától értetődik — eltörölte az arisztokratikus törvényszékeket

magával az arisztokráciával és az egyházi törvényszékeket, magával az állami testületnek tekintett egyházzal együtt; de hajlandósága van arra, hogy úgy tekintse a még fennmaradt kivételes törvényszékeket, mint az arisztokrácia eszközeit; gyűlöletével üldözi a haditanácsokat, mert ott különleges nézetek uralkodnak a katonák büntethetősége, «a katonai kötelesség és a katonai becsületre» nézve. De éppen ez a hivatásuk, ezért van szükség rájuk, hogy fenntartsák a katonai szellemet és megtartsák az erős hadsereget a maga erejében. Az a katona, az a katonatiszt, aki felett úgy ítélnének, mint a polgárember felett és aki úgy lenne büntetve, mint polgárember, nem kapna sem helyes ítéletet, sem kellő büntetést, tekintve a különleges kötelességeket, melyek a hadsereggel kapcsolatosak és a szolgálatokat, melyeket annak teljesítenie kell. Itt a szakszerű hivatottság — és erkölcsi hivatottság kérdése forog fenn, amelyekbe a demokrácia nem akar belemenni, ama meggyőződésénél fogva, hogy nincs különleges hivatottság és minden dologban elegendő józan ésszel bírni; ámde a józan ész olyan mint az értelem: mindenre szolgál, de semmire sem elegendő; határozottan ez az, amit a demokrácia nem akar megérteni, vagy nem tud belátni.

Éppen ilyen nagy tévedésben van a polgári és büntetőbírárságra vonatkozó dolgokban. Úgy hitte, hogy helyesen jár el a polgári bíróságokra nézve, ha eltérve egész a mai napig fenntartott elvétől — az ítékezés feladatát jogtudósokra bízta. Végre tehát egy testület, amely hivatottsággal bír; ez elvitázhatatlan és ezt nem is akarja senki tőle elvitatni, mert azok, akik ítélnének,

tudják a jogot. De amint gyakran volt már alkalmam mondani, a szakszerű hivatottság mellett erkölcsi hivatottság is van és a demokrácia erőfeszítést tett arra, hogy a bíróság erkölcsi hivatottságát csökkentse és jól jegyezzük meg, ez az erkölcsi hivatottság csökkent is, hogy végül magát a szakszerű hivatottságot is semlegessé tegye.

Egykor olyan bíróság volt, amely állami testület és autonóm testület volt, tehát teljes függetlenséggel bírt, kivéve az időről-időre beállott államcsínyeket és ennek következtében az államcsínyektől való félelmet. Teljes függetlensége megadta neki, vagy jobban mondva, érintetlenül hagyta nála az erkölcsi hivatottságot, amely abban áll, hogy saját lelkiismeretünk útmutatása szerint járjunk el.

Olyan bíróságot létesítettek, amely épen olyan hivatal, mint a többi s amely hivatalnokok testülete. Az állam kinevezi hivatalnokait, fizeti, előlépteti őket, megtagadja tőlük az előléptetést. Egyszerűen kezeiben tartja őket, miként a hadügyminiszter a katonatiszteket, miként a pénzügyminiszter a pénzügyőröket. Ezután nincs többé ítélkezéshez szükséges erkölcsi hivatottságuk. Állandóan kísérti, nagyon is kísérti őket az a gondolat, hogy úgy ítélkezzenek, amint a kormány akarja.

Igaz, hogy van egy biztosítékuk, t. i. az elmozdíthatatlanság; azonban az elmozdíthatatlanság nem nyújt teljesen nyilvánvaló biztosítékot, csupán azoknak, akik a hivatalnoki rang csúcsára jutottak, vagy érkeztek pályájuk véghatárához és csupán azoknak, akiknek közeli nyugalomba vo-

nulásuk miatt, vagy mert nincs módjuk magasabbra emelkedni annál az állásnál, melyet betöltenek : nincs semmi reményük az előléptetésre. A fiatal bíró, aki emelkedni akar, — s ez jogos vágy — egyáltalában nem független és ha elégedetlenkedik, az elmozdíthatatlanságnak egy különleges fajtájában részesül, t. i. örökre ott marad, ahol pályáját megkezdte. Nincs független bíróság, nincs aggálytól mentes bíróság az igazságszolgáltatás körében, csak egyrésről, azok a bírák, akik negyven évi szolgálattal vannak megterhelve, másrésről a semmítőszék elnöke ; ezekhez hozzávehetjük azokat, akik vagyonosak s így nem törődnek előléptetésükkal és akik egész pályájukat kezdettől fogva ugyanabban a városban futják meg : az ilyen bíróság tökéletesen hasonló a régi uralom bíróságaihoz, de rendkívül ritka s napjainkban mind ritkább.

Magát ezt az elmozdíthatatlanságot is, amellyel nagyra vannak, egyik vagy másik kormány időről-időre felfüggeszti oly módon, hogy lefokozza azt a bíróság egyetlen és nagyon illuzórius biztosítékává ; a jelenlegi bíróságot sokkal inkább fenyegeti az államcsínyek folytonos veszedelme, mint a régi uralom bíróságait. A bíróság erkölcsi hivatottsága nagyon meg van szorítva.

Erkölcsi hivatottságának csökkentése tehát — amint mondtam — semlegesíti szakszerű hivatottságát, mert szakszerű hivatottságától el kell tekintenie akkor, amidőn a kormány és egyesek közti perekben, sőt a kormány által pártfogolt egyesek és olyan személyek közt való perekben kell ítélnie, akiket a kormány nem tart barátainak. Hogy a kormány és egyesek közti

perekben kell ítélkeznie ez csak néha fordul elő, de hogy ítélkeznie kelljen a kormány barátai és a kormány ellenfelei közti perekben, az jóformán mindennapos egy olyan országban, amelyben a párt a kormány s az szüntelenül harcban áll a többi párttal.

Teljes igazsággal jegyezték meg, hogy az olyan parlamentáris kormány, amely az általános szavazaton nyugszik, — polgárháborúval egyértelmű, amely szabályozva van ugyan, de állandó; többnyire vérnélküli polgárháború hát mégis a sértések, kihívások, rágalmazások, vádaskodások, gonoszságok és a különböző pártok év elejétől az év végéig tartó állandó versengésének háborúja. És ez olyan országban van így, amelynek állapota megköveteli, hogy a bíróság teljesen független legyen, hogy ne legyen részrehajló és ez éppen olyan országban van így, ahol a bíróság nem lévén autonom, többé-kevésbé kényszerítve van arra, hogy ne vonja magára ama párt nemtetszését, amely kormányoz s rettenetes követelődző, mert fél, hogy a kormányt elragadják tőle.

— Ez ellen semmit sem lehet tenni. Jó lenne talán visszatérni a bírói tisztségek megvásárlásához.

— Először is ez nem lenne valami szörnyű dolog; azután pedig hivatalvásárlás nélkül is megszerezhetjük az általa biztosított előnyöket.

Ez nem lenne olyan szörnyűség. Úgy van ez is, mint amidőn méltatlankodtak a kivételes törvényszékek gondolatán, figyelmen kívül hagyván a kereskedelmi törvényszékeket és az ipari választott szakbíróságokat, amelyek kivételes bíróságok ugyan, mégis nagyon jók. Méltat-

lankodnak a törvényszéki tanácsosi állás megvételén és nem gondolnak a bírósági kiküldöttekre (huissiers),²² az ügyvivőkre (avoués)²³ és a közjegyzőkre,²⁴ akiktől nem engedjük magunkat függővé tenni és nem engedjük, hogy rájuk bizzák összes elsőrendű érdekeinket, mégis vagy megvásárolják vagy öröklik hivatalaikat. Az igazságszolgáltatási hivatalok vételének rendszere alatt elítéltetni annyit jelent, mint elítéltetni az avouék vagy közjegyzők által, akiktől nagyterjedelmű jogi ismereteket követelünk, azt jelenti tehát, hogy felettünk felsőbbrendű ügyvivők vagy közjegyzők ítélkeznek. Ebben nincs semmi megvetésre méltó.

Tudjuk, hogy Montesquieu híve volt a hivatalok megvásárlásának és hogy Voltaire ellenezte azt. Mind a kettőnek teljesen igaza volt, vagyis azt akarom mondani, hogy mindketten jól meggyeztek az alapgondolatra nézve. Montesquieu ezt mondja: «a hivatalok megvásárlása jó a monarchikus államokban, mert mintegy családi foglalkozássá teszi azt, amire nem akarnának csupán az érdem alapján vállalkozni s mert meghatározza mindenkinek a feladatát és ezáltal állandó osztályokat teremt az államban. Nagyon jól mondta Suidas,²⁵ hogy Anastasius²⁶ a császárságból az arisztokráciának bizonyos faját teremtette meg az összes magisztraturák eladása által». Voltaire ezt felelte: «Hát Angliában erény alapján fogadják el a kir. ítélőszék (banc du roi) bírói tisztségét? (Ez vagy erényből, vagy érdekből van így és ha nem érdekből történik, valóban igen nagy erény kell hozzá). Hogyan, hát Franciaország parlamentjeiben nem találnánk

ítélőbírákat, akik ítélnének, ha ingyenesen adnók is nekik tisztségeiket? (Találnánk, de előfordulhatna, hogy azok túlságos hálások lennének.) A jogszolgáltatás, az emberek vagyonáról és életéről való rendelkezés hivatása egy család foglalkozása legyen (az a foglalkozás, hogy fegyvert viseljünk és a polgári háború idején rendelkezünk az emberek vagyona és élete felett, 1760-ban családi foglalkozás s mégsem tiltakozunk ellene; a király foglalkozása 1760-ban családi foglalkozás és mégsem méltatlankodunk a királyság fölött). Szánakozzunk Montesquieun, hogy elrútította munkáját ilyen paradoxok által, de bocsássunk meg neki: bátyja elnöki tisztséget vásárolt meg a vidéken és azt ráhagyta örökül; mindenütt ott van az ember. Senki sincs közülünk gyöngeség nélkül».

Montesquieu azt hiszi, hogy az arisztokratikus intézmények jók; Voltaire pedig az abszolút hatalom mellett van. Montesquieu helyesli, hogy az igazságszolgáltatás a család foglalkozása legyen, vagyis hagyományszerű, miként a katonai foglalkozás, ami épp oly állandóvá teszi a bírói osztályt, mint amilyen állandóak a többi osztályok; kimutatja Suidassal, hogy a tisztségek megvásárlása arisztokráciát teremt. Voltaire úgy akarta, mint I. Napoleon, hogy minden katona a király katonája, minden lelkész a király lelkésze, minden bíró a király bírása legyen, minden ember testestől-lelkestől a királyé legyen.

Montesquieunek sokkal inkább ellentmondott Platon, mint Voltaire. Platon köztársaságában egész általánosságban szólván az összes magisztrátusokról ezt írta: «Úgy vagyunk ezzel, mintha

valakit a hajón saját pénzéért tennénk kormányossá. Lehet rossz egy szabály valamely hivatalnál, amely jó a köztársaság vezetésénél?»

Montesquieu nagyon szellemesen felel Platonnak (még inkább Voltairenek): «Platon erényes köztársaságról beszél, én pedig monarchiáról; az olyan monarchiában, ahol a tisztségeket nem szabály szerint árusítják, az udvaroncok szegénysége és kapzsisága árusítja ki őket, s a véletlen jobb alkalmazottakat fog adni, mint a fejedelem választása».

Összefoglalva az elmondottakat: Montesquieu azt akarja, hogy a magisztrátusok részint örökösödés által, részint a gazdag néposztályból kiválasztva, független arisztokratikus testületet alkossanak, hasonlatosan a hadsereghez, a törvény hadseregét, — hasonlatosan a papsághoz, a törvény papságát teremtsék meg oly szakszerű hivatottsággal szolgáltattván az igazságot, melyet az egyetemi címek állapítottak meg és oly erkölcsi hivatottsággal, amely a függetlenség, méltóság, testületi szellem és részrehajlatlanságból ered.

Megemlítettem, hogy a hivatalok megvásárlása nem volt szükséges az ilyen eredmény és biztosíték eléréséhez. Az elv, amelyet megállapíthatunk, a következő: a bíróság legyen független. Nem lehet független másként, mint hivatala tulajdonjoga által, azon tény által, hogy hivatalának tulajdonosa, s csak akkor lehet hivatalának tulajdonosa, ha azt megvásárolta vagy örökölte, miként a régi uralom alatt — vagy ha nem neveztetett ki a kormány által. Mivel pedig idegenkednek attól, hogy megvásárolják, vagy örököl-

jék a hivatalokat, szükséges, hogy ne a kormány által, hanem más módon rendeltessenek ki.

De hát ki által? a nép által? Ebben az esetben a néptől, a választóktól fog függni.

— Ez jobb lesz, vagy kevésbé rossz?

— Egyáltalában nem. Először is a választók által kirendelt bíróság még kevésbé lesz részrehajlatlan, mintha a kormány nevezi ki. A bíró nem fog másra, mint arra gondolni, hogy újra megválasszák és igazat fog mindig adni a peres feleknek, akik ahhoz a párthoz tartoznak, amely őt választani fogja. Vajjon óhajtanátok-e, hogy olyan törvényszék ítélkezzék felettetek, amely a départementok képviselőiből áll? bizonyára nem, ha a kisebbséghez, — de igen, ha a többség pártjához tartoztok; és még az esetben is, ha olyan ellenfeletek van, aki a kisebbség pártjához tartozik; mert ha olyan ellenfeletek van, aki, miként ti, a többség pártjához tartozik, a bíróságot mindenekelőtt az érdekli majd, vajjon te vagy-e befolyásosabb választó, vagy ő. Ad summam: a választás útján kirendelt bíróság nem nyújt biztosítékot a részrehajlatlanságra.

Tegyük hozzá, hogy a bírói illetékesség alá tartozók által választott bírák rendszere mellett igen nagy, egyébiránt igen kellemes eltérés lesz a jogszolgáltatásban. A kékek ország részében azok a bírák, akiket a kékek többsége választott meg, arra törekedvén, hogy általuk újból megválasztassanak, mindig a kékek javára fognak ítélkezni; ellenben a fehérek ország részében azok a bírák, akiket a fehérek többsége választott meg, arra törekedvén, hogy általuk újból megválasztassanak, mindig a fehérek javára fognak ítél-

kezni. «A jognak megvannak a maga epochái!» — kiált fel gúnyosan Pascal. A jognak meglesznek a maga jogvidékei (regioi). Nem lesz ugyanaz a Alpes-Maritimesben és a Côtes-du-Nordban. A semmítőszék — feltéve, hogy részrehajlatlan — azzal fogja tölni idejét, hogy átteszi újrafelvétel végett a fehérek országrészének pereit a kékek országrészébe. És ez a jogszolgáltatás anarchiája, jogi anarchia és a jogtudomány anarchiája lesz.

— Ha a bíróságot nem szabad örökölni vagy pénzen megszerezni és nem szabad a kormánynak kinevezni s nem szabad a népnek megválasztani: hát ugyan ki rendeli ki?

— Önmaga; nem látok más megoldást.

Példának okáért — mert nem csupán egyetlen jogos rendszert látok, lehetséges itt többféle eljárási mód is — tehát például Franciaország összes jogi doktorai megválasztják a semmítőszéket, a semmítőszék pedig kinevezi és előlépteti az ítélőbíróságok összes tagjait. Ez arisztokratikus-demokrata módszer igen kiterjedt alapon.

Vagy pedig a bírák nevezik ki a semmítőszék tagjait, a semmítőszék pedig kinevezi és előlépteti a bírakat. Ez olygarchikus módszer.

Vagy pedig — oly eljárás mellett, amely a létező és a szükségképen beálló állapot közt átmenet — egyedül az első alkalommal Franciaország összes jogi doktorai megválasztják a semmítőszéket, a semmítőszék nevezi ki Franciaország összes bírait, ezután, ettől kezdve Franciaország e bírái lesznek azok, akik gondoskodni fognak a semmítőszéknél előállott üresedések betöltéséről, a semmítőszék pedig kinevezi és előlépteti Franciaország összes bírait.

A kormány nem hagyott fel a bíróságok tagjainak kinevezésével s állandóan folytatja azt.

Mind e rendszerek mellett a bíróság autonóm testületet formál, amely önmagából származik s csakis önmagától függ és csupán önmagából emelkedvén ki, abszolút függetlensége folytán teljes részrehajlatlanságra lesz módja.

— De hát ez kasztrendszer.

— Igen, kasztrendszer. Nagyon lesújtó, de mégis csak kasztrendszer. Csupán osztálybíróság tud felettetek jól ítélkezni, mert ami nem kaszt, nem lehet más, csak a kormány, vagy a közönség. A kormány pedig nem ítélkezhetik jól, gyakran lévén bíró is, fél is és ha nem bizonyos a dolgában, magát mindig félnek hiszi; és a közönség sem tud jól ítélkezni, minthogy gyakorlatilag véve a közönség a többség, a többség pedig párt, a párt pedig — nem lehet részrehajlatlan.

De a demokrácia nem akarja, hogy felette kaszt ítélkezzék, először a kasztoktól való irtózat miatt, azután pedig mert nem akarja magát részrehajlatlan ítéletnek alávetni. Ne kiáltsatok fel a paradoxon miatt; a kis perekben a mindennapi élet menetében futólagosan aláveti magát az ítélkezésnek. A politikai kérdéseket érintő minden perben s ama perekben, melyekben a többséghez tartozó ember ellenzékivel áll szemben, mindig az utóbbi elítéltetését akarja.

Azt mondja a bíróságnak, amit egy naiv képviselő mondott a kamara elnökének: «az ön kötelessége a többséget védelmezni».

Ime, ezért becsüli a hivatalnokok e bíróságát, amely bár igen jó elemekből állhat, nem tud

semindig részrehajlatlan lenni, azt a bíróságot, amely egy igen magas méltóság viselője útján megkérdetve, egy a törvénnyel kevésbé megegyező peres eljárás felől, azt felelte: «Ez esetben a *fejedelem dolgáról volt szó*». S ily módon a kormány lábaihoz dobta úgy a bíróságot, mint a törvényt; ezt a bíróságot, — amely eléggé jó szándékból ugyan — hogy befejezen egy vég nélküli ügyet, megkerülte a törvényt, vagyis inkább *kiforgatta*, ám annyi bizonyos, hogy nem alkalmazta s ilymódon rossz példát s alkalmat adott arra, hogy ítéletét jogosan támadják; tehát nem szerzett megnyugvást, mint akarta s az ügyet örökre befejezetlenül hagyta, ahelyett, hogy lezárta volna; e bíróságot végül, amelynek tudása, érzéke és szellemi színvonala van, de nincs és nem is lehet tekintélye, mivel erkölcsi hivatástalansága semlegesíti szakszerű hivatottságát.

De a demokrácia még messzebb megy s lehetetlen, hogy messzebb ne menjen, miután elve következtében mindinkább egyoldalúvá válik. Miként eszménye a közvetlen kormányzás, éppen úgy s ugyanabból az indokból — ott, ahol a bíróság feltétlenül szükséges — eszménye a bíróság választás útján való betöltése. Bíráit ő akarja megválasztani.

Jegyezzük meg, hogy ezeket máris ő választja meg, de csupán harmadfokúlag. Megválasztja a képviselőket, akik kirendelik a kormányt, a kormány pedig kinevezi a bírákat. Ám ez nem elég.

Némileg másodfokúlag is választja őket, mert megválasztja a képviselőket, akik nyomást gyakorolnak a bírák kinevezésére, előléptetésére vagy elő nem léptetésére és akik gyakran még nyomást

gyakorolnak azok ítélethozatalára is ; de ez még így sem elég.

És minthogy e rendszer által, vagyis inkább e gyakorlat által elismerést nyer az az elv, hogy a nép az, amely közvetve ugyan, de valóságban rendeli ki a bírákat, a következőket, egyoldalú s mindig az egyszerűsítésre törekvő demokrácia azt kívánja, hogy az elv minden kerülő út nélkül alkalmaztassék s azt akarja, hogy a nép egyenesen és közvetlenül válassza meg a bírákat.

S ezután felmerülnek a szavazás és a választás módjára vonatkozó örökös kérdések. Ha a szavazás, ha a választás egy személyre vonatkozó szavazási eljárás mellett történik, a *canton*²⁷ megválasztja a maga békebíróját, az *arrondissement*²⁸ a maga bíróságát, a kerület a maga törvényszékét és az egész ország a semmitőszéket ; és be fog itt következni a már fentebb megjelölt kettős helytelenség, t. i. különböző jogtudomány és igazságszolgáltatás az országrészek szerint és a részrehajlatlanság hiánya mindenütt.

Ha lajstromos szavazás mellett történik a szavazás, akkor az összes bíróságokat az egész ország fogja megválasztani s akkor ezek egészen a győzedelmes párthoz fognak tartozni és az igazságszolgáltatás teljesen egyforma lesz, de sehol sem lesz részrehajlatlanság.

Ami a közvetítő rendszereket illeti, azok egyesíteni fogják a két ellentétes rendszer helytelenségeit. Ha p. o. kerületek szerint választunk, Bretagne-ban a békebírák, bírák, törvényszéki tanácsosok, törvényszéki elnökök mind félérek és mind részrehajlók lesznek, míg a Pro-

vence-ban a békebírák, bírák, tanácsosok és elnökök mind kékek és részrehajlók lesznek ; itt tehát lesz különféleség, de csupán a részrehajlás különböző színeiben.

Ámde ez csak a jövő, bár talán eléggé közeli jövő. Maradjunk a jelen időben. Itt van manapság az esküdtszék. Az esküdtszék tökéletes erkölcsi hivatottsággal, de emellett teljes szakszerű hivatástalansággal rendelkezik. Úgy látszik, hogy a demokrácia egy vagy más módon mindig számba veszi a hivatástalanságot. Az esküdtszék mindentől független, független a kormánytól, független a néptől és pedig a lehető legjobb módon, mert megbízottja a népnek, a nélkül, hogy általa választatnék s egyáltalában nem törődik az újraválasztással, mivel már megválasztatását is fellette kellemetlen eseménynek tekinti. Másrésről mindig két erős érzelem között ingadozik, t. i. a szánalom és az alkalmazkodás, az emberszereget és a társadalom védelmének szükségérzete között : *egyformán* érinti őt a védőügyvéd és az államügyész szóváltása és e kettős befolyás semlegesítvén egymást, a legjobb erkölcsi helyzetben van, hogy jó ítéletet hozzon.

Ezért oly régi az esküdtszék. Athénben a heliasták²⁹ bírósága az esküdtszék egyik fajtáját alkotta s minthogy tagjainak száma igen nagy volt, nyilvános egyesület jellegével bírt.

Rómában voltak polgárok közül kiválasztott bírák, de ezeket a bírákat a praetor jelölte ki, s mint a ténykérdés* bírái szerepelnek, vagyis

* A ténykérdés és jogkérdésnek megkülönböztetése, habár némileg hasonlít is a római per in jure és in judicis való eljárásához, de nem azonos vele.

arra voltak hivatva, hogy döntsenek afelett, elkövetetett-e valamely cselekmény vagy nem, fizettetett-e valamely pénzösszeg vagy nem, a jog kérdése a centumvirek számára tartatván fenn* — és hát itt rendezett köztársasággal állunk szemben.

Angliában az esküdtszék már évszázadok óta fennáll és működik. Ezek a különböző népek joggal gondolhatták azt, hogy az esküdtek a legjobb erkölcsi feltételek közt vannak arra nézve, hogy jól ítélkezzenek, minthogy bárki másnál több erkölcsi hivatottságuk van.

Ez igaz, csak hogy nem értenek a dolgokhoz. Megtörtént, hogy a côte-d'ori esküdtszék 1909 november havában ítélkezvén egy gyilkos felett, kijelentette: először, hogy ez az ember nem ütötte a meggyilkoltat, másodszor, hogy az ő ütései okozták a halált, erre szükségképen fel kellett menteni a vádlottat, akinek sértései — noha nem léteztek — haláltokozók voltak. Ugyan csak 1909. november havában történt meg a Steinheil-féle ügyben, hogy az esküdtszék kijelentéseiből az következett, hogy a Steinheil-házban senkit sem öltek meg orgyilkos módon s különben is Steinheilné nem leánya Japynénak, ami ha az esküdtek igazmondása bírói ítélet volna, egyrészről a Steinheilné és Japyné orgyilkosságára vonatkozó egész nyomozás megszüntetését, másrészről pedig a rendezett jogállapot rettenetes bonyodalmait vonná maga után.

Ámde az esküdtek igazmondása nem bírói

* A centumvirek (centumviri litibus judicandis) éppen úgy, mint a judices, arbitri és recuperatores in judicio jártak el.

ítélet. Vajjon miért? Azért, mert a törvényhozó előre látta az esküdtzéki határozatok képtelenségét. Az írott jog szerint tehát az esküdtsékek határozatait képtelenségeknek vélelmeztetnek; a tapasztalat az, hogy tényleg igen gyakran képtelenségek azok. Úgy látszik, hogy az esküdtzékek határozatait Rabelais hirhedt bírójának ítéletei szerint hozzák. Közmondásszerű a törvényszéki palotában, hogy esküdtsékeknél sohasem lehet előre látni valamely ügy kimenetelét. Mondhatnók, hogy az esküdt így okoskodik: »a véletlenség bírója vagyok, tehát jogos, hogy az én ítéletem is véletlenség legyen«.

Tudjuk, hogy Voltaire a «Busiris»-tól³⁰ való félelmében követelte az esküdtzéket; «Busiris»-nak nevezte korának bíróságait; de szokásos meggondolatlanságával nem volt gondja arra, hogy eltitkolja, sőt ellenkezőleg ismételve kijelentette, hogy az abbevillei és az abbeville-kerületi lakosság, valamint a toulouse-i és a toulouse-kerületi lakosság általában fel volt háborodva, amazok La Barre³¹ és d'Etalonde, emezek pedig Calas³² miatt. Ha tehát La Barre és d'Etalonde felett olyan esküdtszék ítélkezett volna, amelynek tagjai abbevillei és toulousei lakosokból állottak volna, nagyon valószínű, hogy éppen úgy elítélték volna őket, mint ahogy elítélte volna a «Busiris».

Az esküdtszék nem egyéb, mint mesterkedés a kontárság kultuszával. Minthogy a társadalomnak védekeznie kell a tolvajok és gyilkosok ellen, a védekezés feladatát némely polgárra hárítja, felfegyverezvén őket a törvénnyel; csak hogy erre a célra olyan polgárokat választ, akik nem

ismerik ezt a fegyvert és mégis azt hiszi, hogy jól meg van védelmezve. Az esküdt olyan, mint a hálóval kellőképpen ellátott gladiátor, de aki nem ismeri a vívás fortélyát s aki ennek folytán odajut, hogy önmaga lesz behálózva.

Szükségtelen mondanunk, hogy a demokrácia mindig a maga álláspontjára helyezkedik és mert csudálatosan erre helyezkedik, jelenleg lejjebb szállítja az esküdtszéket egy fokkal és átalakítja a polgár-esküdtszéket munkás-esküdtszékké. A magam részéről ebben semmi rosszat nem látok, mert a törvény terén a polgárnak tudatlansága és járatlansága egyenlő a munkás tudatlanságával és járatlanságával és a polgár-esküdtszéktől a munkás-polgáresküdtszékhez és a munkás-polgár-esküdtszéktől a munkás-esküdtszékhez való átmenetel nem lesz hanyatlás; ezt csupán azért jegyezzük meg, hogy rámutassunk a demokráciának a hivatástalanság felé irányuló törekvésére, amely napról-napra nagyobb.

Itt vannak még a békebírák.

Hogy miként kutatja fel a demokrácia a kontárságot a jogszolgáltatás körében, arra eléggé érdekes példa a következő:

A békebírák igen gyakran a felsőbb, az utolsó fokon eljáró bíróság; tehát a költségek miatt, melyet a panaszosnak fizetnie kellene, ha ítéletük ellen a felsőbb bírósághoz akarna fellebbezni, igen tekintélyes bírák. Ennélfogva nagyon szükséges volna, hogy képzettek legyenek s hogy ismerjék a jogot s jogtudományt. Ez okból tehát általában a jogi licenciátussal, a jogi baccalaurea-tussal bírók közül és ama volt jegyzősegédek közül választották ki őket, akiknek «oklevelük» van.

Mindez, az igazat megvallva, elég gyöngye biztosíték volt.

A francia szenátus, hogy még gyökeresebb kontárságot fedezzen fele hivatalok közvetítésével, kimondta az 1905. évi júl. 12-iki törvényben, hogy békebírákul kinevezhetők: «azok, akik jogi licenciátus, vagy baccalaureátus, avagy oklevél hiányában már tíz esztendő óta gyakorolták a *maires*-ek (községi bírák) vagy *secrétaires*-ek (helyettes bírák) hivatalát, vagy mint *conseillers généraux* (községi tanácsnokok) működtek.»

Ebben az elhatározásban az az igen törvényes és tisztességes óhajlás foglalt helyet, hogy a képviselőknek és szenátoroknak módjukban álljon megjutalmazni ama szolgálatokat, melyeket nekik a békebírák tehetnek (gondoljuk meg, hogy a szenátorokat kiváltképen a falvak *maire*-jei és segédei választják). De itt mindenekfelett az volt irányadó, hogy az elv alkalmaztassék. Miként tudjuk, az elv következő: Hol van a teljes kontárság? akinek a hivatástalanságához szó nem fér, arra kell bízni a hivatalt.

A *maires* és segédek e tekintetben teljesen megfeleltek a kívánalmaknak. Franciaországban a *maire*-eknek és segédeknek tudniok kell okmányokat aláírni, de egyáltalában nem kötelező, hogy olvasni tudjanak és száz közül nyolcvan esetben teljesen írástudatlanok s helyettük a községi tanító végez el minden munkát. A szenátus tehát biztos volt abban, hogy ezek az emberek nem valók békebíráknak. S erre volt szüksége. Miután a kontárság ez esetben teljes volt, megillette őket a hivatal és meg is kapták. Ennek a ragyogó, előkelően demokratikus intézménynek

bizonyos következményei — úgy látszik — megmozdították a hatóságot és a közhatalmat. Barthou igazságügyminiszter 1909. vége felé már panaszkodik a munka miatt, melyet neki az új intézmény ad; közli a képviselőkkel: «azért vagyunk itt, hogy kölcsönösen megmondjuk egymásnak igazainkat, amint illő, teljes mérséklettel és bölcsességgel, tehát jogom van ahhoz, hogy figyelmeztessem a kamarát az 1905. évi törvény következményeire. A békebírák megrohantak kérvényeikkel; nem akarom azt mondani, hogy mintegy 9000 ügydarab fekszik az igazságügyi minisztériumban, hisz az ügydarabok között akad néhány, amelyek különböző indokokból nem alkalmasak a vizsgálatra, de van köztük kerek számmal 5500 ügydarab, kellő támogatással ellátva s már kivizsgálás után. (Ez azt jelenti, hogy azért kerültek kivizsgálásra, mert támogatóik voltak, azok, amelyek nincsenek ajánlólag szelvényezve egyetlen politikai személyiség által sem, vizsgálat nélkül rakják le, ami helyes is). És ha figyelembe vesszük azt, hogy az évi üresedések átlaga 180, rögtön be fogják látni az akadályokat, amelyekbe ütközöm. Mert e jelöltek között vannak olyanok, akik nagy erővel — nem akarom mondani sóvárgással — lépnek fel, ezek azok a jelöltek, akik tíz éven át gyakorolták, némelykor a legkisebb községben a maire-nek vagy segédjének foglalkozását.»

Ezután az igazságügyminiszter ismertette a képviselőkkel egy államügyész e kérdésére vonatkozó jelentését.

Az államügyész ezeket mondta:

«E departementban 47 békebíró van. Egy

általam elkészített névszerinti kimutatás szerint az az eredmény, hogy e bírák közül 20 kinevezetése pillanatában maire volt. Nem kell meglepődnünk, ha a cantonális hatósági hivatalok jelöltjeinek száma mindinkább emelkedik, a községi elöljárók körében. Úgy látszik, e departementben meg van engedve, hogy a választás mellett betöltött hivatalok minden hivatásszerű képesség hiányában is rendes útként szolgáljanak díjazott hivatalok, különösen pedig a békebírói állások eléréséhez. Egyébiránt a kinevezett békebírák össze szokták kapcsolni új hivatalukat községi megbízatásukkal. Hivatalos székhelyük tényleg inkább az általuk adminisztrált községben van, mint abban a cantonban, ahol igazságot szolgáltatnak és ahonnan soha sem volna szabad szabadságolás nélkül eltávoznok. E kantonális hatóságok néha nem is haboznak mindent elkövetni arra nézve, hogy kierőszakolják a kerület politikusainak erkölcsi segítségét, amely végeredményben megsarcolása a választási befolyásnak, amellyel mint községi hatóságok rendelkeznek. Sokkal inkább megerősíti helyzetüket a képviselő esetleges közbenjárása, semhogy a törvényszéki ülés fenyegető szorgos felhívásai nyugtalanítsák őket. E hivatal-kompromittálásoknak szabad prédái az illetékességüknek alárendelt személyek, ami erősen aláássa a köztársasági uralom jó hírnevét.»

Az igazságügyminiszter és államügyész jajongásai nem igen látszanak előttem igazoltnak. A miniszter csak azért panaszkodik, mert 9000 ügydarab van keze alatt. Ezt könnyen elvégezhetné, akár az általános elv szerint, hogy t. i. a jelöltek közül azokat nevezné ki, akik neki leg-

kontárabbaknak látszanak, akár a szokáshoz híven azokat, akiket leginkább ajánlanak.

Ami pedig az államügyészt illeti, — az úr kissé irónikus, szellemességnek vélvén azt, amit mond, de ami a legmulattatóbb naivitás jegyét viseli magán. Azt mondja az államügyész: «Úgy látszik, meg van engedve, hogy a választás útján betöltött hivatalok minden hivatalnoki képesség nélkül szolgáljanak olyan útként, amelyen a díjazott hivatalokhoz rendszerint el lehet jutni.» Hát aztán! Kiváló demokratikus irány az, hogy minden szakszerű képesség hiánya jelöl a hivatalokra, minthogy ez a szelleme magának a demokráciának. Hát talán törvényhozói vagy kormányzói tehetség avat bennünket választóvá?

Az is kiváló demokratikus irány, hogy a választás útján betöltött tisztségek a díjazott hivatalokhoz vezetnek, minthogy demokratikus elvek szerint, az összes díjazott hivatalokat s végül az összes hivatalokat választás útján kellene betölteni. Ez az államügyész arisztokrata.

Ami pedig azon kölcsönös szolgáltatokat illeti, melyeket a békebíró, mint maire a képviselőnek és amelyeket a képviselő a békebírónak tesz, egyszerűen ez az egész államrendszer. A rendszer ebben áll: a képviselők kegyeket osztogatnak azért, hogy megválasztassanak és újból megválasztassanak; a befolyásos választók pedig részint személyes, részint hivatalos befolyásukat a képviselők szolgálatára bocsájtják, hogy kegyekben részesüljenek; tehát együtt bloc-ot alkotnak.

De hát mit szeretne az államügyész? Más rendszert? De kérem szépen, ez a másik rendszer bármilyen lenne is, nem lenne demokrácia vagy

legalább is nem lenne demokratikus demokrácia. És azt sem tudom, hogy az államügyész mit ért a köztársasági uralom jó hírnevén. A köztársasági uralom jó hírneve abban áll, hogy a köztársaság úgy tekintessék, mint ami megvalósítja az összes demokratikus elveket ; hát a demokratikus elvek sohasem voltak tökéletesebben megvalósítva, mint a fenti példában, amely nagyon érdekes és rászolgál, hogy felkeltse a szociológusok elmékedéseit.

VIII.

EGYÉB KONTÁRSÁG.

Említettem, hogy a kontárság kultusza kitörölhetetlen folt s mételyezés útján terjed. Eléggé természetes, hogy meghonosodván, járványossá válik s bejutván magába az állam központjába, vagyis alkotmányába, befészkei magát a szokásokba és erkölcsökbe.

Tudjuk, hogy a színház az élet utánzása és hogy talán az élet még inkább utánzása a színháznak; éppen így származnak a törvények az erkölcsökből, nemkülönben, sőt még inkább az erkölcsök a törvényekből. «Az embereket különféle dolgok irányítják», mondja Montesquieu. «Az éghajlat, a vallás, a törvények, a kormányzat alapelvei, a megtörtént dolgok példái, az erkölcsök, a különféle modorok, amelyekből végeredményben kialakul a közszellem» és e különféle dolgok között, melyek az embereket irányítják, megvan a hatások és visszahatások kölcsönös sorozata.

Leggyakrabban az erkölcsök szerzik a törvényeket, kiváltképen a demokráciában, ami egyéb-iránt nagyon sajnálatos; de Montesquieunek igaza van, midőn még ezt is mondja: «Az erköl-

csök képviselik a törvényeket, a különböző modorok pedig az erkölcsöket», és hogy a törvények legalább is «hozzájárulhatnak az erkölcsök és a különféle modorok alakításához», sőt «valamely nép jellemének kialakulásához is», és hogy a római nép erkölceinek egy része a császárságtól számítva, becsben tartotta az önkényes hatalom létezését és hogy az angol nép erkölceinek egy része megbecsüli alkotmányát és törvényeit.

Tudjuk, hogy Nagy Péter, az oroszok cárja a törvények által alaposan módosította népének, ha nem is jellemét, de legalább is szokásait és erkölceit.

A törvények szokásokat, — a szokások pedig erkölcsöket szülnek. «Ezzel a jellem» nem változott és azt hiszem, soha semmi által sem fog megváltozni; de úgy látszik, hogy megváltoztatható s legalább is meg van változtatva az által, hogy némely részeit — melyek vissza voltak szorítva — felszabadították, némely részeit pedig — melyek szabadok voltak a maguk kiterjedésében — visszaszorították, tehát itt önkényes beavatkozás történt. Nyilvánvaló, hogy az a törvény, amely eltörölte az elsőszülöttségi jogot, egyáltalában nem változtatta meg a nemzet jellemét, de megváltoztatta ezáltal az erkölcsöket, amelyek bizonyos mértékben visszahatással voltak magára a nemzet jellemére is. Érezni a gyermekkortól kezdve, már a szülői háznál, hogy van egy fellebbvaló, aki bizonyos tekintetben uralkodik felettünk, aki a születés jogánál fogva több mint mi vagyunk: ez sajátságos észjárást alakít ki. Világos, hogy azokban az országokban, amelyekben szabad

végrendelkezési-jog van, egészen másfélék lesznek a családi erkölcsök, mint az olyan országban, ahol a gyermeket úgy tekintik, mint a családi vagyon társtulajdonosát.

Megjegyezték, hogy a házasság felbontását megengedő törvény óta, amely egyébiránt nagyon szükséges volt, — bár ez a szükségesség nagyon szomorú — sokkal több, sőt összehasonlíthatatlanul sokkal több a válókereset, mint amennyi azelőtt az elkülönítési kereset volt. Azért van ez így, mert az elkülönítés csupán viszonylagos felszabadítást s csupán fél-felszabadítást ad, s mert a házasfelek abban a meggyőződésben éltek, hogy ily csekélység miatt nem érdemes magukat izgalmaknak kitenni? Nem hiszem, mert ha elviselhetetlen járomról van szó, természetes, hogy annyi erőfeszítést tegyünk annak alapos meglazítására, mint amennyit tennénk annak eltávolítására.

Azt hiszem, az igazság az, hogy a polgári törvény fennállása s annak a vallási törvényekkel való összhangja a házassági ügyekre vonatkozólag, az embereknek különleges gondolkodásmódot ad, mely szerint a házasságot úgy tekintik, mint szent dolgot s mint olyan köteleket, amelyet eltépni szégyen és amelyet tényleg nem is tudnánk eltépni, csak akkor, ha mindenképen kényszerítve és erőszakolva lennénk rá, jóformán az egész életen át tartó büntetés terhe mellett. A házasság felbontását elrendelő törvény, melyet atyáink törvényes «indiscretio»-nak hívtak volna, megszüntette a szégyenérzetet. Kivéve ahol a vallási érzület erős, a házasfelek nem töprengnek többé a házasság felbontásának erkölcsi következményei felett, — minden szégyen nélkül elvál-

nak. Előállott a cselekvés szabadsága : a szegény-
 érzet elmerült, a szabadság, vagy az új egyesülés
 vágya felülkerekedett. Ennek a cselekvési szabad-
 ságnak a törvény volt az oka, az a törvény, amely
 új erkölcsök eredménye volt, de amely azután
 fennállása alatt maga is új erkölcsöket teremtett,
 avagy kiterjesztette és elhintette azokat, amelyek
 alakulóban voltak.

Így terjeszti ki és hinti el a demokrácia a
 kontárság szeretetét, amely jellemző vonása és
 mintegy főképesége. A görög bölcsek között
 hagyományos játék volt, hogy vidámsággal fessék
 meg a demokratikus erkölcsöket, vagyis a családi
 és egyéni erkölcsöket, amelyeket úgy fogtak fel,
 mint a demokratikus állam által sugallt és fenn-
 tartott erkölcsöket. E tekintetben mindnyájan
 vetélkednek Aristophanessal : «Meg vagyok elé-
 gedve magammal», mondja Xenophon³³ egy
 alakja : «mert szegény vagyok ; amíg gazdag vol-
 tam, arra voltam kötelezve, hogy udvaroljak a
 rágalmazóknak, kik jól tudták, hogy inkább
 eltűröm a rosszat, mintsem rosszat tegyek. Azután
 meg a köztársaság mindig újabb összegeket köve-
 telt tőlem, amelyeknek fizetése elől nem bírtam
 kivonni magam. Mióta szegény vagyok, tekintélyt
 szereztem magamnak ; senki sem fenyeget, én
 fenyegetek másokat, szabadon járok kelek s ott
 maradok, ahol akarok. A gazdagok meghajolnak
 előttem és utat engednek nekem. Rabszolga
 voltam, most király vagyok, adót fizettem a köz-
 társaságnak, most ő táplál engem ; nem félek attól
 többé, hogy veszítek, én már csak nyerhetek...»

Éppen így mulatozik Platon : «E kormány-
 forma valóban a legszebbnek hat az összes kor-

mányformák közt és a jellemek e pazar változatossága csodálatos eredménynek látszanék... Első tekintetre hozva ítéletet, nemde igen kellemes és kényelmes állapot az, midőn bármily nagyok is érdemeink valamely közhivatal betöltésére, nem vagyunk ebben meggátolva s ha úgy akarjuk s szeszélyünk ezt hozza magával, hogy bíróvá vagy tisztviselővé legyünk, nem vagyunk alárendelve semmiféle tekintélynek? Nemde csodálatos, még az a gyöngédség is, amellyel itt némely elítélttel bánnak? Nem láttad-e a halálra vagy száműzetésre ítélt ilyfajta embereket, hogy az országban maradv a hősök lépteivel és magatartásával nyilvánosan járnak-kelnek, mintha senkisé is figyelne reájok? És az alapelvek, amelyeket előadtunk, oly nagy tisztelettel javasolván tervet köztársaságunk számára... mily nagylelkű leereszkedés, a gondolatoknak mily bőssége tűnteti fel demokrátiánkat abban a megvetésben, amellyel az elvek ellen viseltetnek! Mily nagy fölénytel tiporják lábbal ezeket az alapelveket, schasem vevén fáradságot maguknak, hogy megvizsgálják, milyen műveltségű polgárok voltak azok, akik belevetették magukat az események mozgalmába! Ellenkezőleg, mennyi buzgóság azok fogadására, azok ünneplésére, feltevé, hogy a nép érdekeinek lelkes támogatóiként adják ki magukat... Ilyenek más hasonlókkal együtt a demokrácia előnyei. Nagyon kellemes kormányzat az, ahol egyenlőség uralkodik mind az egyenlőtlen — mind az egyenlő dolgok közt... Amidőn tehát egy demokratikus államot, melyet a szabadság égető szomjúsága emészt, rossz pohárnokok kormányoznak, akik a szabadság borát

enneki egészen tisztán töltik ki és itatják őt a részeg-
 ésségig, — majd a kormányzók nem tanusítanak
 iránta akkora szolgálatkészséget sem, hogy annyi
 szabadságot adjanak neki, mint amennyit kíván :
 a nép bevádolja és megbünteti őket azzal az
 ürüggyel, hogy árulók, akik oligarchiára törekesz-
 nek... és kérkedik az egyenlőséggel, vagyis tiszte-
 letben tartja azt az egyenlőséget, amely a ható-
 ságokat a polgárokkal zavarja össze. Lehetséges-e
 ezután, hogy az ilyen államban a szabadság
 szelleme mindenre ki ne terjedjen? Lehetséges-e,
 hogy a függetlenség és anarchia szelleme be ne
 hatoljon a családba? És ily módon az atyák
 megszokják, hogy úgy bánjanak gyermekeikkel,
 mint hozzájuk hasonlókkal, sőt féljenek tőlük, a
 gyermekek pedig, hogy magukat atyjukkal egyen-
 lőnek tekintsék s hogy ne tiszteljék és ne féljék
 őket. A polgárok és az együgyű tömeg, sőt az
 idegenek is ugyanazon jogokra vágyakoznak...
 És a tanítómesterek ebben az államban félnek
 tanítványaiktól és kímélik őket, ezek pedig
 gúnyolódznak tanítómestereiken és nevelőiken.
 A fiatal emberek egyenlő lábon akarnak állni az
 öregekkel, az öregek pedig leereszkednek a fiatal
 emberek modorához és megtanulják utánozni a
 fiatal emberek magatartását, attól félve, hogy
 mord és zsarnoki jellemű embereknek tartják
 majd őket... És meg kell jegyeznünk, hogy a
 szabadság és egyenlőség milyen fokát éri el a
 férfiak és nők közötti viszonyok. Alig hinnők,
 ha nem láttuk volna, hogy az állatok — még azok
 is, amelyek az emberek használatára vannak
 rendelve — mennyivel szabadabbak e tekintetben,
 mint máshol. A kis kutyák — és ez közmondás —

egyenlő rangon állnak úrnőikkel és a lovak meg a szamarak hozzászokván ahhoz, hogy emelt fővel járjanak, minden teketória nélkül össze-
ütköznek azokkal, akikkel találkoznak, ha ki nem térnek előlük».

Aristoteles e kérdésben hűtlenné válik kedves módszeréhez, amely abban áll, hogy mindig ellenkezőjét mondja annak, amit Platon; semmi gyöngédséggel sem viseltetik — miként már láttuk — az arisztokrácia iránt. Igen hideg, ritkán humoros, sohasem gúnyoros velők szemben, nem tünteti fel őket sötét színben, mint Platon, de egyáltalán nem is kíméli őket.

Először is határozottan a rabszolgaság híve. Ebben nem különbözik egyetlen régi bölcstől sem, kivéve félig-meddig Senecát; de a rabszolgaság híve azzal a makacssággal és eréllyel, amely valóban különös sajátsága. Szerinte a rabszolgaság nem csupán egyik tényezője az emberi társadalomnak, hanem annak egyedüli lényeges és teljesen elengedhetetlen alapköve.

Egy fokkal feljebbmenve, a mesterembereket és művészeket a félrabszolgák egyik fajtájának tartja. Történetileg bizonyos, hogy csupán a romlottságba sülyedt demokráciákban adták meg nekik a polgárjogot és elméletileg is állítja, hogy a jó köztársaság nem fog nekik adni polgárjogot. «Némely népnél a demokrácia túlzása előtt a mesterembereket egyáltalában nem bocsátották a köz-hivatalokra... A régi időben bizonyos népek úgy tekintették a kézműveseket és művészeket, mint rabszolgákat, vagy idegeneket; és azért tekintik még mai napság is a kézművesek és művészek legnagyobb részét ilyeneknek. Ez azért van, mert

...a minta-állam sohasem fogja fölvenni a kézműveseket és művészeket a polgárok sorába...»

Kétségtelen, hogy a demokrácia — ha szigorúan vesszük — kormányforma («... ha ugyan a demokráciát a kormányformák közé számíthatjuk...»); valóban lehetséges az, hogy azok, akik a sokaságot alkotják, jóllehet közülök nem mindenki kimagasló ember, győzedelmeskednek, amikor együtt vannak, a kiválók, — nem mint egyének, hanem, mint tömeg... Íme, ez az oka, hogy miért ítéli meg jobban a sokaság a zenészek és költők műveit; mert egyiket megbecsüli egy részük, a másikat a másik részük és mindeniket megbecsülik mindnyájan. (Jegyezzük meg, hogy mindig *demokráciáról* beszélünk, amelynek sem a rabszolgák, sem a szépművészek nem részesei.) Kétségtelenül úgy tekinthetjük a demokráciát, mint az elfajzott kormányformák legtűrhetőbbikét és Platon «jóllehet más álláspontra helyezkedik (mint Aristoteles), igen helyes következtetéssel mondja, hogy a demokrácia legrosszabb a jó kormányformák közt, de a legjobb a rossz kormányformák közt». De nehéz is nem úgy tekinteni a demokráciát, mint szociológiai tévedést. Téves, hogy az állam ki van elégitve azzal, ha «a polgárok sorába emelt minden embert, a hasznosakat is, akikre az állam fennállása céljából szüksége van». A demokráciának az az igen érezhető hibája van, hogy nem tudja alkotmányos módon elviselni és kebelében megőrizni a kiváló embereket. A demokráciában «ha valamely polgár érdemei folytán annyira kiváló, vagy ha több polgár annyira kimagasló, hogy sem érdemeiket, sem befolyásukat a többiekével nem lehet össze-

hasonlítani, többé nem lehet őket úgy tekinteni, mint akik az állam részei. Igazságtalanság volna velük szemben, ha őket — akik annyira felette állanak másoknak — egyenrangúaknak tekintenék. Az ily fajta lényt mintegy Istennek kellene tekinteni az emberek közt. Jól látjuk, hogy a törvények csak azok számára szükségesek, akik születésüknél vagy képességüknél fogva egyenlők és hogy azok számára, akik e tekintetben a többiek fölött állanak, egyáltalában nincs törvény: törvényeik saját maguknak; aki számukra szabályokat akarna hozni, nevetségessé tenné magát; és talán joggal mondhatnák neki azt, amit Antisthenes³⁴ oroszánai felelték a nyulaknak, amikor azok az összes állatok egyenlősége mellett tartottak védbeszédet. *Ezért hozták be* a cserépszavazatot³⁵ (ostracismust) a demokratikus államokba, amelyek sokkal inkább féltékenyek az egyenlőségre, mint a többi más államok. Mihelyt valamely polgár hitele, gazdagsága vagy bámulóinak száma, avagy egész politikai befolyása által a többiek fölé látszott emelkedni, utolérte az ostracismus és eltávolította az államból. Úgy járt mint Hercules, akit az argonauták kitettek, minthogy Argo hajójuk kijelentette, hogy túlságosan nehéz s nem bírná el.

Thrasibulosz, Milete zsarnoka, Periandertől, Corinthus zsarnokától, aki egyike volt Görögország hét bölcseinek, a kormányzásra vonatkozólag tanácsot kért. Periander nem válaszolt semmit, hanem a búzavetést egyenlővé tette azáltal, hogy levágta ama kalászsokat, amelyek kiemelkedtek a többiek közül. «Nem csupán a zsarnokok teszik ezt, akiknek ez érdekük, épen

ügy meggy ez véghez az olygarchikus és demokrá-
tistikus államokban is; az ostracismus többé-
kevésbé ugyanazokat az eredményeket fogja elő-
idézni itt is, megakadályozván a polgárokat, hogy
nagyon magasra emelkedjenek, azzal, hogy szám-
űzi őket».

A száműzetés itt mint a demokrácia alkotmá-
nyos kényszereszköze jelentkezik, azonban nincs
mindig kényszerítve arra, hogy eltávolítsa, avagy
elűttesse a búzakalászokat, száműzheti őket
befelé, — hogy úgy mondjuk — vagyis rendszere-
sen megtagad minden emelkedést, sőt minden
társadalmi tevékenységet attól az embertől, aki
bármily módon kiemelkedik, akár születésénél,
gazdagságánál, erényénél, vagy képességénél
fogva. Ez a «néma» ostracizmus, miként a nép
mondja. Megjegyeztem néhányszor, hogy az első
demokrácia alatt XVI. Lajost guillotin által
végezték ki, mert el akarta hagyni az állam
területét, és hogy a harmadik demokrácia alatt
az unokáit kiűzték az állam területéről, mert
ott akartak maradni. Ez az ostracismus, amely
még nincs tisztában önmagával, amely ellent-
mond önmagának, mert ingadozik. Még keresi a
helyes utat, még tétovázik, de megállapodva
oda jut, hogy az elnyomásnak ilyen vagy olyan
rendszere által tehetetlenségbe vezeti vissza mind-
azokat, akik kisebb vagy nagyobb egyéni képesség
által többé-kevésbé a közös színvonal fölé emel-
kednek. Ez az ostracismus, amely — hogy így
fejezzük ki magunkat — a demokráciák fiziológiai
szerve. Igaz, ha alkalmazzák, megcsontítja az
országot, de ha mellőzné a demokrácia, önmagát
tenné tehetetlenné.

Aristoteles gyakran felveti azt a kérdést, hogy ki «a kitűnő ember». A kitűnő ember szerinte abban különbözik a tömegből kiválasztott embertől, amiben a szépség a csúnyaságtól, amiben valamely szép festmény a valóságtól, habár az rendelkezik is némely töredékeivel a szépségnek... Igaz az, hogy mindenféle népnél mindig ugyanaz lesz a különbség a tömeg és a kisszámú kiválasztottak között? Ez kérdéses, de nem tesz semmit... A mi észrevételünk igaz marad (hogy megvan ez az általunk mondott különbség). Tájékoztat-e ez ama kérdés megoldására, hogy milyen hatalommal kell felruházni a polgárok tömegét? A főbb hatóságokhoz engedni őket, nem ad elég biztonságot, mert attól kell félni, hogy becsületesség hiányában igazságtalanságot követnek el, vagy tévedésbe esnek belátás hiánya miatt. Másrészt pedig, kizárni őket az összes hivatalokból azzal a veszéllyel járna, hogy nagyon sok ellenséget szereznének az államnak. A sokaság részére tehát az maradna, hogy a sokaság a tanácskozásokban vegyen részt... E mellett volt Solon is... Ámde — az igazat megvallva — ennek az osztálynak minden polgára képtelen ítéletet mondani.

De nem egyedül a «kitűnő ember» van terhére a demokráciáknak, terhére van az egyéni és kollektív erőknek az államon és kormányzaton kívül álló minden fajtája.

Ha visszaemlékezünk arra, hogy Aristoteles a kiélezett állapotú demokráciát a zsarnoksággal azonosította, — érdekes röviden rámutatni arra a képre, amelyet a zsarnokság *eszközeiről* megrajzol: «elnyomni azokat, akik valamiben kiválók, — mondja Aristoteles — megölni azokat, akik

az egyes érzelmekkel bírnak, nem engedni meg sem a közös ünnepi lakomákat, sem a *barátok társaságait*, sem az *oktatást* (kivéve azt, amit ő ad), sem egyéb hasonló dolgot, elkerülni mindazokat a szokásokat, amelyek rendszerint alkalmasak arra, hogy a léleknek és önérzetnek nagyságát szűljék, *nem tűrni meg sem a gyűléseket*, sem egyéb egyesületeket, ahol az emberek eltöltik üres idejüket, *mindent elkövetni arra, hogy a polgárok, amennyire csak lehetséges, ne ismerjék egymást*». Aristoteles következtetései *személyileg arisztokratikusak*. «A tökéletes állam igen kényelmetlen akadályt tűntet föl. Mit kell abban az esetben tennie, midőn valamely kiválóságot nyilvánvalólag elismernek, amely kiválóság nem a rendszerint fennforgó előnyökből áll — amilyenek az erő, a gazdagság vagy pedig a pártszám nagy száma, hanem az erényben? valójában mit kell neki tennie? Mert végre is nem mondhatjuk azt, hogy ki kell tiltani az államból azt, aki ilynemű módon kiváló, másrészt meg szintén nem lehet őt alávetni a hatalomnak; ez annyi lenne, mintha Jupiternek akarnánk parancsolni és vele a hatalmat megosztani. Az egyetlen elfogadható elv: járuljon mindenki szívből hozzá — ami természetesnek is látszik — hogy neki emgedelmeskedjék és hogy az államban olyanokra ruházzák a felsőbbiséget, akik őhozá hasonlótanak». Azonban, tárgyilagosan fogva fel a dolgot, s szembe helyezkedve a különböző kormányformákkal, amelyek az emberiséget megosztják, — Aristoteles más eredményre jutott, mint amilyenhez nekünk lesz alkalmunk jutni és amelyet kellőleg meg fogunk világítani.

A modern írók közül Rousseau, aki azt állította, hogy nem volt demokrata és igaza is volt, mert amit «demokráciának» nevez, az az athéni uralom, vagyis a közvetlen kormányzat, amit ő egyáltalában nem kívánt; Rousseau, aki társadalmi szerződésében (*Contrat-social*) — dacára némely ellentmondásnak és homályosságnak, — legtökéletesebb javaslatát adta meg a demokratikus kormányzatnak, a szónak általunk vett értelmében — de akiről még biztosan nem tudhatjuk, vajjon kifejezetten demokrata-e, minthogy nem tudjuk, mit ért «polgár» alatt, vajjon ez a közönség-e, vagy csupán csak a nemzetnek egy valóban nagyon számos osztálya; Rousseau többet beszélt, mint bárki más, nem ugyan határozottan a demokráciának az erkölcsökre való befolyásáról, hanem, hogy így mondjuk, a demokráciának a jó erkölcsökkel való *meg-egyezéséről*. Egyenlőség, meglegedés, egyszerűség, íme ezeket találjuk szerinte azokban az államokban, amelyek sem nem királyságok, sem nem arisztokráciák, sem nem plutokráciák; úgy látszik, hogy az erénynek ugyanazon forrásából — amely folytán némely nép az egyenlőséget, a meglegedést és az egyszerűséget szereti — ered az arisztokráciát, plutokráciát és királyságot kizáró uralom; szeressétek az egyszerűséget, meglegedést és egyenlőséget, vallották s nagyon valószínű, hogy demokratikus köztársaságban vagy érezhetőn demokráciában éltek. Azt hiszem, ez a lehető legpártatlanabb s legvilágosabb foglalata — amit valaki nyujthat — Rousseau mindig szigorú formák közé húzódo tanításának.

E tekintetben sokkal hűségesebb tanítványa volt Montesquieunek, mintsem ezt beismeri. Mind- az, amit elmondtam, betűszerint bennfoglaltatik M Montesquieunek mindama fejezeteiben, amelyek a ab demokráciára vonatkoznak és híres tétele, mely sz szerint «a köztársaságok alapelve az erény», midő sz az erény szónak külön értelmet tulajdonít, nem g egyéb, mint az egyenlőségnek, egyszerűségnek és m meglegedésnek — e hármas tökéletességnek — ö összefoglalása ; mert Montesquieu az «erény» ki- a fejezését majd szoros, majd tág értelemben veszi, n majd a politikai erény (polgárerény és hazafiság) é értelmét tulajdonítja, majd a tulajdonképeni é értelemben vett erény (egyszerűség, meglegedés, t takarékoság, egyenlőség) értelmét adja neki és e ez utóbbi esetben Montesquieu és Rousseau telje- a sen megegyeznek.

Csakhogy Montesquieu megvilágítja, mint min- den kormányzatot, a hanyatló demokráciát is azzal, hogy bemutatja — a nélkül, hogy idézné — azt a képet, melyet Platon rajzolt róla s amelyet már fentebb láttunk, — ezt írja : «A hatóságok munkáját a nép akarván végezni, nem tiszteli azokat többé ; a tanács határozatai előtté nem bírván többé súllyal — nem tiszteli többé a sze- nátorokat, következésképen az öregeket sem. Ha pedig nem tiszteljük az öregeket, nem fogjuk többé tisztelni atyáinkat sem, a férjek sem lesz- nek többé méltók a becsülésre s a tanítóknak sem fognak engedelmeskedni. Mindenki szeretni fogja e szabadosságot és mindenkinek nehezére esik majd eltűnni a parancsokat és engedelmes- séget. Az asszonyok, a gyermekek és a rabszol- gák többé senkinek sem engedelmeskednek. Nem

lesznek többé erkölcsök, nem lesz többé rendszeretet, végül erény sem.»

Ami a demokrácia közerkölcsseiről a demokratikus államban uralkodó magán-, családi és személyes erkölcsökre való átmenetet illeti, vajjon észreveszi az olvasó, hogy a köz- és magánélet fogyatkozásainak közös gyökere van? E közös gyökér a hivatottság félreismerése, elfelejtése és megvetése. Ha a növendékek megvetik tanítóikat, a fiatal emberek az öregeket, a feleségek férjeiket, az idegenek a polgárokat, az elítéltek ítélőbíróikat, a fiak atyjukat, — ez azért van, mert a hivatottság ideája eltűnt, mert a növendékek nem érzik tanáraik tudományos felsőbbbségét, a fiatal emberek az öregeknek az élettapasztalatokon nyugvó felsőbbbségét, a feleségek férjeiknek felsőbbbségét a gyakorlati élet szempontjából véve, az idegenek a polgároknak felsőbbbségét a nemzeti hagyományok szempontjából véve, az elítéltek bíráik erkölcsi felsőbbbségét és a fiak atyjuknak tudományos élettapasztalatokon nyugvó, polgárias és erkölcsi felsőbbbségét.

És honnan lennének ilyen érzelmeik, hogyan lehetnének ezek az érzelmek maradandók és állandók, mikor maga az állam a hivatottsággal való nemtörődésre van alapítva, s annyira magára a kontárság tiszteletére és annak folytonos, maradandó és általános szükségletére, hogy azt úgy tekinti, mint útmutatót és mint vezetőt?

Ilymódon a közerkölcsök tekintélyes befolyással vannak a magánerkölcsökre, a szó tulajdonképeni értelmében vett erkölcsökre és a családba és «külvilágba», a polgároknak egymásközötti mindennapi viszonyaiba belopódzkodik apródon-

ként az erkölcsöknek az az ellazulása, amelyet Platon szellemesen «az egyenlő és nem egyenlő dolgok között való egyenlőségnek» nevez. Amit a demokratikus állam kezdetben a családba bevisz, vagy amit kegyel, az a két nem közt való egyenlőség, vagyis a feleség tiszteletlensége a férjjel szemben. Jegyezzük meg, hogy e gondolat alapján véve nagyon igazságos, azonban a hivatottság kérdésével kapcsolatosan már nem. Az asszony tökéletesen egyenlő a férfivel az észbeli tehetségek tekintetében, a civilizáció állapotában, ahol egyedül az észbeli tehetségek számítanak. A társadalmi életben ugyanazokhoz a hivatalokhoz hozzá kell bocsátani őt is, mint a férfit, a tudás és tanultság ugyanoly feltételei mellett; ámde világos, hogy a családban, valamint minden vállalatban szükséges: 1. munkamegosztottság a hivatottság szerint, 2. egy hivatásos fő elismerése. Ezt a törvényt a demokratikus uralomban a feleségek állandóan félreismerik. Nem engedik meg a munkának külső és házimunkára való megosztását és beavatkozást követelnek maguknak a külső munkába, a férj foglalkozásába, amelyet talán igen jól végeznének el, ha az ő feladatuk volna és ha nem volna más tennivalójuk, csak ez; viszont elrontják és tönkreteszik abban a hitben, hogy oly dologba ártják magukat, amely nem a hivatásuk, holott más dolognak a helyes ellátása a feladatuk. Nem tűrik meg, hogy a férj vezesse a vállalatot s nem csupán társak, de főnökök akarnak lenni. Ez a megegyezésszerű vagy a kötelemszerű hivatottság megvetése. A feleség kétségtelenül ép oly jó pénzbeszedő volna, mint férje; de attól a pillanattól kezdve, midőn kettős terhet

vesz magára, úgymint a pénzbeszedést és a házvezetést, s vállalja, hogy aki a házat vezeti, foglalkozzék pénzbeszedéssel is: ez éppen olyan rossz, mintha az, aki pénzbeszedéssel van megterhelve, a konyhával és az élelmiszerek bevásárlásával foglalkoznék; itt a megegyezésszerű és a kötelemszerű hivatottságot kell tiszteletben tartani, amely a szokás és gyakorlat által igen gyakran egészen valóságos és reális hivatottsággá válik, amelyet akadályoz, zavar és megbont az idegen beavatkozás.

Az asszonyok, különösen a kötelemszerű hivatottságnak nem is álcázott megvetése, — majd meg a családfő szerepének megszerzése és félreismerése által napról-napra, pillanatról-pillanatra rászoktatják a gyermekeket atyjuk megvetésére. A gyermekek a demokráciában mintegy atyjuk és anyjuk megvetésére vannak nevelve. Valóban, erre nincs más kifejezés, bármily ártatlanok és jók legyenek is a szándékok. Vegyük csak számba: a demokrácia mindenekelőtt tagadja a főhivatottságot, az elhúnytak képességét az élők vezetésére és irányítására; lényeges és alapvető elveinek egyike, hogy az élő nemzedék ne legyen megkötve a megelőző nemzedékek által. Milyen következtetést vonjanak le a gyermekek akár ebből az alapelvből, akár ennek az alapelvnek összes alkalmazásaiból, amelyet maguk körül látnak, ha nem azt, hogy semmiben sincsenek lekötve az őket megelőzőt nemzedéknek, vagyis atyjuknak és anyjuknak?

A gyermekeknek természetesen már így is sok vagy elég hajlandóságuk van arra, hogy szüleiket kevésbé becsüljék. Büszkék fizikai felső-

éségükre és arra, hogy ők emelkednek, míg szüleik
szűknyakúak, áthatva a modern emberiségnek
teattól az általános előítéletétől, hogy mindig hala-
adás van, tehát a tegnapi mindig alsóbbrendű a
mainál; ezenkívül valamely nemezis által sar-
kalva, amely arról van meggyőződve, hogy az
emberi tudás és hatalom gyorsabban haladna előre,
ha a gyermekek éppen ott vennék fel a lán-
szemet, hol atyáik elejtették és nem azon kezde-
nek, hogy eltöröljenek mindent, amit atyáik csi-
náltak, hogy azután mindent újra kezdjenek: az
történik, hogy az épület mindig az alapozásnál
marad; a gyermekek pedig mindez okokból ön-
ként hajlanak arra, hogy szüleikkel mint Cas-
sandrakkal bánjanak el. A demokrácia tehát
még hozzáteszi azt a tanítást is, hogy a nemzedé-
kek függetlenek egymástól és hogy az elhúnytak-
nak nincs semmi tanítanivalójuk az élők részére.

Azután meg mivel a demokrácia először is az
imént ismertetett eszmén nyugszik, továbbá pe-
dig azon az eszmén, hogy az állam mindennek
ura, elvonja a gyermeket a családtól annyira,
amennyire csak lehet. «A demokrácia gyermektol-
vaj kötéltáncos», — mondja Sokrates csúfondáros
dialógjai valamelyikében. — «Elvonja a gyer-
meket családjától, játéka közben elvezeti mes-
szire és nem engedi meg neki többé viszontlátni
családját, különféle idegen nyelvekre tanítja,
tagjait kifecsegeti és szétszedi, őt magát kifesti,
idegen jelmezbe öltözteti, megismerteti a csepű-
rágók minden titkaival, hogy aztán a nézőket
csavarintgatásaival mulattassa.

Annyi bizonyos, a demokrácia különösen arra
törekszik, hogy a gyermeket elvonja családjától,

hogy neki eleve megszabott nevelést adjon és nem olyat, aminőt szülei választanának s arra tanítja, hogy nem kell hitelt adni a szülők oktatásának. Tagadja a szülők hivatottságát, helyettesíti azt a magáéval s arról biztosít, hogy egyedül az ő hivatottsága a helyes.

Ez a demokratikus uralomban a szülők és gyermekek különválasztását előidéző főokok egyike.

Erre azt mondhatni, hogy a demokráciának nem sikerül mindig az a törekvése, hogy a gyermekeket atyjuktól elkülönítse, hisz a gyermeket semmi sem akadályozza meg abban, hogy tanárai iránt ne viseltessék ugyanolyan kicsinyléssel, aminővel szülei iránt más okokból viseltetik.

Mi sem igazabb, mert a demokrácia általános elvei ugyanoly lebecsülést támasztanak a tanulóknak a tanítók iránt, mint a gyermekekben a szülők iránt.

A tanítót a tanuló multnak tekinti, amely nem köti a jelent, multnak, amely a haladás törvénye szerint sokkal alsóbbrendű a jelennél. Igen, de a küzdelem az iskolában a szülők ellen, akik viszont otthon az iskola ellen küzdenek, a gyermeket olyan személyiséggé formálja, aki az ellentétes befolyások között egyáltalában nem is részesül nevelésben. Úgy lesz vele, mint az a gyermek, aki családjában egy mindenekfelett hívő anya és egy atheista atya példájából nyer tanítást. Nem nevelték; semminemű nevelésben nem részesült. Az egyedüli nevelés, a szülők általános eszméinek átplántálása a fiakba, a családi nevelésben áll, támogatva a tanítómesterek által adott nevelés által, akiket a család saját szellemének megfelelőleg választ ki. Éppen ez az,

Amire a demokrácia egyáltalában nem akarja le elhatározni magát.

A demokratikus uralomban az öregeket még kevésbé tisztelik és becsülik. Még egy hivatottság, amelyet kifejezetten tagadnak és eltávolítanak. Értekezést kellene írni — amely eléggé különös volna — az öregek nagyságáról és hanyatlásáról. Az öregeknek nincs mit dicsekedniök a civilizációval. Az ősidőkben — miként mai napság a vad népeknél — az öregek királyok. A gerontokrácia (öregek uralma) a legrégibb kormányforma. Ez eléggé érthető, mert az ősidőkben minden tudomány a tapasztalat, tehát az öregek rendelkeznek ekként az állam minden történeti, társadalmi és politikai tudományával. Igen nagy megbecsülésben részesülnek is és a legnagyobb tisztelettel, a legnagyobb figyelemmel — majdnem babonával — hallgatják meg őket. Nietzsche visszakívánja ezeket az időket, midőn ezt mondja: «a nemesség jele, az arisztokrácia jele: az öregek tisztelete». És visszakívánja e nézetének alapját is, midőn hozzáteszi: «az öregek tiszteletben tartása: a hagyományok tiszteletben tartása». Azért fogadták el ösztönszerűleg az elhunytaknak az élők fölötti kormányzatát; amit az öregekben megbecsültek, az, hogy az öregek már félig meghaltak:

Le vieillard qui rémonte à la source première,
Entre aux jours éternels et sort des jours changeants
Et l'on voit de la flamme aux yeux des jeunes gens
Mais aux yeux du vieillard on voit de la lumière.*

- * Visszatér az öreg az ősi forrásba,
Változó napokból örök éjszakába.
Lángot látsz lobogni az ifjú szemében
S világoosságot az öreg emberében.

Az öreg később megosztozott a királysággal vagy az oligarchiával, vagy az arisztokráciával az állami ügyek kormányzatán és megtartotta majdnem egészen a jogi ügyek intézését. Megbecsülték erkölcsi és szakszerű hivatottságát. Erkölcsi hivatottsága e korszak emberei előtt abban állott, hogy szenvedélyei kihaltak és ítélete érdek nélkül való volt annyira, amennyire egy emberi ítélet az lehetett. Még önfejlése sem volt rossz, sőt inkább jó, mint rossz. Mentessé az ingadozás, a szeszély, a kedélyizgalomtól és attól, hogy könnyen engedelmeskedjék a befolyásoknak. Szakszerű hivatottsága is jelentős, mert sokat látott, sokat megőrzött emlékezetében, sok összehasonlítást tett és mintegy öntudatlanul az esetek élő tárháza lett. A történelem pedig végeredményben kevés eltéréssel, mindig újra kezdi a dolgokat, előtte tehát minden felmerült eset ismert és régi, nem ejti csudálkozásba és mindig talál rá megoldást, mivel csupán tapasztalatainak enyhe módosításáról és alkalmazásáról van szó.

De ez az igen régi időkben volt csak így.

Ami az öreg tekintélyét apródonként aláásta, az a könyv. A könyv a megszerzett tudományt, a jogot, a jogtudományt kétségtelenül jobban magában foglalja, mint az öregek. A fiatal emberek egy szép napon ezt mondták: mivel könyveink vannak, nincs többé szükségünk az öregekre.

Ez tévedés volt; a könyvből szerzett tudomány sohasem egyéb, mint az élő tudomány segédeszköze s az élő tudomány teljesen összevegyül és fonódik az élő gondolkozással, amely hajlékonnyá teszi és új megfontolásaival igazolja.

A könyv béna tudós ; a tudós pedig könyv, amely állandóan folytatja a gondolkozást és gondolatainak leírását.

Még később, a tiszteletben tartott öreg nevetségessé vált, különféle okokból. Készségesen belátjuk, rászolgált erre : mert önfejű, mániákus fecsegő, mesélő, unalmas, veszekedő és kellemetlen megjelenésű. A vígjátékirók ellesték és magukhoz kaparíntották nagyon is reális hibáikat, a legérzékenyebb ütésekért mérték rájuk. Mint-hogy a közönség többsége fiatal emberekből áll, először, mert több a fiatal ember, mint az öreg, azután meg mert az öregek kevésbé látogatják a színházat : a vígjátékirók biztosak voltak a könnyű sikerben, nevetségessé tévén az öregeket, vagyis inkább csupán a nevetségest tüntetvén fel, amellyel tényleg fel vannak díszítve.

Athénben, Rómában, talán máshol is az öreg volt egyike a legfonákabb személyiségeknek. Ezek a dolgok — miként Rousseau helyesen jegyezte meg — nagy visszhangot keltettek az erkölcsök körében. Miután a nevetséges személyiségek közé sorozták és mint nevetséges alak hagyományossá vált, az öreg elesett társadalmi tekintélyétől. Cicerónak de Senectute című művében igen jól látjuk, hogy az író visszatartja az áradatot, ellenhatással próbálkozik, rehabilitál és egy olyan személyiség mellett, aki többé nem rokonszenves, enyhítő körülményekről szónokol.

Megjegyzendő, hogy a középkori hőskölteményekben még maga Nagy Károly is — a viritó szakállú császár — igen gyakran játssza a nevetséges személyiség szerepét. A hőskölteményen megérzik a verses elbeszélés szomszédsága.

A XVII. és XVIII. században, a renaissance-ban — nem mondom mindig — de leggyakrabban dunnyogó figura az öreg.

Molière, aki inkább Aristophanes és Plautus, sem mint Terentius követője, éppen annyira ostora az öregségnek, mint a «nevetségesnek» («le fléau du ridicule»); üldözi az öreget, mint kutya a zsákmányát és sem verseiben, sem prózájában sohasem hagy neki békét. Rousseau és leánya érdeme, hogy megkísérelték helyreállítani az öregember becsületét. Rousseau szép helyet biztosít neki műveiben, leánya pedig tág teret és tiszteletreméltó helyet biztosít neki nyilvános szertartásai és nemzeti ünnepeiben. Lacedemonra és a kezdetleges Rómára valló őskori visszaemlékezések ezek, nemkülönben a XIV. és XV. Lajos kora elleni visszahatás.

A győzedelmes demokrácia ellenben a tekin-tély legalsó fokára helyezte az öreget. Elfelejtette Montesquieu tanácsát: hogy a demokráciában (lásd az összefüggő szöveget Lois V. 8.) «semmi sem tartja inkább épségben az erkölcsöket, mint a fiatalemberek szélsőségig menő alárendeltsége az öregekkel szemben. Mindketten féken tartatnak, azok az öregek iránt érzett tisztelet, ezek pedig az önbecsület által» (amelyet a fiatal embereknek az öregek iránt érzett tisztelete fenn fog tartani).

A demokrácia elfelejtette ezt a tanácsot, mert nem hisz a hagyományokban és kissé túlságosan bízik a haladásban.

Az öregek természetyszerű istápolói a hagyománynak s meg kell hagyni, az a hibájuk, hogy nem valami nagyon bíznak a haladásban. Éppen

ezért az ő befolyásuk kitünő korrektívum volna olyan uralomban és olyan általános gondolkozásmód mellett, ahol a multat lekicsinylik és minden változást haladásnak tekintenek. De a demokrácia egyáltalában nem ismeri el a korrektívum szükségét és előtte az öreg nem egyéb ellenségnél. Mert azonkívül, hogy hagyománytisztelő és kevésbé szomjúhozza a haladást, általánosságban szereti a tiszteletet, először önmagáért, azután meg szereti a vallásért, a dicsőségért, az országért, a nemzeti történelemért. A demokrácia nem szereti a tiszteletet, fél, hogy ez az érzelem nem csupán őreá, de másokra is ki fog terjedni.

— De hát mit kíván magának?

— Egyáltalában nem a tiszteletet, hanem a hevületet, a szenvedélyt, a szeretetet, a hódolatot. Mindenki szereti, hogy olyan érzelmekkel viseltesenek iránta, amilyeneket önmaga érez. A tömeg nem tisztel, hanem szeret, felhevül, lelkesedik, fanatizálódik; s még azt sem tiszteli, akit szeret.

Egészen természetes, hogy a nép nem szereti az öregeket; a nép fiatal ember. Észrevettétek-e, hogy Horatiusnak minden vonása, mellyel a fiatal embert festi, tökéletesen alkalmazható a népre:

*Imberbis juvenis, tandem custode remoto,
Gaudet equis canibusque et aprici gramine campi;
Cereus in vitium flecti, monitoribus asper,
Utilium tardus provisor, prodigus aeris,
Sublimis, cupidusque et amata relinquere pernix.*

«Az ifjú végre felszabadulva az őrizet alól, lovacról, kutyákról és a Mars-mezőről álmodik, viasz a bűn kísértéseivel és merev intésekkel

szemben ; kevésbé foglalkozik a hasznos készletek beszerzésével, pazarul bánik a pénzzel, vakmerő, vágyaiban forrongó és mindig kész sebtében elhagyni, akit szeretett.»

Bármint legyen is, a tisztelet nemigen kenyere és midőn uralkodik, nem a tiszteletre ad példát. A demokrácia nem buzgó barátja az öregnek. Megjegyezendő, hogy a *gerontokrácia* szava, amelyet nagyon komolyan vettek s amelynek a régiéknél a legtiszteletreméltóbb jelentése volt, mai napság csak nevetséges értelemmel bír és olyan kormányzatot jelent, amely, az öregek részére fenntartva, a leggroteszkebb a világon.

A tisztelet ilyen eltűnése, amit Platon, Aristoteles és Montesquieu — miként láttuk — beteges jelenségnek mondtak, legalább is eléggé súlyos dolog. Kant arra az általa felvetett kérdésre : mi az, aminek engedelmeskedni kell, milyen bennünk lévő kritériumban ismerjük fel azt, aminek engedelmeskednünk kell, — ezt felelte : annak kell engedelmeskednünk, ami bennünk tiszteletet parancsol és nem parancsol a tiszteletnél egyebet ; annak, aki nem azt parancsolja nekünk, hogy szeressük vagy féljünk tőle, hanem aki előttünk tiszteletreméltónak látszik ; egyedül a tiszteletérzés az, amely ebben nem csal meg.

Éppen úgy a társadalmi életben azoknak az érzelmeknek kell engedelmeskedni, amelyek parancsolnak, vagyis azoknak az embereknek, akik tiszteletet keltenek s akiket a becsülés és meghallgatás megillet. Ez a kritérium, melyet irányadóul kell venni, hogy felismerjük mi és ki iránt kell viseltetnünk, ha nem is teljes engedelmesség-

gel, de legalább is figyelemmel és engedékenységgel. A nemzet lelkiismerete: az öregek. Szigorú, haragos, kicsinyeskedő, nyakas, akadékoskodó, prédikáló, követelődő és mindig ugyanazt a dolgot ismétli; de ez a lelkiismeret.

Az összehasonlítást folytathatjuk és pedig másért, mint a folytatás mulatságáért. Ha nem tiszteljük a lelkiismeretet: megmásítjuk és megrontjuk. Kicsiny, alázatos, félénk, visszavonult lesz és csak halk hangon mer beszélni, mert azt sohasem lehet elérni, hogy teljesen elhallgasson.

Még szofistává is válik; a szenvedélyek nyelvén beszél, ha nem is a nagy szenvedélyek, de végre is a szenvedélyek nyelvén; megszűnik parancsoló lenni, hogy rábeszélő legyen; nem emeli fel többé intő ujját, simogató kézzel jár el.

Még mélyebbre bukik, közömbösséget, kételkedést (skeptícizmust), műkedvelést (dilettánságot) szenved, hogy a kísértéseken és *lenocinián* (csalogatásokon) keresztül elejtsen egy okos szót, körülbelül ezt mondja: «mindegy, valószínű, hogy vétek és erény, törvényszegés és jámborság, bűn és ártatlanság, durvaság és csiszolt-ság, kicsapongás és tisztaság a cselekvések különböző formái, amelyek a maguk köreiben nem tévedhetnek, de éppen azért, mert minden mindegy, nem veszít az ember semmit, ha becsületes és talán jobb is annak lenni».

Mégis az a nemzet, amely nem tartja tiszteletben öregeit — megrontja és rútakká teszi őket. Milyen helyesen beszél Montesquieu, midőn ezt mondja: a fiatal emberek tisztelete segíti az öregeket abban, hogy önmagukat tiszteljék! A tiszteletben nem tartott öregek nem érdeklőd-

nek természetes hivatásuk iránt, lemondanak tanácsosi tisztjükről, vagy pedig inkább kerülő úton adnak tanácsot, mintha bocsánatot kérnének bölcsességük miatt; vagy inkább szinte laza erkölcsöt szenvedlegnek, hogy mintegy alattomos módon ejtsenek el némely fájdalomcsillapító javaslatot; és a legrosszabb az, hogy látva a háttérbe szorított szerepet, melyet a társadalomban játszanak, nem akarnak többé tanácsadók lenni.

IX.

KÖZERKÖLCSÖK.

Ha a kontárság kultusza visszhangot kelt, — ami nem igen szerencsés körülmény — a családi erkölcsök körében, hasonlóképen visszhangot kelt — ami talán még kevésbé jó — a társadalmi erkölcsök, az embereknek egymáshoz való kapcsolataik körében is. Gyakran kérdezik : miért tűnt el egyszerre a műveltség és udvariasság? és nevetve feleli mindenki : «ez demokratikus». Kétségtelenül az, de egy kissé kutatni kellene, miért demokratikus? Montesquieu megjegyzi, hogy «felszabadítani magunkat az ildomosság szabályai alól, annyi, mint megkeresni hibáink kényelmesebb feltüntetésének eszközét». Hozzáteszi kissé finom megkülönböztetéssel, hogy az udvariasság mások hibáinak hízeleg, az ildomosság viszont saját hibáink napfényre hozatalában akadályoz meg : korlát ez, melyet az emberek egymás közé állítanak, hogy megakadályozzák egymás megméltelyezését. Ami a hibáknak hízeleg, egyáltalán nem nevezhető udvariasságnak, hanem farkcsóválásnak. Ildomosság és udvariasság ugyanaz, a fokozatnak egy könnyű különbségével ; az ildomosság egy kissé hideg, tiszteletet jelent, az udvariasság az előkelő hízélgés kezdete, de amely

mások képességeire támaszkodik, hogy azokat kedvező világításba helyezze, nem pedig mások hibáira, még kevésbé vétkeire.

Annyi bizonyos, hogy udvariasság és ildomoság igen alkalmas eszközök arra, hogy a hozzánk hasonlók iránt bizonyos tiszteletet tüntessünk fel s bizonyos vágyat arra, hogy tiszteletben részesüljünk. Ezek tehát «korlátok», de olyanok, amelyekre támaszkodunk és amelyek elkülönítenek, de fenntartanak is és elkülönítenek a nélkül, hogy az emberek közt űrt idéznének elő.

Az is bizonyos, hogy felszabadítva magunkat akár az udvariasság, akár az ildomoság szabályai alól, annyi, mint felszabadítani hibáinkat. Az ildomoságban és udvariasságban rejlik mások iránti tiszteletünk és önbecsülésünk alapja. Ez indította Barthélemy³⁶ abbét erre az igen jó mondasra: «a polgárok felső osztályában jó modor uralkodik, amely azt a hitet kelti fel, hogy az emberek becsülik önmagukat és ez a finomság azt a hitet kelti fel, hogy becsülnek másokat is». Ez indította Pascalt e szavakra: «a tisztelet magunknak okozott alkalmatlanság» s valóban, midőn megmagyarázza, hogy az ember alkalmatlanságot okoz magának azzal, hogy állva marad, midőn más ül és fedetlen fővel marad, midőn más fenntartja fővegét, még pedig minden haszon nélkül.

A finomság a tisztelet jele és a hódolat ígérese.

Dehát mindez nem demokratikus, minthogy a demokrácia, nem ismervén el a kiválóságot, nem ismeri el a tiszteletet és nem ismervén el a kiválóságot, nem ismeri a személyes hódolatot. A tisztelet abban áll, hogy valakinek alárendeljük

magunkat, a finomság pedig kitünő színlelése egy velünk egyenlővel szemben annak, hogy őt felsőbbrendűnek tekintjük. Ez minden tekintetben ellentétes a demokratikus szellemmel: neki nincsenek kiválóságai, bármilyenek legyenek is azok; ami pedig azt a színlelést illeti, hogy másokat, velünk egyenlőrangúakat felsőbbrendűeknek tekintünk: kétszeresen hypokrízis, mert olyan hypokrízis, amely a másik részről is hypokrízist hív fel; ha valakit szelleméért dícsérünk, ezt azért tesszük, hogy viszont dícsértessünk.

De hogy ne menjünk el ennyire: a finomság azon egyetlen tény miatt is elítélendő, hogy nem elégszik meg a kiválóak elismerésével, hanem ilyeneket teremt is. Egy hozzá hasonlót megtesz kiválónak, egy új kiválóságot fedez fel, mintha nem volna még elég belőle. Éppen mintha csak ezt mondaná: ha nem lenne egyenlőtlen-ség, neki kellene felfedeznie. Ez annak a kijelentése, hogy nincs elegendő arisztokrácia. Az ilyesmi pedig elviselhetetlen. Ami meg az ildomosságot illeti, ha azt úgy fogjuk fel, mint a hódolat kifejezését, úgy mindenekelőtt demokráciaellenes. A polgár egyetlen egyénnek sem tartozik hódolattal, nem tartozik hódolattal másnak, csak a köznek. Nagyon nehéz dolog azt mondani: valakinek legalázatosabb szolgálja vagyok. Ez azt jelenti, hogy valakit az összes többiek közül megkülönböztünk s azt állítjuk, hogy neki szolgálni fogunk. Azt jelenti, hogy elismerünk benne nem tudom miféle akár természetes, akár társadalmi kiválóságot, pedig sem társadalmi, sem természetes kiválóságok nincsenek, és ha van is természetes fölény, a természet maga igazságtalanul járt el,

amikor ezt létrehozta. Ez a hűbériség egy nemének kinyilatkoztatása. Ezt nem szabad túrni többé.

Ami pedig a finomság hiányát illeti, ha úgy fogjuk fel azt, mint «hibáink könnyebb feltüntetésének eszközét», akkor ez meg bizonyos értelemben egészen demokratikus. A demokrata egyáltalában nincs megelégedve hibáival, se nem büszke azokra, mert végeredményben azt hiszi, hogy nincsenek is hibái. A hiba egyik embernek a másikkal szemben való alsóbbrendűségét jelenti. Maga a szó jelöli meg ezt és a hiba olyasvalami, ami hiányzik, következésképpen olyan valami, ami másvalakinek megvan, nekem meg nincs. Már pedig minden ember egyenlő. Tehát nincs hibám. Dehát nem akarom alkalmazni ezt az erkölcsi testegyenészetet, amely abban áll, hogy állítólagos hibáimat elrejtve, zabolázzam meg őket s — amit Montesquieu bárdolatlanságnak nevez — hogy felszabadítsam s «napfényre hozzam» állítólagos hibáimat, amelyek nem egyebek, mint saját modorom s minden valószínűség szerint az én előnyös tulajdonságaim is.

A demokrata — miként a serdülő ifjak, miként az asszonyok legnagyobb része, miként mindazon emberek, akik gondolkozni kezdenek, de nem sokat gondolkoznak — valóban ismeri hibáit s ezeket egyéni tulajdonságainak tekinti, ami egészen természetes; minthogy a hibák jellemünk kiemelkedő vonásai és mert szeretjük is jellemünket, a mi hibáink azok, amelyeket gyöngéden szeretünk és csodálunk. Tehát ha a finomságot úgy tekintjük, mint hibáink eltitkolását, ez elviselhetetlen az olyan ember előtt, aki inkább türelmetlen feltüntetni azt, ami benne ajánlatosnak és teljes-

reértékűnek látszik. Azért nem javítjuk meg leg-
többször hibáinkat, mert azokat előnyöknek te-
kintjük; tehát az a módszer, amely hibáinknak ho-
mályba való visszaszorításában áll, nekünk zsar-
noknak — képtelen módon zsarnokinak — látszik.

Alapjában véve — s mivel egyrésről meg van
meggyőződve arról, hogy minden ember egyenlő és
hogy alsóbbrendűségnek tekintett hiba nincs,
másrésről pedig, hogy az, amit némelyek hibáik-
ként említenek, tulajdonképen természetüknek
érdekes vonásai: a demokratát az a mindenki-
vel közös meggyőződés vezérli, hogy a hibák elő-
ítéletek, hogy a hibákat a fondorkodó papok,
nemesség, hatalmasok, kormányzók találták ki,
hogy a szegény népbe alázatosságot oltsanak,
ami rossz szándékuknak nagyon kedvező, hogy
ezáltal fékentartsák annyival is inkább, mert
ez meggyőződésüket korlátozza, s hogy meg-
bénítsa e belső kételkedés által s uralkodjék felette
az alárendeltség ilyen érzelme által, amely érze-
lemből kifolyólag elismeri, hogy joggal uralkod-
nak felette. A hibák visszaszorítására szolgáló
módszerként felfogott finomság nem tekinthető
egyébnek, mint arisztokratikus ravaszságnak és
a zsarnokság eszközének.

Innen ered például a francia demokrácia ki-
törésének időszakában — egy olyan népnél, amely
természeténél fogva barátja a jó modornak —
a bárdolatlanság ama jellemző dühe. Ez a felsőbb-
rendűség tagadása volt, bármily alakban mutat-
kozott is az, valamint tagadása az emberi ter-
mészet kitűnő voltának, bármily formában és bár-
kinél mutatkozzék is az. A durvaság demokra-
tikus jellemvonás.

X.

HIVATÁSSZERŰ SZOKÁSOK.

A hivatottság megvetése erősen behatolt még a hatáskörökbe, a hivatásszerű szokásokba is. Ösmerjük ama törvényszéki elnök legendászerű mondását egy ügyvédhez, aki lelkiismeretesen tárgyalta a «jogkérdést»: «Ügyvéd úr! mi nem jogfejtegetés végett vagyunk itt, hanem az ügyek tárgyalása végett». Nem volt ebben semmiféle rossz tréfa. «A törvényszéki palotában az ügyeket többé nem a jog szempontjából vizsgáljuk, önmagukban vizsgáljuk azokat és a méltánycság s józan ész szerint ítélkezünk; a törvény szövegének tanulmányozását és magyarázatát pedig a tanároknak hagyjuk. A törvényszék sorompójánál ne legyen ön tanár.» Ez az elmélet az, amely még enyhítve is, ahogy én is enyhítettem rajta, megbotránkoztatta volna a régi bíróságokat, fellette napirenden van a törvényszéki palotákban. Ezt demokratikus elkábításnak lehetne neveznünk.

A modern bíróság megőrizte a régi kasztszellem némely maradványát, de már nem köti sem a törvény szövege, sem a jogtudomány, vagyis írott hagyomány; ha pedig nem tisztán a kormány-

nak engedelmeskedő hivatalnok, amit különben kötelességének tekint, akkor demokrata bíróság, vagyis athéni heliasta, aki saját lelkiismerete szerint ítél s nem tekinti magát egy tudós testület tagjának és mégis alkalmazza saját testületének döntvényeit, de olymódon, mintha úgy maga, mint más is az igazság letéteményese volna.

Valóban rendkívüli, de az új gondolkodásmódra nézve jellemző példa az a bíró, aki formailag magának tulajdonította a jogot, hogy ne a törvény szerint ítélkezzék, hanem hogy maga esze szerint és indokolásaiban majd azokra az általános eszmékre hivatkozott, amelyeknek előnyt adott a közkeletű általános eszmék közül, majd azon tantételekre, amelyek szerinte majd csak későbbben foglalnak helyet a törvényben. A jövő törvénykönyve szerint ítélkezett.

Nem az a fontos, hogy ilyen különös bíró élt-e, nem ez a jellemző e bármily néven nevezendő állapotra, hanem hogy sokan komolyan vették, még a félig felvilágosodottak is s hogy népszerű lett és a közvéleménynek egy tekintélyes része «jó bírónak» jelentette ki; ez jellemzi a mai állapotot legjobban.

Van ebből a bírófajtából még egy másik sokkal gyakoribb is. A hivatástalanságnak talán egyik legrosszabb fajtája az, midőn valaki hivatott, de nem hiszi magát hivatottnak. Ez a bűnvádi eljárás körében a bíróságok legnagyobb részének szellemi állapota.

E pontra vonatkozólag a vidéki bíróságról Marcel Lestranger «Le pli professionnel» (1909) című igen különös röpiratot kell elolvasnunk. Nagyon jellemző írás. Igen tisztán látjuk belőle,

hogy a mai bíróság, úgy az ítélőbíróság (magistrature assise), mint a vádhatóság (magistrature debout) először is nem bízik többé önmagában, azután pedig fél a közvéleménytől (hírlapok, kávéházak, szabadkőműves-páholyok, politikai körök), azután meg tudja, vagy tudni véli, hogy előmenetele nem, mint hajdanában szigorúságától, de engedékenységtől függ.

Szembenállva a mindig ellene egyesült erőkkel, a majdnem mindig a vádlott iránt kedvezően hangolt közönséggel, a helyi és a fővárosi sajtóval, a törvényszéki orvosokkal, akik szinte állandóan arra hajolnak, hogy minden vádlott «felelőtlenségét» állapítsák meg, irtóztván a bírói tévedéstől, amióta a közvélemény jelentékeny töredéke minden marasztaló ítéletet bírói tévedésnek tekint: a vádhatóság nem mer többé szigorúan eljárni, az ítélőbíróság pedig nem meri kitartással vezetni a tárgyalást.

Vannak kivételek, de ezek a kivételek az általuk felkeltett elképedéssel és a felidézett visszahatással eléggé, talán mindennél jobban megmutatják, hogy mennyire rendellenes ez az eltérés az új szabályoktól és az új szokásoktól.

A vádhatóság leggyakrabban félénken, fenntartásokkal, büntetésleszállításokkal, a kibúvó ajtók nyitvahagyásával, visszafojtott hanggal, az engedékenységre, vagy a félbeismerés bizonytalanságára hivatkozva jár el. A vádlott fejét kéri és fél, hogy megkapja.

Alapjában véve, mindenekelőtt azt kívánja, s az ítélőbírósággal együtt, hogy az ügy felmentéssel intéztessék el, minthogy a felmentéssel elintézett ügy eltemetett ügy. Nem tér vissza

többé, nem támad fel, többé nem beszélnek róla. Nem olyan ügy, amelyet valaki bármikor rosszul elintézettnak találhat, amelyet valaki majd elkeseredettségéből, majd politikai szenvedélyből, majd egyszerű kedvtelésből bármikor fel támaszthat s épp ezért lidércként megszállva tartja tíz-tizenöt éven át a bíróságot, mely abban ítéletet hozott.

Lestranger erre vonatkozólag jellemző történetet beszél el, amely, mindama tudósítások után, amelyeket a vidékről nyertem és mindama eszmecserék után, melyeket emlékezetemben tartok, maga az igazság és ezer hasonló esetnek hűséges képe.

Egy tizenkilenc éves orvvadász erőszakot követett el az erdőben egy parasztasszonyon, egy családanyán, majd megfojtotta. Ez esetben nem kellett félni sem a bírói tévedéstől, sem a bírói tévedések megrohanására mindig kész vádaktól. A vádlott nem támasztott semmiféle nehézséget a beismerésre nézve. Feltűnő eset. Franciaországban minden elmarasztaló ítélet, amely nem alapul a vádlott beismerésén, bírói tévedés; de a vádlott beismerése mellett a bírói tévedés vádja nem foroghat fenn, bár előfordulhat még ez is, mint-hogy hamis beismerések is történtek; itt azonban nem fordult elő. Az ügy tehát egészen tisztának látszott.

Mégis félték a bírák halálos ítéletet hozni. A bűntény gyűlöletes volt mindenekelőtt a falusi esküdtek előtt, akiknek feleségei és lányai igen gyakran kénytelenek kimenni a faluból. Sőt mi több, egy túrhetetlen ember van itt, az áldozat férje, ki szomjazott a bosszúra, dicsbeszédet

mondott felesége felett, aki elhozta az áldozat síró-rívó fiát, amíg ő tanuskodott. Elnök és közvádó mélyen meg voltak zavarva.

«Mindent megtettem, amit tehettem, mondta az elnök a közvádónak. Hivatkoztam a vádlott életkorára. Ismételtem, hogy tizenkilenc éves. Mindent megtettem, amit tehettem.»

— «Mindent megtettem, amit tehettem — szólt a közvádó az elnökhöz. Egy szót sem szóltam a büntetésről. Csupán vádoltam. Nem tarthattam védbeszédet mellette. Megtettem mindazt, amit megtehettem.»

A törvényszéki ülés végén a csendőrség kapitánya egy kevés vigaszt nyújtott ezeknek az uraknak. «Nincs még húsz éves. Jó magatartást tanúsított a törvényszéki ülés alatt. Rokonszenves ember. Lehetetlen, hogy a halálbüntetést végrehajtsák rajta. Halálos büntetés végrehajtása itt, egy ilyen békés városban! Nem fogják halálra ítélni.»

Nem is ítélték. Az esküdtszék enyhítő körülményeket talált. A bíróság visszanyerte nyugalját.

A számadatok támaszul szolgálnak Lestranger állításaihoz. A könyörület felköltésére alkalmas bűntényeket: a gyermekgyilkosságokat, magzatelhajtásokat mindig kevésbé üldözik; azok pedig, amelyeket üldöznek, bármily nyilvánvalóak legyenek is, igen gyakran büntetlenek maradnak: legalább is száz eset közül huszonhat felmentés tizenkét esztendő alatt. A mai bíróságok olyanok, mint assisi szent Ferenc-rendje.*

* A szerző e szellemes szójátékával a *magistrature assise*-t, vagyis az ítéldbírásgot az assisi szent Ferenc-rendhez hasonlítja. Ford.

Mindent összefoglalva : a bíróság vagy nem törődik hivatásával, vagy pedig a nyugalomvágya miatt méltányosságot gyakorol. Több gondot fordít saját nyugalmára, mint a közbiztonságra. A bíróság nemsokára nem lesz egyéb, mint egy nagy épület hatalmas, de kevésbé félelmetes homlokzata.

Már az is eléggé súlyos jelensége a bizalomnak, melyet a tömeg az igazságszolgáltatás üdvös szigorúságába helyez, hogy a tettenért bűnöst gyakran meglincselik, vagy félig meglincselik. Ez azért van, mert tudják, hogyha azonnal meg nem büntetik, nagy esélye van arra, hogy sohase lesz megbüntetve.

— Amde ugyanez a tömeg, mint esküdtszék, gyakran, majdnem mindig, igen engedékeny.

— Igen, mert a bűntény elkövetése és az ítélőbíróság ülése között hat hó múlik el és ami a tömeget a bűntény pillanatában felindítja, az az áldozat szerencsétlensége, a bíróság ítélkezése pillanatában pedig a vádlott szerencsétlensége. De bizonyos, hogy a lincselés szokása valósággal megvádolja úgy a bíróság, mint az esküdtszék felmentésekkel űzött visszaéléseit.

Maga a papság is, amely különben sokkal jobban ragaszkodik hagyományaihoz, mint az állam bármely más osztálya : demokratizálódik, oly értelemben, hogy a hitágazat és a misztériumok tanára nem tanít többé egyebet a morálnál. Ezáltal közeledni akar az alsóbbrendűekhez és közeledvén hozzájuk, ily módon akar hatni rájuk.

Bizonyára van némi igaza. Csakhogy elhanyagolván a dogmák és a misztériumok magyarázatát, megszűnik tudós testület lenni és a tudós

testület címét használni, másrésről pedig alkalmazkodik az első bárhonnan jött filozófushoz, aki erkölstant tanít, példákkal magyarázza azt, sőt még szent példákkal is illusztrálja éppen oly jól, mint a lelkész ; ez arra indítja a népet, hogy kijelentse : «mi szükségem van a papokra, elegendők nekem az erkölctan tanárai?»

Ez az amerikázás nem nagyon veszélyes, sőt nem is rossz Amerikában, ahol igen kevés világi erkölctan-tanár van, de igen nagy veszedelem Franciaországban, Itáliában, Belgiumban, ahol a világi erkölctan-tanároknak nincs hiány.

Egyébiránt az összes foglalkozások körében a legnagyobb hiba az, hogy azt hiszik, az élelmesség és ügyesség összehasonlíthatatlanul értékesebb az ismeretnél s hogy a dolog kivitelére való képesség végtelenül többet ér, mint a megértés. Akik gyakorolják a foglalkozást, hisznek ebben, akik pedig a hivatalokkal törődnek, nem rémülnek meg azon, hogy a hivatalban ülők ilyesmi-ben hisznek. És ekként valósul meg éppen az a reális egyenlőség, amely felé a demokrácia ösztönszerűleg törekszik. Nem tartja tiszteletben többé a hivatottságot ; de nem is lesz kénytelen hosszú ideig tiszteletben tartani, mert a hivatottság épen eltűnőfélben van és nem fog soká tartani, hogy teljesen eltűnjék, amikor aztán nem lesz többé semmi különbség a peres fél és a bíró, a hívó és papja, a beteg és orvos között. A hivatottság megvetése lerontja apródonkint a hivatottságot és a hivatottság, megtagadva önmagát, elmenekül az ellene támasztott megvetés elől. És ebben meg fognak az emberek nyugodni.

XI.

MEGKÍSÉRELT GYÓGYSZEREK.

Igen lelkiismeretesen keresték még maguk a demokraták is a demokrácia e súlyos alkotmányos betegségének gyógyszereit. Mindenekelőtt egy viszonylag arisztokratikus testületet tartottak meg — amint hitték — a hivatottság menedék-helyéül. Megtartották a szenátust, melyet az általános szavazat — de csupán másodfokúlag — rendelt ki. Egyébiránt megtartották a parlamentet (szenátus és képviselőkamara), amely ingadozó és állandóan megújítható arisztokrácia, de amely mégis egy fajtája az arisztokráciának, minthogy megakadályozza a nép által a nép egyenes és közvetlen kormányzását.

E gyógyszerek bizonyára nem megvetendők, ámde belátták, hogy gyöngék, mert a demokrácia hogy úgy mondjuk — kijátssza őket. Ama törekvésével, hogy a hivatottságot kevés kivétellel távoltartja, olyan testületet alkot a képviselőkamarából, amely annyira hasonlít hozzá, úgy az ismeretek felületes jellege, valamint a szenvedélyek bevéssége folytán, hogy a dolgok úgy állanak, mintha a tömeg egyenesen és közvetlenül kormányozna, vagyis az egész — éppen

annyit ér, mintha plebiscitumok által kormányozna.

Ami a szenátust illeti, ezzel nagyjában ugyanaz történik, de kerülő úton megvalósítva. A szenátust az általános szavazat delegátusai választják, ámde e delegátusokat nem a tömeges általános szavazattal választják, úgy hogy például minden departement négy- vagy ötszáz delegátust választana, hanem a községek községi tanácsosai választják őket. Tehát e községi tanácsosok, kiváltképpen a falusi községek tanácsosai, akik a legtöbb választást hatalmukban tartják, minden tekintetben, ha nem is teljesen, de legalább is nagyon érezhetőn a prefetektől függenek. Ebből következik, hogy a szenátust egy kissé a prefet-k választják, vagyis maga a kormány, miként az első és második császárság alatt, és ezt akarta az alkotmány szerzője, aki mindent a kormánytól várt és aki azt óhajtotta, hogy a központi hatalom ránehezédjék a szenátorok választásaira és ezt a maga pártja javáért tette, azonban egy másik pártnak használt vele, vos non vobis.

Nagyon jól tudják Franciaországban, hogy egy ellenzéki képviselő, aki bár bízhat a kerületében, mert örökösen megválasztanak, ha személyes érdekekből szenátorra akar lenni, legalább is arra van kötelezve, hogy félig-meddig kellemes legyen a kormány előtt, megalázza magát, szolgálatkész és kedveskedő legyen, nehogy szándéka balul üssön ki. Ennél fogva lehetetlen, hogy a szenátusban igen erős és élénk ellenzék legyen.

Olyanféle szenátushoz hasonlít ez, amelyet általános szavazattal választanak meg.

Általános szavazattal választják a képviselő-

kamarát, a képviselőkamara kirendeli a kormányt, a kormány pedig többé-kevésbé a szenátorokat. Tehát a szenátus rendkívül gyöngé demokráciaellenes gyógyszer és ha azt akarták, hogy ez legyen a demokrácia korrektívuma, nem jutottak nagyon messzire az eredmények terén.

Ha olyan kamarát akartak volna, amely lehetőleg hivatott és a központi hatalomtól viszonylag az általános szavazattól is független, egy a nemzet alkotmányozó nagy testülete által választott olyan kamarát kellett volna alkotni és nézetem szerint hasonlóképen általános szavazattal megválasztani, de a következő módon eljárva: az egész nemzet — felosztva csupán a kényelem szempontjából öt vagy hat nagy kerületre — választ öt vagy hatezer delegátust, akik háromszáz szenátort választanak. Ily módon nem lenne mód sem kormánybefolyásra, sem a tömeg mesterkedésére határozottan az ő képeire alkotott képviselet érdekében, hanem igazán kiválasztottak lennének, megtelve — hogy úgy mondjuk — annyi hivatottsággal, amennyi az országban van.

Ez majdnem az ellenkezője annak, amint cselekszenek. A francia szenátus rendkívül gyöngé demokráciaellenes gyógyszer.

A falusi demokráciát képviseli, a demokratikus kormány által kissé parancsolón vezetve és irányítva.

Egy másik gyógyszer — amelyet éppen oly lelkiismeretesen kutattak fel, mint az előbbi: a hivatalnokok tehetségének felderítése, kinyomozása és megállapítása volt vizsgák és versenyvizsgák rendszere által. Az igen aprólékos és

komplikált vizsgák, minden életpálya kezdetén, a jelölt képességét minden szempontból bebizonyító természetünkénél fogva, lehetővé teszik ily módon, hogy a hivatali állásokat csupán érdem alapján, minden kegy kizárásával töltsék be.

Ezt hívjátok antidemokratikus gyógyszernek! Demokratikus ez a szó kitűnő értelmében!

Bocsánat! Antimonarchikus lenne, ha monarchiában élnénk; antiarisztokratikus, ha arisztokratikus uralom alatt, de antidemokratikus, mert demokráciában élünk. A hivatali állások betöltése pályázat mellett, a cooptatio egyik faja. Midőn a bíróságoknak a bíróságok által való kirendelését indítványoztam, úgy hogy az összes bíróságok a semmítőszéket, a semmítőszék pedig az összes bíróságokat rendelje ki, bizonyára paradoxon-nal vádoltak meg, miként ez mindig történik, valahányszor mást indítványozunk, mint ami gyakorlatban van, jóllehet nem tettem egyebet, mint alkalmaztam bizonyos kiterjesztéssel a bíróságra azt, ami a hivatalnokokra alkalmazásban van. Bizonyos mértékben és eléggé tágas mértékben a hivatalnokok cooptatio által önmaguk sorozzák be magukat.

A hivatalnokok nem nevezik ki egymást, — nem, de kizárják azokat a hivatalnok-jelölteket, akiket nem akarnak hivatalnokul. A vizsgálatok a kontárok ostracismusa. A hivatalnokok testületébe csak azok léphetnek be, akiket a kormány nevezett ki, de a kormány csak azokat nevezheti ki, akiket mi hivatalnokok fogunk előzőleg kijelölni, hogy ezeké lehessenek. Ez erősen cooptatio.

Az a jury, amely a saint-cyri iskolába jelöltet

vesz fel: katonatisztet nevez ki. Az a jury, amely jelöltet vesz fel a műegyetemre: hivatalnokot, vagy mérnököt nevez ki. És az a jury, amely visszautasít egy jelöltet a saint-cyri iskolából, vagy a műegyetemről, jogtalan támadást intéz a nemzeti szuverénítás ellen, mert megtiltja a nemzeti szuverenitásnak, hogy e fiatal embert katonatisztté, vagy mérnökké tegye. Íme a cooptatio egy faja, íme a hivatottság biztosítékának egy neme, íme a kontárság és ama kedvezés ellen emelt gát, amely a kontárságot részesítené előnyben.

Nincs semmi szükségem annak kijelentésére, hogy ez a cooptatio eléggé korlátolt. Az életpálya előcsarnokára szorítkozik. A hivatalnokok juryje által már egyszer hivatalnökká avatott jelölt, az előmenetel, előléptetés és a hivatalból való eltávolításra nézve — némely eset kivételével — egyedül a központi hatalomnak van alárendelve. A hivatalnokok cooptatioja szóval csak kizáró cooptatio. A korlátozás megtörténte után a kinn nem rekedt a kormány, vagyis a demokrácia, vagyis a politika zsákmányává lesz és létrejöhetnek és létrejönnek mind azok a visszaélések, amelyeket fentebb megjelöltünk. Azonban rá kellett mutatni, hogy legalább van valami dolog, amit kitaláltak és fenntartanak a kontárság mindenhatósága ellen is, amely nem engedi meg neki, hogy korlátlanul uralkodjék.

Csakhogy ez a megelőző rendszer eléggé rosszul van megszervezve s nem hagyhatjuk jóvá, csak «ha megnéztük már a másik oldalát», miként Boileau mondja.

A vizsgák rendje Franciaországban mindenben

észellenes, — azaz a tudás és hivatottság összehavaráására vannak alapítva. Nagyön lelkiismeretesen keresik a hivatottságot és a tudásban vélik megtalálni, ami tévedés. A vizsga azt követeli a jelölttől, hogy tudjon, a versenyvizsga pedig, hogy többet tudjon, mint mások; és majdnem ez minden, amit a vizsgák és versenyvizsgák követelnek. Innen ered civilizációnk legfájdalmasabb sebeinek egyike: a készülés a vizsgákra.

A vizsgákra való készülés a tudás falánk elnyelése, összehalmozás és hízlalás, amely teljesen passzívva teszi a talán igen tehetséges embert abban a korban, amely a szellemi tevékenység legélénkebb időszaka, úgy hogy az később a túlterhelés hatása folytán megcsömörlik minden szellemi munkától, a sok vizsga egész életére tehetetlenné teszi az ifjúságának öt, nyolc, vagy tíz évén át ily módon kezelt pacienst.

Meg vagyok győződve arról, — ha megengedik, hogy önmagamról beszéljek s egy általam igen jól ismert példára támaszkodhassam, — hogyha huszonöt éves koromtól kezdve hatvanhárom évemig egy keveset dolgoztam, ez csak azért volt — s ezzel hízelgek magamnak, — mert a vizsgákon és versenyvizsgákon csak fél eredményt értem el. Mindig tudásra vágyó lévén, sok dolog iránt érdeklődtem, a «tanrend anyaga» iránt, de más anyagok iránt is és a tanrend elhanyagolódott. Vizsgára bocsátottak. Igen gyakran visszavetettek; végre elértem huszonhatodik életévemet, de túl nem erőltetve, le nem verve és egyáltalában meg nem csömörölve a szellemi munkától. Elismerem, hogy némelyik bajtársam, — akinek sohasem hiányzott egy vizsgája sem és mindet

fényesen tette le — éppen úgy dolgozott, mint én hatvanadik évemig, — de rendkívül kevés van ilyen.

Furcsa dolog, hogy e vizsga-rendszernek, ha nem is kétségbeejtő, de mindenképen súlyos következményei nem vonják maguk után a rendszer elhagyását, ami egyébiránt túlhajtás lenne, hanem azt okozzák, hogy a vizsgákat megnehezítik és komplikálják. A jogi-vizsgák, a jogi, agregációs, kórházi-segédorvos versenyvizsgák sokkal «nyomasztóbbak», mint valaha, sokkal nagyobb anyagi áldozatot kívánnak, sokkal nagyobb szellemi érték követelése és bebizonyítása nélkül. Valóban erre a kijelentésre jutok itt : a vizsgák többé nem egyebek, mint az egészség próbái ; de jól próbára teszik az egészséget, legalább annyira, hogy lerontják azt.

Egy példa, amit jól ismerek. Ahhoz, hogy valaki kiváló, előkelő középiskolai tanár lehessen, szükséges, baccalaureatusa, licentiatusa legyen, hogy «agregé» és doktor legyen. Ez bizony már számba jövő dolog. Ez tíz vizsgát, vagy versenyvizsgát jelent : kettő az elsőrendű baccalaureatusra, kettő a másodrendűre, kettő a licentiatusra, kettő az agregatióra, kettő a doktorátusra esik. De ez sem elég. Megjegyezték, hogy a másodrendű baccalaureatus és a licentiatus között rendszerint két esztendő, a licentiatus és az aggregatio közt rendszerint két esztendő, az aggregatio és a doktorátus közt rendszerint három vagy négy esztendő van. Látjátok a veszélyt ! A licentiatus és az aggregatio közt — a nélkül, hogy e pillanatban tovább mennénk — a jövőendő professzornak két esztendeje van a maga számára. Vagyis, e két

esztendőből az első alatt önállóan dolgozik. Szabadon dolgozik, úgy fejlődik, amint azt megérti, vizsgálatra való előkészülés nélkül, a nélkül, hogy a 12-ik hónap végével bekövetkező vizsgára gondolna, a nélkül, hogy megállapított programnak vetné magát alá! Ez borzasztó. Szörnyű, hogy a fiatal ember vagy pihen és egy kissé kifújja magát, vagy kifejlődik egyéni képességeinek megfelelőleg s egyéni ízlése szerint. A jelölt személyisége egy alkalommal egy pillanattal rendelkezik, amelyet meghagytak neki, hogy kibontakozzék. Ezt meg kellett akadályozni.

A licentiatus és az aggregatio közt egy közbeeső vizsgát kreáltak, kétségtelenül olyan vizsgát, amely maga a jelölt által választott munkát foglal magában, ezt el kell ismerni, de olyan vizsgát, amelynek tárgyát a tanároknak jóvá kellett hagyni; vizsgát, amely olyan munkát tartalmaz, amelyre nézve a jelölt a tanárokkal tanácskozni tartozik; vizsgát, amely olyan munkát tartalmaz, amelyre nézve a tanárok többé-kevésbé vele együtt tartoztak dolgozni, tehát amelynek, ha nem is célja, de eredménye az, hogy megakadályozza az egész elvesztegetett év alatt a tanítvány érvényesülését, hogy magába mélyedjen, megtalálja és termékenyítse önmagát.

Tíz esztendő alatt évenként egy vizsga, ez a modern tanár ideálja a tanárok képzésére nézve. Minthogy a másodrendű baccalaureatus és a licentiatus között két esztendő van, csakhamar észreveszik, hogy az első év végével egy vizsga szükséges és a *közép és felső tanulmányokat közvetítő bizonyítványt* (Certificat d'études intermédiaires — secondaires — supérieures) fogják

kreálni. Minthogy az agregatio és a doktorátus között négy esztendő van, csakhamar tanácsolni fogják, hogy három vizsgálatra van szükség oly rendeltetéssel, hogy észrevegyék és felismerjék, mennyire van a jövőendő doktor tételeivel és hogy segítsék azok elkészítésénél s megakadályozzák, hogy egészen egyedül készítse el azokat: az első vizsga a *doktorátus tételeinek bibliográfiájáról* — a második vizsga a *doktorátusi methodologiáról*, — a harmadik vizsga a *tételek védelmezésére való előkészületről* szól, míg végül jön maga a doktorátus.

Ebből következik az, amit el kellett érni: először, hogy a tanuló tizenhetedik évétől huszonhetedik vagy harmincadik évéig tizenhat vizsgát vagy versenyvizsgát állt ki; azután egyedül sohasem dolgozott; mindig egy tantervhez tartotta magát tizenkét havi határidő alatt a vizsgára való tekintettel; hogy egyik vagy másik tanár tetszését megnyerje, alkalmazkodik nézeteikhez, fogalmaikhoz, általános ideáikhoz, mániáikhoz; tanáraik segítik, magukkal ragadják, a tanítvány átengedi magát, soha sem tud, nem is akar tudni, nem is szabad tudnia, sőt ez kockázatos is volna; hozzászokik, hogy ne tudja az életben azt, amit ő maga gondol vagy elképzel, ami után kutat, vagy kutatni akarna; hogy ne tudja, magától mivé fejlődhetnék. Mindezekkel harmincadik éve után fog foglalkozni.

Egyáltalán semmi egyéniséggel ne bírjon addig, amíg nem késő; ez az elv.

Honnan ez a düh? Honnan ez a *vizsgáztató mánia?* (examinomania). Helyesen gondoljátok, ez először is egyszerű *dandinomania*. Dandin³⁸

makacskodva ismételte: «Ítélni akarok». A tanár — bizonyos életkorban — vizsgáztatni akar. Nem szeret többé tanítani; mindig vizsgáztatni szeretne. Ez igen természetes: midőn tanít, ő felette ítélkeznek, midőb vizsgáztat, ő ítélkezik. Az emberek mindig jobban szeretik az utóbbit, mint az előbbi. Izzadni a páncél alatt és érezni, hogy *vizsgáztatják*, méltatják, vitatkoznak felette, betekintenek okmányaiba, a tanulók és műkedvelők hallgatósága előtt kissé gúnyolják; bizonyos korban nem lehet megtúrní e keserves állapotot; vizsgáztatni, a bíró méltóságában trónolni, nem tenni egyebet, mint bírálni, nem produkálni semmit s csak akkor lépni közbe, midőn a bírói illetőségének alávetett hebeg és tudtára adni, hogy bakot lőtt, azonkívül egész éven át a tanulót a közelgő vizsga üdvös megfélemlítése alatt tartani a nyújtandó segély kecségtetésével, amelyre a tanítványnak szüksége van és amelyet keres, nehogy a tanár nemtetszését vonja magára: mindez kellemes és kipótolja a mesterség unalmait. A vizsgáztatómánia felelőrszben a vizsgáló által kiállt rettegérsből, felelőrszben pedig a mások vizsgáztatásából származó derűtségsből áll.

Így van ez; de van ezenkívül más is. Az önállóság korai kivirágzásától és kifejlődésétől rendkívüli módon írtóznak a vizsgáztatás mániájában szenvedők.

Írtóznak az autodidaktáktól. Írtóznak attól, aki önállóan gondolkozik és aki önállóan kutat huszonöt éves korában. Oly hosszú ideig, ameddig csak lehet, kotlóskodni akarnak a fiatal szellem felett és nem engedik saját lábain járni, csak

minél később. — Nem mindenben tévednek. Az autodidakta a legtöbbször felfuvalkodott, hiú szellem, aki örömmel gondolkozik önállóan és akinek gyönyörűsége telik abban, hogy mások gondolatát lebecsülje. De nem kevésbé fordul elő az, hogy az autodidakták között az erőteljes szellemek találkoznak, akik hőiesen felkutatják az ismeretek körét és kibővítik azt. Kérdés tehát, melyik a helyesebb eljárás? előnyt nyújtva, kikélni a rossz autodidaktákat, de megőrizni a jókat, vagy pedig újukba állani és megszorítani a rosszakat, de így megőlni a jókat is. E két álláspont közül mindenkép az első mellett vagyok. Többet ér mindenkit egy kevésbé szabadon hagyni, tekintve, hogy a nem eredeti szellemek úgy is elvesznek, ami nem is baj, míg a valóban eredeti szellemek megnyílnak és kifejlődnek a maguk teljes erejében.

De itt — a demokratikus szellem betolakodik mindenüvé — a számszerű kérdés merül fel: «tízszerte több — mondják nekem — a nem eredeti ember, akiket megmentünk önmaguktól, fegyelmeztetvén őket, mint a valódi önálló ember, akinek talán elmeszük szárnyait».

Azt felelem, hogy intellektuális dolgoknál a számok kérdése nem jöhet tekintetbe. Egy elnyomott eredeti szellem oly veszteség, amelyet nem tud pótolni tíz megmentett ostoba sem. Egy szabad fejlődésben hagyott eredeti szellem többet ér, mint tíz félig korlátozott és elnyomott ostoba.

Igen jól mondja Nietzsche: «a modern nevelés abban áll, hogy elnyomja a kivételt a szabály kedvéért; abban áll, hogy a szellemeket a ki-

vételtől messzire a közepes felé irányítsa». Nincs igaza. Nem mondom, hogy az ellenkezőt kellene tennie, ó! nem! távol áll tőlem! Nem az a hivatása, hogy buzdítsa a kivételest és megszületni segítse. Megszületik az maga is, nem szükséges, hogy dédelgessék. De az sem hivatása, hogy elrettentést alkalmazzon a kivételessel szemben s minden lehető, még a legbarbárabb vagy legterhesebb eszközt is alkalmazza, hogy érvényesülését a lehető leghosszabb ideig megakadályozza.

A nevelésnek ki kell fejlesztenie a közepszerűséből mindazt, amit csak tud, az eredetiséget pedig tisztázni kell annyira, amennyire csak lehet, a közepszerűséget eredetiségre, az eredetiséget pedig a közepszerűségre soha sem szabad szorítani.

De hogyan járjunk el minden esetben? Mindig csak óvatos beavatkozással, néha pedig a be nem avatkozással.

Jelenleg a nevelés rendkívül távol van a be nem avatkozástól, de még az óvatos beavatkozástól is.

És így, amit a hivatottság megmentésére kitaláltak, elég észrevehetőn hozzájárult ellentétének uralomra juttatásához. A vizsgán túljutott egyének mind a tudás, tanultság, a szakszerűség hivatottai. De hivatástalanok a szellemi érték tekintetében; sőt gyakran — jóllehet kevésbé gyakran, — az erkölcsi érték tekintetében is.

A szellemi értéket tekintve, gyakran nem rendelkeznek semmi észbeli találékonysággal. Találékonyságukat visszaszorították, elapasztot-

ták, elrejtették. Ha volt is, nincs többé. Egész életükre nem egyebek, mint eszközök. Sok dologra megtanították őket, de mindenekfelett értelmi engedelmességre. Tovább folytatják az értelmi engedelmisséget, agyvelejük jól készített jármű, jól gyártott és jól elhelyezett erőátviteli szíj. «A regény és a dráma közti különbség az — mondja Brunetière — hogy a drámában a személy cselekvő, a regényben pedig szenvedő». Nem tudom, igaz-e ez, de a hivatalnokról azt lehet mondanunk, hogy a leggyakrabban nem gondolkodik, helyette gondolkoznak.

Hivatástalanok még — jöllehet kevésbé és ritkábban — az erkölcsi értékre nézve. Az értelmi engedelmisség gyakorlása által hozzászoktatták őket az erkölcsi engedelmisséghez és a legnagyobb részben alig törődnek függetlenségükkel. Mily jó, — igen jó összhangban van mindez. A hivatalnokok e korlátozó cooptatiója — miként mondtam, a hivatalba lépésre szorítkozik. E pillanattól fogva a hivatalnok egyedül a kormánytól függ; a hivatalnokot tehát tíz esztendeig, amíg a neveltetése tart, vezérloíre való tekintettel a teljes függésre készítik elő. Jól van; egy kissé túlságosan jól van. Jó volna, ha a hivatalnok nevelése meghagyna neki, az értelmiség egy kevés eredetiségével együtt, egy kevés jellembeli eredetiséget is.

Nagyon lelkiismeretesen, sőt nagyon dicséretes buzgalommal kutattak egy a demokrácia hibái ellen szolgáló másik gyógyszer után is, egy másik gyógyszer után a hivatástalanság ellen. Azt mondták: «a tömeg hivatástalan, ám akkor tessék őt felvilágosítani. A széles körben kiter-

jesztett elemi oktatás az összes nehézségek, sőt az összes kérdések megoldása».

Az arisztokraták egy kissé mulattak efölött : «dehát hogyan — kiáltottak fel, — miféle ellenmondás ez! Demokraták vagytok, vagyis ti a kitűnő politikát — miként mi hajdan már mondtuk — a «politikai erényt» a tömegnek, vagyis a tudatlanságnak tudjátok be. Hát miért akarjátok felvilágosítani a tömeget, vagyis miért akarjátok, hogy elveszítse az erényt, azt az erényt, amely szerintetek éppen az ő legnagyobb kitűnősége?» A demokraták azt felelték, hogy a tömeg már úgyis nagyon magasan állott az arisztokraták felett, s még inkább felette fog állni, ha kellő tanulsága lesz. Az ellentmondást a *fortiori* oldották meg.

Annyi bizonyos, hogy a demokraták erősen összefogtak a népoktatás munkájában. Az eredmény : először, hogy a nép sokkal tanultabb, mint valaha s én azok közé tartozom, akik megbecsülik e kitűnő eredményt. De az eredmény ezenkívül még az is, hogy a nép telítve van téves eszmékkel és az kevésbé örvendetes.

A régi köztársaságok ismerték a demagógokat, vagyis a szónokokat, akik a nép összes hibáit a végletekbe hajtották, szép nevekkal ékesítették fel, neki magának pedig hízelegtek. A modern nagy demokráciának megvannak a maga demagógjai, — a néptanítók. Ezek a népből származnak s büszkék, hogy ahhoz tartoznak, amiért nem lehet őket ócsárolni. Minden iránt, ami nem a nép, némi bizalmatlansággal viseltetnek, annál inkább a néphez tartoznak, mert értelmileg elsőik a nép körében, máshol pedig

alsóbbbrangúak ; és nem azt a csoportot szeretjük leginkább, amelyben vagyunk, hanem azt, amelynek az élén állunk. Ők tehát mélységesen demokraták.

Ez eddig teljesen elfogadható. A tanítók azonban korlátolt módon töltik be tisztüket, mint-hogy nincs csak féltanultságuk, vagy inkább — mert ki az, akinek tökéletes, vagy nagy a tanultsága? — a tanítóknak csak kezdetleges a tanultságuk. A kezdetleges tanultság talán elegendő arra, hogy eszme fejlődjék ki bennünk, de csak egyetlen eszme. A kezdetleges tanultságú ember mindig egyetlen egy eszméjű, mégpedig rögeszméjű ember. Keveset kételkedik. A tudós gyakran kételkedik, a tudatlan ritkán, a bolond soha. Az egyetlen ideával bíró ember többé-kevésbé hozzáférhetetlen mindama tűnődés számára, amely eszméjétől idegen. Egy indus író mondta : «Meggyőzheted a tudóst, nehezebben győzheted meg a tudatlant, a féltudóst soha».

A néptanítót nem lehet meggyőzni. Ha pedig csatlakozunk hozzá, meggyőződésében megerősítjük, de még inkább, ha vitatkozunk vele. Tantételének rabja, nem ő van a tantétel birtokában, de a tantétel tartja őt hatalmában. Egész lelkével szereti azt, mint pap a vallását, minthogy az az igazság, minthogy szép, minthogy üldöztetésben volt része s minthogy annak meg kell mentenie a világot. Nem bánja, győz-e vele vagy sem, de boldog lenne, ha feláldozhatná magát érte.

Meggyőződött és érzelmű demokrata. Meggyőződése erős alapot nyújt érzelmeinek, érzelmei pedig csodálatosan hevítik meggyőződését. Meggyőződése legyőzhetetlenné teszi az ellen-

vetések ellen, érzelmei ellenségessé teszik ellenfeleivel szemben. Az olyan embernek, aki nem demokrata, nincs igaza, sőt mi több, gyűlöletes előtte. Közötte és az arisztokrata között az a különbség van, ami az igazság és a tévedés között, nagyobb különbség, mint a jó és a rossz, a tisztesség és becsstelenség között. A néptanító fanatikus hűbérese a demokráciának.

Minthogy egyetlenegy idea embere, egyoldalús minthogy egyoldalú, határozottan következetes és mértéken felül következetes, minden erővel, egészen a végletekig. Ez az idea, amelyet más ideák nem kereszteznek és amely nem is tűr feltartóztatást és előre tör olyan nekilendüléssel, amelyet sem önmaga, sem más nem fékezt, rövid úton halad. Tehát a néptanító az összes demokratikus ideákat, a természetes és következetes végletekig viszi.

Telve okoskodó ésszel kifejti mindazt, amit a demokratizmus eszméi tartalmaznak és nem csupán természetesnek, de üdvösnek tartja, hogy teljes virágzásuk legyen a végcél. Mindaz ami elvben jó, jó maga is, csupán Montesquieu hiszi, hogy valamely jó intézmény tönkre mehet alapelvének túlságbavitele által.

A néptanító logikus következtetéseit a következő két demokratikus elvből vonja le: nemzeti szuverénitás és egyenlőség; ezeket szigorú módon vonja le és a következő végeredményekhez jut.

Egyedül a nép szuverén. Egyéni és egyesülési szabadság lehetséges, de csak a nép által megengedett egyéni és egyesülési szabadság. Mindkét szabadság csak megengedett lehet és nem szabad másnak lenniök. Az egyén gondolkozhatik a

maga módja, beszélhet a maga módszere, írhat a maga modora, cselekedhetik a maga tetszése szerint, de csak annyira, amennyire a nép neki megengedi; mert ha az egyén akár korlátlanul, akár korlátozva tehetné, de olyan korlátok között, amelyeket más hatalom határozna meg mint a nép, akkor ő lenne szuverén, vagy az a hatalom, amely megállapítaná e határokat, s nem a nép s így nem lenne többé nemzeti szuverénítás.

Ez annyi, mintha egyszerűen ezt mondanók: a szabadság az a jog, melynél fogva mindazt tehetjük, amit akarunk a törvény korlátai között. De hát ki hozza a törvényt? A nép. A szabadság tehát az a jog, hogy tehetjük mindazt, amit a nép megenged. Semmi több. Ami ezentúl van, az az egyén szuverénításának kezdete és a nép szuverénításának letűnése.

— De az a szabadság, amely szerint tehetjük mindazt, amit a nép megenged és kizárólag azt, amit a nép enged meg, olyan szabadság, mint amilyen XIV. Lajos alatt volt, vagyis egyáltalán nem szabadság.

— Jó. Akkor nem lesz szabadság, hacsak a törvény meg nem engedi. Akartok szabadok lenni a törvény ellenére?

— De a törvény zsarnoki lehet; zsarnoki, ha igazságtalan.

— A törvénynek joga van igazságtalannak lenni, különben a nép szuverénítása lenne korlátozva, aminek pedig nem szabad lennie.

— Az alaptörvények, az alkotmányt megállapító törvények a nép szuverénitását korlátozhatják, hogy az egyénnek annyi-amennyi szabadságot biztosítsanak.

— És a nép meg volna kötve! És a nép szuverénitása el lenne törölve. A nép nem lehet lekötve. A nép szuverénitásának épnek és érintetlennek kell lennie.

— Dehát nincs semmi egyéni szabadság?

— Csak, amit a nép eltűr.

— Nincs egyesülési szabadság?

— Még kevésbé; mert az egyesület a nemzeti szuverénitásnak önmaga által való korlátozása. Az egyesületnek meg vannak a maga törvényei, ami demokratikus szempontból esztelenség, képtelenség és szörnyűség. Az egyesület korlátozza a nemzeti szuverénitást, mint ahogy egy kiváltóságos város vagy fenntartott hely; korlátozza a nemzetet, visszaszorítja és visszatartja azt a bejáratnál. Ez állam az államban; ahol egyesület van, ott más szervezet is van, mint a nagy népszervezet. Olyan ez, mint valamilyen állat, amely függetlenül élne egy sokkal nagyobb állatban és amely függetlenül élősködnék rajta. Csak egy egyesülés lehet, a nemzeti egyesülés, különben a nemzeti szuverénitás korlátozva van, azaz, tönkretennék. Semmiféle egyesülési szabadság nem állhat fenn.

Csupán a nép által túrt egyesületek lesznek, amelyek általa mindig megszüntethetők, mindig feloszthatók és leronthatók, ellenkező esetben ez a nemzeti szuverénitásról való lemondás lenne, már pedig erről soha sem mondhat le.

— Van azonban egy némileg szent egyesülés, amelyre nem terjeszkedik ki a népszuverénitás: ez a család. Az atya főnöke gyermekeinek, neveli s kormányozza őket úgy, amint jónak látja mindaddig, míg emberkort érnek.

Dehogyan van! Íme a nemzeti szuverénitásnak még egy korlátja. A gyermek nem az apáé. Ha a gyermek az apáé volna, a nemzeti szuverénítás csak minden ház küszöbéig jutna el és ez határozottan azt jelentené, hogy nem volna sehol sem. A gyermek mint ember a népé. Az övé olyan értelemben, hogy nem szabad résztvennie olyan társaságban, amely másképp gondolkozik, mint a nép. Sőt, veszélyes lenne, ha a jövő polgárát hűsz esztendőn keresztül kívül hagyná a nemzeti gondolkodáson, vagyis az államon. Képzeltetnek el magatoknak a méhkas törvényein, szabályain és alkotmányán kívül nevelt öt vagy hat méhet és képzeltetnek el, hogy ilyen méhek a méhkasban százával lennének. Ez a méhkas romlása lenne.

A népszuverénitásnak *mindenekelőtt* a családba kell behatolnia, mindenekelőtt tagadnia kell a családi együttes szabadságát, mindenekelőtt le kell rontania a családi együttélést. Megadhatja a szülőknek azt a szabadságot, hogy megölelhessék gyermekeiket; semmi többet; az a jog, hogy felnevelje őket, — a szülőikkel talán ellentétes szellemben — a népet illeti, amelynek itt inkább, mint máshol, talán sokkal inkább mint máshol, — minthogy az érdek nagyobb — teljesen szuverénnek kell lennie.

Íme ez az, amit a néptanító a nemzeti szuverénitás elvéből megtámadhatatlanul és következetesen származtat le.

Az egyenlőség elvéből ezt származtatja le: «a természetnél fogva és a törvény előtt minden ember egyenlő». Vagyis — ha igazság volna — minden embernek egyenlőnek kell lennie a ter-

mészet szerint és hogy igazság legyen, minden embernek egyenlőnek kell lennie a törvény előtt.

Dehát nem egyenlők a törvény előtt és nem egyenlők a természet szerint. Tehát szükséges, hogy azzá legyenek.

Nem egyenlők a törvény előtt. Egyenlőknek látszanak, de nem azok. A gazdag ember — még oly tökéletes és határozottan érintetlen igazságszolgáltatással felruházott bíróságokat tételezve is fel — amaz egyetlen tény által, hogy bőségesen jutalmazhatja az ügyvivőket (avoués), ügyvédek és tanúkat, s ama tény által, hogy hatalmával megfélemlíti mindazokat, akik tanuszkodhatnának ellene, egyáltalában nem egyenlő a törvény előtt a szegénnyel.

Még kevésbé az a társadalom előtt, vagyis a társadalom szervezett erőivel szemben. Ebből a szempontból «befolyásos ember», «összeköttetésekkel bíró ember» lesz és olyan ember, akitől ugyan senki sem függ, de akinek senki sem szeret útjába állni, vele ellenkezni, fondorkodni ellene, sem neki ellentmondani. A gazdag és szegény ember közt, bármily egyenlőknek képzeljük is őket, a törvény előtt az a különbség, ami a parancsoló és az engedelmeskedő közt van. *Valóságos* egyenlőség a társadalom előtt és a törvény előtt csak akkor lesz, ha sem gazdagok, sem szegények nem lesznek.

Dehát gazdagok és szegények mindig lesznek. amíg az örökösödés fennáll. Az örökösödés eltörlendő.

De az örökösödés eltörlése után még mindig lesznek gazdagok és szegények. Az az ember, aki rohamosan szerzett vagyont, hatalmas ember

lesz azokhoz viszonyítva, akik nem szereztek vagyont és megjegyezendő, hogy jóllehet eltöröltük az örökösödést, a hatalmas ember fia atyjának egész élete alatt maga is hatalmas lesz annyira, hogy jóllehet eltöröltük az örökösödést, egy kiváltság, még pedig a születési kiváltság fennáll és nincs egyenlőség.

Csak egyetlen eszköz van arra, hogy egyenlőség legyen és ez az, hogy senki ne mondhasson magáénak és senki se szerezhessen vagyont. Az egyetlen akként berendezett társadalmi rendszer, hogy senki se bírjon és senki se szerezhessen vagyont: a vagyonközösség rendszere, a kommunizmus, a kollektivizmus. A kollektivizmus egyáltalában nem valami rendkívüliség, a kollektivizmus: egyenlőség; az egyenlőség: kollektivizmus, vagyis nem egyéb, mint az egyenlőség kísértete és az egyenlőség hipokrizise. Ha valaki az egyenlőségnek meggyőződésből és őszintén híve és ha gondolkozik, kénytelen kollektivistává lenni. Nagyon szellemesen mondta Bonald: «Tudjátok ki a deista? Az az ember aki nem élt elég hosszú ideig, hogy atheistává legyen.» Mi pedig ezt mondjuk: «tudjátok ki az antikollektivista-demokrata? az az ember, aki nem élt elég hosszú ideig, hogy kollektivistává legyen, vagy aki hosszú ideig élt ugyan, de gondolkodás nélkül, a nélkül, hogy észrevette volna, mit tartalmaznak ideái».

— De a kollektivizmus agyrém, utópia, lehetetlen. — Tényleg lehetetlen oly értelemben, hogy az országban, amely elfogadná: a tevékenység lendítő ereje kimerülne. Senki sem tenne kísérletet helyzetének javítására s így az nem is

volna soha megjavítható. Az ország egyike lenne ama «holt vizeknek», amelyről egy mai miniszter beszélt. Mindenki hivatalnok lévén, mindenki megvalósítaná a Goncourt testvérek által ekként meghatározott eszményét a hivatalnoknak: «az a jó hivatalnok, aki a lustaságot a pontossággal egyesíti». Ez a végleges meghatározás. És az így berendezett országot egy többé-kevésbé törekvő szomszéd nép tíz év múlva meghódítaná.

Ez bizonyos; de mit bizonyít ez? azt, hogy a kollektívizmus csak akkor volna lehetséges, ha minden országban egyszerre megvalósítanák. Hát hogy egyszerre megvalósítható legyen minden országban, ahhoz nem szükséges más, mint hogy ne legyenek többé különálló országok, vagyis hogy ne legyen haza. A kollektívizmust nem szabad megvalósítani a haza eltörlése előtt, mert ha úgy valósítanák meg, nem szolgálna másra, mint más országok felsőbbségének a megalapítására s ide jutnának azok az országok, amelyek a kollektívizmust nem fogadták el; így hát a kérdéseket sorrendbe foglalva: először el kell törölni a hazát, hogy ily módon megvalósítható legyen a kollektívizmus.

Ekként az egyenlőség az örökösödés eltörlését és a javak egyenlőségét követeli, a javak egyenlősége a kollektívizmust teszi szükségessé, a kollektívizmus pedig a haza eltörlését követeli. Az egyenlőség hívei — tehát kollektivisták, vagyis hazaellenesek vagyunk.

Így okoskodik nézetem szerint meg nem támadható teljes következetességgel a néptanítók legnagyobb része, olyan következetességgel, amely nem számol a tényekkel, csak saját elvével és

egyedül azzal számol. Ekként fognak okoskodni holnap is, ha okoskodásukat folytatják, amint valószínű is, hogy folytatni fogják, igen jó vitázók lévén.

Hogy *visszatérjünk* és elismételjük : a nemzeti szuverénitás és egyenlőség azért vezetnek következetesen és parancsolólag e végeredményekhez, mert a nemzeti szuverénitás és egyenlőség téves ideák ; minthogy a népszuverénitás és egyenlőség, azzal egyidejűleg, hogy általános ideák, egy-szersmind érzelmek is.

Ideákká változott érzelmek ezek, mint kétségtelenül minden általános idea, és igen erős érzelmek. A népfenség igazság annak számára, aki hisz benne : igaznak kell lennie, mert előtte az éppen olyan felséges, mint Caesar teljes pompájában a régi római előtt és XIV. Lajos teljes pompájában a XVII. század embere előtt.

Az egyenlőség igazság, valóság annak számára, aki hisz benne ; egyszerűen, mert igaznak kell lennie, mert becsstelenség volna, ha az igazság nem lenne valóság. A demokrata előtt a világ — mióta áll — többé-kevésbé a népszuverénitás és egyenlőség felé halad, ez tartalmazván amaszt és amaz ennek megalapítására lévén rendelve és annak megalapítására lévén hivatva és egyik úgy, mint a másik maga a civilizáció ; és az az állapot, amelyben az egyik vagy a másik nincs meg vagy elnyomás alatt van : a barbárság.

Ezek tehát dogmák. A dogma hatalmas érzelem, ha megtalálta formuláját. Mindaz, amit e két dogmából az ember következetesen levezethet : valóság, mert jog és kötelesség terjeszteni.

Tegyük hozzá, hogy a néptanítót ugyanily

értelemben vezetik még a kevésbé általános érzelmek, amelyeknek ereje önmagukban van. A községben a lelkésszel áll szemben, aki, miként ő, az egyedüli személyiség a helységben, aki némi tanultsággal bír. Kifejlődik a vetélkedés és a befolyás harca. A lelkész a történeti kapcsolatok következtében többé-kevésbé meleg párthíve lesz néha a monarchiának, az arisztokráciának majdnem mindig. Részesé egy olyan testületnek, amely állami rend volt, meg van győződve, hogy testülete mindennek ellenére még mindig állami rend. Ha a kormányrendszer konkordátumos, a kormányrendszer állami testületnek ismeri el a papi testületet, miután éppen úgy tekinti őket, mint a bíróságot vagy a hadsereget. Ha a kormányrendszer az állam és egyház elkülönítésének rendszere, a papi testület előtte *még inkább* állami rendnek látszik, mivel erős alapon még az ország határain túl is megszervezve, olyan kollektív személyiséget alkot, amely nem minden veszély és nem is minden eredmény nélkül gyakran összeütközésbe kerül magával az állammal is.

Mivel egy olyan történeti hatalomnak részese, amely különbözik a nemzeti hatalomtól és amely nem kirendeltsége a nemzeti hatalomnak, a lelkész többé-kevésbé határozottan és öntudatosan arisztokratikus gondolkodású.

Versenytársa a néptanító annyival inkább beleveti magát a demokratikus elvek áramlatába és kedvvel öleli azokat magához, amely kedvbe mindig legalább annyi féltékenység vegyül, mint meggyőződés. Különösen ő az, aki a XVIII. század bármely filozófusánál is inkább hiszi, —

mivel igen nagy érdekében áll hinnie — hogy mindaz, amit a lelkész tanít, az szellemi elnyomtatás, hogy a papok meg akarják fékezni és bilincsekbe verni a népet s így uralmukat egyszersmindenkorra megalapítani; innen ered a tanító nagy tüntetése Diderot és Holbach felújított bölcsészeti eszméivel. A tanító előtt szinte lehetetlennek látszik, hogy a pap ne legyen nagy bűnös.

«Az atheizmus arisztokratikus», mondta Robespierre, megemlékezve Rousseauról. Az atheizmus demokratikus, mondják a modern néptanítók. Honnan ered e különböző megítélés? Abból, hogy a XVIII. században a nagy uraknál volt divatban a szabad gondolkozás, az Istenben vetett hit pedig egyértelműleg a népnél; másrészt abból, hogy a mai papság azokból az indokokból, amelyeket elmondtam és visszaemlékezve a demokrácia győzelmeinek első idejében az egyházuk által kiállott üldöztetésekre, megmaradt arisztokratának vagy azzá lett inkább, mint valaha. Az atheizmus tehát demokratikussá vált, mint fegyver a deisták ellen, akik általában arisztokraták.

Az atheizmus különben — bármit hitt is erről Robespierre — elég jól megfér az aljas demagógia közérzelmeivel. Nem lenni lekötve semmi által, nem lenni korlátozva semmi által szuverén hatalmában, íme ez a nép uralkodó eszméje: íme a demokrata kedvenc eszméje. Ámde Isten korlát, Isten kötelék. De miként a demokrata nem engedi meg az olyan évszázados alkotmányt, amelyet a nép ne tudna lerontani és amely megtiltja neki a rossz törvények hozatalát; miként a demokrata nem engedi meg — Aristoteles terminoló-

giáját alkalmazva — a *törvények* uralmát, egy régi törvényhozás uralmát, amely visszatartja a népet és határok közé szorítja a *decretumok* mindennapi gyártásában: éppen úgy nem engedi meg a demokrata az egy Istent, akinek megvannak a maga parancsolatai, megvan a maga törvényhozása, amely régibb és felsőbb minden más törvénynél és minden dekrétumnál és aki korlátot állít a nép törvényhozási törekvése, szeszélyes mindenhatósága, egyszóval a nép szuverénitása elé.

Sedan után megkérdezték Bismarcktól: «Most, hogy Napoleon letört, ki ellen fog ön hadat viselni?» Ezt felelte: «XIV. Lajos ellen». A demokrata, megkérdezte, atheizmusa felől, ezt felelhetné: «Mózes ellen hadakozom».

Innen ered a demokraták atheizmusa, innen ered a néptanítók atheizmusa. Innen ered a formula: «sem Isten, sem úr», ami az anarchista szájában befejezett mondat, de a demokrácia számára ekként kell módosítani: «sem Isten, sem úr, egyedül a nép».

Viktor Hugó mondta egyik 1849. vagy 1850. évi nagy politikai beszéde végén: «...és ezentúl csak két hatalom lesz: a nép és Isten». A modern demokrata tudni véli, hogy ha Isten van, a nép szuverénitását veszély fenyegeti, már ha hisz Istenben.

Végül pedig a néptanítót demokratikus érzelmeiben megerősíti Franciaországban teremtet politikai helyzete. Idegenszerű, zavart támasztó rendellenesség az, hogy a XIX. század kormányai (igazságot kell szolgáltatni, a most működő kormány még inkább) nagyon tiszteletben tartották

a felső és középoktatás tanárainak szabadságát és legkevésbé sem tartották tiszteletben a nép tanárainak szabadságát. A felsőoktatás tanára, kivált 1870 óta határozottan taníthatja mindazt, amit akar, kivéve az erkölcstelenséget és a haza törvényeinek becsmérlését. Sőt vitathatja is a törvényeket amaz egyedüli feltétellel, hogy elvként álljon előtte, hogy azoknak engedelmeskedni tartozik, amíg eltörölve nincsenek. Politikai, társadalmi és vallási véleménysszabadsága teljes. Akadályozva néha csak tanítványainak megnyilatkozásai által van. A középoktatás tanára majdnem hasonló szabadságot élvez. Nincs alárendelve csupán a tanrendnek s ennek is elég lazán. Abban a szellemben, amelyben működik, jóformán sohase háborgatják. Bizalommal vannak iránta.

Másrészről talán egyetlen kormány sem jött arra a gondolatra, hogy számonkérje a felső- és középoktatás tanáraitól azt az eljárást, melyet a politikai választásainál tanusítanak, — még kevésbé, hogy felkérje őket dobverésre a kormánynak kellemes jelöltek mellett. De átlépve a középoktatás köréből az elemi oktatás körébe, ott mindent másképp látunk. Először is a néptanítót nem természetes előljárója, a tanfelügyelő (recteur) vagy a közoktatásügyi miniszter nevezi ki, hanem a préfet, vagyis a belügyminiszter, vagyis a kormány politikai főnöke. Más szavakkal: a hivatalnokok a nép által való oly kirendelésének van itt helye, amelyről fentebb beszéltünk, — de itt egy közvetítővel kevesebb van. A belügyminiszter kiváltképen az, aki ez idő szerint a nemzeti politikai akaratot képviseli. És a belügy-

miniszter az, aki präfetjei által kinevezi a néptanítókat. Tehát a nemzeti politikai akarat az, amely a néptanítókat választja. Lehetetlen ezt másképpen mondani s így is van helyesen, mert tudtukra kell adni, hogy politikai szempontból vannak megválasztva és kell hogy politikai ügynököknek tekintsék magukat.

Tényleg nem is mások, vagy ha mások is, mégis mindenekfelett azok. Mert ahogyan ők a a präfet-ktől, a präfet-k pedig sokban a képviselőktől függnek, bár nem a képviselők rendelik ki őket, de a képviselők helyezik el, léptetik elő, teszik kegyvesztettekké s a többszörös áthelyezések által éhinségre juttathatják őket stb. Ó! Nehéz és viszontagságos állásaikba jutván, ahova ama kéz által helyeztetnek, amelytől kineveztetésüket várták, ha legalább az elmozdíthatatlanság nagyon viszonylagos, igen gyenge, de végre mégis valaminő biztosítékával rendelkeznének! De nem. A felsőoktatás tanárai elmozdíthatatlanok, pedig nincs erre szükségük; a középoktatás tanárai is körülbelül azok; a néptanító nem.

Tehát ki van szolgáltatva a politikusoknak, akik belőle választási agenst formálnak, akik mint ilyenre számítanak reá, és akik aligha bocsátának meg neki, ha hiába számítottak reá.

Ebből következik, hogy a néptanítók legnagyobb része demagóg, mert azok akarnak lenni, még pedig céltudatos elragadtatással és lelkesedéssel; és azok, akik nem akarnak demagógokká lenni, akaratuk nélkül is demagógokká lesznek, mert kell, hogy azokká legyenek.

Annyival is inkább, mert akként folynak a dolgok, hogy azzá lesznek azok is, akiknek nincs

arra semmiféle hajlandóságuk sem. «Nincsenek zsoldosok a tülekedésben», mondta Augier.³⁹ Sőt belelovalva néha akaratok ellenére a harcba, kényszerítve, hogy legalább úgy tűnjenek fel, mintha résztvennének a tülekedésben: ütéseknek kapnak s attól fogva, hogy megkapták azokat, hozzákapcsolódnak az ügghöz és névhez, amely miatt kapták azokat. Mindig azzal végzik, hogy az lesz a véleményük, amit elvárnak tőlük; a fiatal néptanító attól kezdve, hogy a faluba megérkezett, mivel helyzeténél fogva ellent nem mondhat, ha igyekezett is ellenállni, a következő évben már kezd meggyőződött demagóg lenni.

A demokrácia ekként csupán olyan oktatást nyer, amely megerősíti és meggyökerezteteti hibáiban.

Arra lenne szüksége, hogy ne képzelje magát mindenhatónak és legyenek kételyei teljhatalma iránt és higgye, hogy ennek a teljhatalomnak bizonyos határokkal kell bírnia; de neki minden fenntartás nélkül való népszuverénítás dogmáját tanítják.

Hinnie kellene abban, hogy az egyenlőség annyira természetellenes, a természetet sem lehet megjavítani azzal, hogy az emberek között «a teljes egyenlőséget» létrehozzuk, és hogy az a nép, mely azt megvalósítaná, — ami lehetséges — ama lények sorsára jutna, amelyek úgy akarnának élni, mint a természet törvényeivel ellenlábasok; azt tanítják neki, — ami különben igaz — hogy nem egyenlőség az, amely nem teljes, nem tökéletes és hogy alkalmazni kell azt a javakra, a társadalmi helyzetekre, az értelemre, az emberek magasságára és talán természetére is és mindent el

kell követni arra, hogy a teljes nivellálás megvalósítható legyen.

Szüksége lenne arra, — mivel igen természetes, hogy nem rajongunk a nyomasztó terhekért — hogy megerősödjék benne a hazafias érzelem; tanítsák meg, hogy a katonai szolgálat egy gyűlöletes és barbár multnak fájdalmas hagyománya, és mielőbb el kell tüntetni a békés civilizáció köréből.

Tehát — Aristotelessel szólva — a demokrácia italát neki egészen tisztán töltik, miként ezt a demagógok az athéneiekkel tették és ahonnan a gyógyszernek kellene jönni, onnan a mérgezés ered.

Így nyilatkozik ugyanez az Aristoteles az egyenlőségről, szellemes és mélyen járó beszéddel megjegyzésében: «Inkább a szenvedélyekben, mint a javakban kell megvalósítani az egyenlőséget» és hozzáteszi: «ez az egyenlőség csakis a törvények által adott nevelés gyümölcse lehet». Ez helyes. A nevelésnek csak egy végcél felé szabad irányulnia: visszavezetni a szenvedélyeket az egyenlőséghez, a lelkinyugalomhoz, a léleknek egy bizonyos egyensúlyához. Azt találjuk, hogy a modern demokráciának adott oktatás nem egészen ebben a szellemben halad előre, hanem éppen az ellenkező szellemben.

XII.

AZ ÁLOM.

Tehát melyek azok a gyógyszerek, amelyeket e modern betegség, az értelmi és erkölcsi kontárság ellen alkalmaznunk lehet? Melyek a főbb eszközei annak, — miként Fouillée ⁴⁰ mondja — hogy ki-kerüljük a szirteket, amelyek a demokráciát fenyegetik? Azt hiheti bizonyára az olvasó, hogy nem látok semmi gyógyszert, minthogy egy dédelgett betegséggel állunk szemben, olyannal, amely csak önmaga által gyógyítható.

Fouillée egy felsőbb arisztokratikus kamarát ajánl, vagyis amely az ország valamennyi hivatottságát képviselné, mindazok által választva, akiknek az országban különös hivatottságuk van : ú. m. bíróság, hadsereg, egyetem, kereskedelmi kamara stb.

Nagyon helyes ; de szükséges volna, hogy a demokrácia is helyeselje ; ám az éppen e hivatott csoportok iránt a legbizalmatlanabb, úgy tekintvén azokat, — egyébiránt teljes joggal, a szónak bizonyos értelmében — mint arisztokráciát.

Fouillée az államnak még egy erőteljes beavatkozást javasol a közerkölcsiség helyreállítására ; intézkedéseket az alkohol, szerencsejáték és pornográfia ellen.

Azonkívül, hogy Fouillée e beszédében bizonyos hatás érzik, mert az tisztán az 1873. évi «erkölcsi rend» («l'ordre moral») programja, meg kell jegyezni — miként ezt maga Fouillée is beismeri — hogy az állam egyáltalán nem ölheti meg azt, ami őt élteteti és nem ronthatja le bevételeinek főforrásait. A demokrácia — ezt a demokrácia igaz képviselői maguk is beismerték — «nem olcsó kormányzat»; ebben a reményben alkották meg, és részben oly szándékból, hogy gazdaságos kormányzat legyen, de veszteséggel járt, minthogy a párthívek nagyobb számára van szüksége, mint más kormányzatnak és kisebb számú elégedetlenségre, mint más kormányzatnak és mert e párthíveket egy- vagy másféle módon meg kell jutalmazni és az elégedetleneket le kell fegyverezni, megvásárolván őket egy vagy más módon.

A demokrácia, legyen bár régi vagy modern, mindig egy esetleges zsarnoktól való rettegésben él, akit közellévőnek képzel. E zsarnok ellen, aki egy energikus kisebbséggel kormányozna, rendkívül nagy többségre van szüksége, amelyet kegyek által kell biztosítani és ezen zsarnoktól el kell vonnia az elégedetleneket, akik az ő támogatói lesznek, lefegyverezvén őket még nagyobb kegyek által.

Tehát sok pénzre van szüksége. Ezt a gazdagok osztályának lehető legnagyobb kifosztása által találja meg; ámde ez igen korlátolt forrás, mivel a gazdagok osztálya igen kicsiny. Sokkal könnyebben s bőségesebben megtalálja a közönség bűneinek kihasználása által, mivel a közönség nagyszámú csoport. Innen ered szükség-

képeni kedveskedése a «korcsmák» iránt, «amelyeknek bezárása sokkal inkább veszélyes volna ránézve, mint a templomok bezárása», — miként Fouillée mondja. A növekedő szükségletek folytán arra is el lehetünk készülve, hogy eltulajdonítja a kázházak monopóliumát és a szeméremellenes iratok kiadását, hogy «pénzt szerezzen».

Fouillée még arról is biztosít, hogy a reformnak «felülről és nem alulról kell jönnie» és hogy csak «felülről és nem alulról jöhet a megújulás mozgalma».

Magam sem kívánok jobbat, de azt kérdem, hogyan lehet ezt keresztülvinni? Minthogy határozottan minden a néptől függ — vajjon ki és mi hathat a népre, kivéve magát a népet? Mint-hogy minden a néptől függ, mi által lehet azt megindítani, ha nem egy belső erő által? — Mint-hogy bölcsésszel beszélgetünk, tehát használhatjuk ezen szavakat: mi egy *κίνητης α κίνητος*-szal⁴¹ állunk szemben, motorral, amely a lökést adja és nem kapja.

Egy elv, vagy — ha így akarja az olvasó — egy előítélet tűnt el: a hivatottság előitélete; nem hiszik többé, hogy az ért a dologhoz, aki kell hogy foglalkozzék vele, de abban sem hisznek többé, akit azért kell megválasztani, hogy foglalkozzék vele. Következésképen nemcsak hogy rosszul intéznek minden dolgot, de az is lehetetlen, hogy bármilyen mellékúton eljuthassunk azok helyes kezeléséhez. Nem látjuk a megoldást.

Nietzsche természetesen iszonyodott a demokráciától, csak-hogy — mint az összes energikus pesszimisták, mint az összes pesszimisták, akik nem közömbösek — időnkint ezt mondta:

«Vannak lemondó, gyáva pesszimisták, ilyenek nem akarunk lenni»; és minthogy nem akart azzá lenni, arra ragadtatta magát, hogy a demokráciát jóakaró szemmel nézze.

Majd esztétikus álláspontra helyezkedve, ezt mondta: «le kell szállni a néphez, amelyet éppen úgy nem hagyhatunk figyelmen kívül, amint nem mehetünk el minden csudálkozás nélkül egy hatalmas és egészséges növény mellett»; s jól lehet, ez nagyon is ellentétben áll mindazzal, amit «a marhacsordáról» és a «mocsári marháról» mondott, ennek a gondolatnak mégis van némi értelme. Azt jelenti, hogy az ösztön: erő és minden erő érdemes a megfigyelésre.

Összegezve a mondottakat: a tömeg csak számszerint hatalmas, mivel úgy döntöttek, hogy csak a szám határoz. Ez megoldási mód, ámde egy megoldási mód nem ad még igazi erőt. A cselekvés ereje mindig annál van, aki cselekedni is szándékozik. Ha ez az erő tökéletesen korlátolva, vagy pedig a tehetetlenség vagy a tetterő minimumára van kárhoztatva, nem látjuk jól, hogy a tömeg nélküle elég erős lesz-e cselekedni.

Más alkalommal azt a kérdést veti fel Nietzsche, vajjon nem kell-e tiszteletben tartani azt a jogot, amellyel kétségtelenül rendelkezhetik a sokaság, azzal, hogy magát olyan ideál szerint kormányozza, amelyben sok fokozat van, de amely az övé; vajjon megtagadhatjuk-e a tömegtől a jogot, hogy keresse igazait és a hitét, hogy megtalálta azokat, életbevágó hitét, az életéről való hitet és azt, hogy megtalálta a hitet? A tömegek az egész emberiségnek alapját — és az egész kultúrának telepét képezik. Nélkülük mi lenne gaz-

dáikból? Ezeknek szükségük van arra, hogy a tömeg boldog legyen. Legyünk türelmesek; tűrjük el, hogy fellázadt rabszolgáink — és egy pillanatra uraink — őket kecsegtető illúziókat találjanak ki.

Nietzsche gyakran — mert többször visszatér e gondolatra — rátérve szokásos arisztokratságára, úgy tekintette a demokráciát, mint hanyatlást, de mint a jövőendő arisztokrácia bekövetkezésének feltételét: «Magasabb kultúra csak nagy területen épülhet fel, csak egészséges és erősen konszolidált közepszerűségen». (1887. Tíz esztendővel előbb a rabszolgaságot úgy tekintette, mint amely a görög és római magas kultúrának nélkülözhetetlen feltétele volt.) Szóval, az egyetlen ideiglenes, de még hosszú ideig érvényben lévő végcél az ember kisebbítése; mert első-sorban egy terjedelmes alap szükséges, amelyen az erős emberek faja felemelkedhetik. «Az európai ember kisebbítése az a nagy folyamat, amelyet nem szabad feltartóztatni, sőt inkább még siettetni kell. Ez az aktív erő, amely egy sokkal erősebb faj felemelkedését engedi remélni, olyan fajét, amelyben bőségesen meglennének azok a tulajdonságok, amelyek hiányoznak a kisebbített emberfajban: akarat, felelősség, biztonság, az a tulajdonság, mely szerint célt tűz ki magának...»

De hát hogyan származhatik a közepszerűségből, a kétségtelenül növekedő közepszerűségből, — miként Nietzsche képzei — hogyan, mely természetes vagy mesterséges eljárás által fog a tömegeből egy új, egy kiválasztott faj keletkezni? Úgy látszik, Nietzsche visszaidézi emlékezetébe azt a tiszteletből és fiúi kegyeletből kivetkőzött

elméletet, mely által Renan magyarázza meg genie-jét : «a homályos ősök hosszú sorozata takarította meg számomra az értelmi erőket», és «reflexiói» jegyzékéhez, amelyek egy kevésbé tökéletlenek ugyan, de mégis világosság árad belőlük, mintegy odaveti : «Esztelenség azt, képzelni, hogy az értékek (az alacsony értékek?) győzelme élettanellenes ; életbevágó érdekekkel kell megmagyarázni az «ember» típusának fenntartását, még akkor is, ha a gyengék és kitagadottak túlsúlyával kellene is azt elérni. Ha talán a dolgok más módon folynának — ember nem is volna többé. A típus felemelkedése veszélyes az emberi faj megőrzésére. Miért? Az erős fajok — tékozlók. Egy gazdasági kérdéssel állunk itt szemben.»

Ebből látjuk, hogy mire számít vagy szeretne számítani Nietzsche, egy természetes folyamatra, a természet bűvös erejének (*vis medicatrix naturae*) egy nemére. Leereszkedve, megkissébedve, az emberfajok megkímélik magukat, előre látón és gazdaságosan és mindig ugyanannyi észbeli-erkölcsi erőt tételezve fel az emberi értékekben és magában az emberiségben, tartalékokat kreálnak, amely egy napon természetszerűleg kiválasztott osztálya fog testesülni, tehát saját kebelükből kiválasztott osztályt kreálnak, amely ebből így kiválik ; méhükben hordják öntudatlanul az arisztokráciát, amely onnan ki fog lépni, hogy uralkodjék rajtuk.

Mindig rátalálunk Nietzscheben Schopenhauernek, a nagy tévútra vezetőnek elméletére, aki az emberi fajt orránál fogva vezeti, aki azt téteti vele mint kellemest, amit különben sohasem tenne, ha tudná, hogy hova vezeti. Hisz ha

a rendkívüli gazdaságos viselkedés az erők tartalékához vezet, talán sokkal biztosabban vezethet vérszegénységhez, a létező kiválasztottak megsemmisítéséhez, semhogy a jövő kiválasztottait készítse elő. Nem tudom, vajjon nem a nagy tévútra vezető által inspirált játék-e ez, de olyan játék, amely veszélyesnek látszik. Bizonyosnak kellene lenni abban s ki bizonyos benne? hogy a nagy tévútra vezető nem hagyja-e el azokat, akik magukat elhagyják.

Elmondtam, nem gondolva semmiféle metafizikai mitológiára, s nem gondolva csupán a becsvágyókra, akik bennünket körülvesznek és nem gondolva csak arra, hogy jótanácsot adjak nekik: «A célhozérés legjobb eszköze a leszállás». — Semmi sem filozófiaibb álláspont — feleli Nietzsche; s ez még inkább áll a népekre, mint az egyénekre: a legjobb eszköz a népek számára, hogy egykor nagygyá legyenek, az, hogy kisebbedjenek. — Egy kissé kételkedem. Nincs elfogadható indoka annak, hogy a kitartóan kultivált gyöngeségből erő következik. Sem Görögország, sem Róma nem adnak erre példát támaszul, sem az athéni köztársasági demokrácia, sem Róma császári demokráciája nem adtak alkalmat arisztokrácia születésére társadalmi értékek állandósított megtakarítása által.

— Nem volt rá idejük.

— Ezt mindig lehet mondani.

Inkább kell talán a demokrácia mérséklésére törekedni, mintsem gyorsítani a hanyatlás folyamatát. Legalább is ez mutatkozik a legtermészetesebb gondolatnak és ez hasonlít leginkább a kötelességhez.

Midőn a demokrácia mérsékléséről beszélek, jól gondolja az olvasó, hogy ezzel azt akarom mondani, hogy önmaga mérsékelje magát, mint-hogy semmi sem képes mérsékelni, ha egyszer öntudatra jutott. Nem szabad másra gondolni, csak arra, hogy őt meggyőzzük. Bármily idegenszerű vakmerőségnek tűnjék is fel megkísérelni azt, hogy meggyőzzük őt másról, mint saját meggyőződéséről, mégsem szabad másra gondolni, mint az ő meggyőzésére, minthogy minden egyéb megerőltetés hiábavaló lenne.

Emlékezetébe kell hozni, hogy a kormányzatok éppen úgy elenyésznek alapelvük elhagyása, mint annak túlhajtása által, jöllehet, ez igen elévült megállapítás; hogy elenyésznek alapelvük elhagyása által, mert alapelvük keletkezésük történeti indoka és hogy elenyésznek alapelvük túlhajtása által, mert nincs olyan alapelv, amely csupán önmagában volna jó, amely önmagában elegendő volna a társadalmi gépezet komplexusához.

Mi valamely kormányzat alapelve? Nem az, amit mint ilyent vagy olyant megállapít, hanem, miként Montesquieu mondja: «az, amit tevékenységre indít», «az emberi szenvedélyek ezek, amelyek mozgásba hozzák». Világos tehát, hogy a szuverénítás, az egyenlőség és a kontárság szenvedélye nem elegendők, hogy egy kormányzatnak teljes és erős életet adjanak.

Meg kell adni a maga részét a hivatottságnak, jobban mondva: a hivatottságnak egy részt kell adni, mert nem akarom azt állítani, hogy joga van ehhez, hanem hogy egyenesen társadalmi szükségesség. Részt kell adni a szabályszerű, az

értelmi, az erkölcsi hivatottságnak, még ha a nemzeti szuverénítás korlátozva lenne is általa, még ha az egyenlőség eszméje szenvedne is miatta.

A népnek különösen szüksége van a demokratikus elemre, de éppen úgy szüksége van az arisztokratikus elemre is. A demokratikus elemre különösen szüksége van a népnek, nehogy magát csupán passzív elemnek érezze, de érezze, hogy része és pedig jelentős része a tárdasalmi testnek, hogy e szavaknak: «a nemzet te vagy; védelmezd azt» jelentősége legyen, máskülönben a hazafiatlan demagógok okoskodása jogosulttá válnék: «mire jó ezekért az urakért azok ellen az urak ellen hadakozni, minthogy úgysem lenne köztük semmiféle különbség, csak hogy egyik a másik helyét foglalná el?»

Szükséges, hogy legyen a nép kormányzatában demokratikus elem még azért is, mert igen veszélyes, hogy a nép talány legyen, minthogy tudni kell, mit gondol, mit érez, miért szenved, mire vágyódik, mitől fél, mit remél, és mert ezt csak tőle tudhatjuk meg, tehát szükséges, hogy legyen valahol szava, olyan szava, amelyet nem fojtanak el.

Egy vagy más módon, egy kamara által, amely az övé legyen s amely nagy tekintélyben részesüljön; a nép képviselői jelentékeny számának egyetlen kamarában való jelenléte által, alkotmányyszerűleg konstituált plebiscitumok által, melyek az alkotmány revíziója és az általános érdekű törvények miatt szükségesek; a sajtószabadság és a gyülekezési és egyesülési szabadság által, ami nem lenne elegendő, de amellyel ki lehetne körülbelül elégíteni; — szükséges,

hogy a nép tudathassa mit óhajt és képes legyen mérlegelni a kormány határozatait, egyszóval *megértsek és meghallgassák*.

De legyen a nemzetben és a nemzet kormányzatában arisztokratikus elem is, nehogy azt, ami benne helyes, elnyomja az, ami benne zavaros, nehogy azt, ami benne határozott, elhomályosítsa az, ami benne ingadozó és nehogy ami benne akarat, megzavartassék a benne levő személyes és összefüggéstelen akaratosságok által.

Ezt az arisztokráciát néha maga a történelem hozta létre és ez esetben nem rossz : mint többé-kevésbé zárt kaszt, hagyományai vannak s a hagyományok inkább megőrzői a törvényeknek, mint maguk a törvények, minthogy ez az, ami leginkább élő, leginkább életerős és leginkább termékeny a nép lelkében. Néha nem a történelem hozta létre az arisztokráciát, vagy az, amit a történelem hozott létre, eltűnt, nincs többé ; a nép tehát teremtsen arisztokráciát önmagából és ezután a teljesített szolgálatokért járó tisztelet, sőt az elődök által teljesített szolgálatokért való kitüntetése és megválasztása az utódnak ; valamely ember hivatottságának tisztelete a foglalkozás szerint ; tisztelete bármily adandó foglalkozásnak, amely az ember erkölcsi értéke szerint van kiválasztva : lesznek azon minőségek, melyeket a demokráciának tekintetbe kelle vennie és meg kell őriznie.

E minőségek alkotják az ő szerzett képességét, hogy résztvegyen a kormányzatban ; e minőségek alkotják alkalmazkodását a társadalmi életviszonyokhoz, a társadalmi gépezethez és a társadalmi szervezethez. Azt mondhatjuk, hogy e

minőségei által lép be abba az organizmusba, amelynek ő az anyaga. Miként igen jól mondja Stuart-Mill: «nem bírhatunk életképes demokráciával, hacsak a demokrácia bele nem egyezik abba, hogy az a munka, amely tudást követel, azok által végeztessék, akikben megvan ez a tudás.

Tehát ami kell, aminek mindig kell lennie magában a szocialista uralomban is. ahol — miként azt kimutattam — mégis lesz arisztokrácia, csak hogy sokkal számosabb; ami kell, aminek mindig kell is lennie, az a demokrácia és az arisztokrácia vegyüléke, amely tétel, jóllehet, igen régi, de mert Aristoteles természettudós módjára vizsgált meg százötven különböző alkotmányt, így mindig csak neki lesz igaza.

Láttuk, hogy ő teljesen arisztokrata, de utolsó következtetése, akár midőn Lakedemonról beszél, — holott nem szereti azt, — akár Karthagóról, akár egy általános rendszerről, mindenesetre az, hogy mégis a vegyes alkotmányok a legjobbak. «Mindamellett lehetséges egy olyan mód, amellyel a demokráciát és az arisztokráciát megvalósíthatjuk, s ez az volna, hogy a megkülönböztetett polgárok és a sokaság minden oldalról megkapják valami módon azt, amit óhajtanak. Az a jog, hogy mindenki eljuthasson a magisztratúrákhoz, demokratikus elv: nem bocsátani a magisztratúrákhoz csak a kiválasztott polgárokat — arisztokratikus elv.»

A demokrácia és az arisztokrácia keveréke ad jó alkotmányt. De nem szabad, hogy e vegyes alkotmány egyszerű egymás mellé helyezés (juxtapositio) legyen, ami nem lenne más, mint érintkezésbe hozni egymással az ellenséges elemeket.

«Keveréket» mondtam, holott «kombinációt» kellett volna mondanom. Szükséges, hogy az ügyek kezelésénél az arisztokrácia és demokrácia egymással össze legyenek kapcsolva.

Hogyan? Már régen mondtam ezt és nem is akarok mást, mint hogy megismételjem. Ott egészséges a nép, ahol az arisztokrata népbárát és ahol a nép arisztokrata. Mind az a nép, melynél az arisztokrácia arisztokrata és a nép demokrata, hamarosan enyészetre van kárhozthatva, mert nem tudja, mi a nép és nem megy tovább annál, hogy tudja, mi az osztály, vagy talán még eddig se.

Montesquieu sokszor megcsodálja az athéneieket és rómaiakat a következő indokból: «Tudjuk, hogy Róma, jöllehet a nép megszerezte magának azt a jogot, hogy a plebejusok a hivatalokba emelkedjenek, nem tudta magát elhatározni, hogy ezeket oda tényleg megválassza, s jöllehet, Athénben az aristidesi törvény szerint minden osztályból lehetett magisztrátust választani, még sem történt meg sohasem, — mondja Xenophon — hogy az alsó néposztály követelte volna azt, ami üdvét és dicsőségét szolgálta volna». Mind a kettő tény, csak hogy, ami Athént illeti, a dolognak ott semmi jelentősége, minthogy Athénben mindent plebiscitum által döntöttek el, vagyis Athen valódi magisztrátusai a szónokok voltak, akikben a nép megbízott, akik határozatait kezdeményezték és akik az államot valósággal kormányozták. Rómában a tény már jelentős, mert itt igenis a választott magisztrátusok kormányoztak.

A köztársasági Róma jóformán arisztokra-

tikus kormányzatú ország volt, de amelyben demokratikus elem is akadt; de ez a demokratikus elem a polgári háborúig alaposan arisztokrata volt, éppen úgy, mint az arisztokrácia alaposan népbarát, amely néposztály egyébiránt mindig nyitva volt a plebejusság előtt.

A clientela intézménye bármily elfajult állapotba jutott is, — azt hiszem — oly egyedülálló tünemény, amely kimutatja, hogy mely pontban érezte a két osztály társadalmi és hazafias szükségességét annak, hogy egyik a másikkra támaszkodják és egyik a másikkal gyökereiben összefonódva legyen.

Az a nép, ahol a köznép arisztokrata, az arisztokrácia pedig népbarát: egészséges nép. Róma boldogult a világon, mert ötszáz esztendő alatt társadalmilag egységes volt.

Arisztokrata nép és népbarát arisztokrácia, hosszú ideig azt hittem, hogy ez a formula tőlem származik. Most veszem észre, — ami egyébiránt semmiképpen sem ejtett csodálatba — hogy ez még Aristotelestől származik: «Íme a beszéd, melyet az oligarchák most némely államban hangoztatnak: esküszöm, mindig ellensége voltam a népnek és sohasem tanácsoltam neki mást, csak amiről tudtam, hogy ártalmas neki». Ez mindenben az ellenkezője annak, amit legalább is színészkedve kellene mondani... E politikai hiba, amelyet az oligarchiában és a demokráciában is és ott, ahol a sokaság ura a törvényeknek — a demagógok követnek el. A gazdagok ellen harcolva, az államot mindig két ellentétes pártra osztják. Holott szükséges, hogy a demokráciákban tere legyen a gazdagok mellett való beszédnek, az

oligarchiában pedig szükséges, hogy az oligarchák a nép érdekében lássanak beszélni.

Ez machiavellii tanács. Aristoteles alighanem meg volt győződve arról, hogy a demokraták csak látszólag tudnak a gazdagok mellett beszélni, és hogy mindaz, amit az oligarcháktól kívánni lehet, az, hogy beszélni lássanak a nép érdekében. De jól tudja azt is, hogy az állam békéjéért és javáért ilyennek kell lenni magatartásuknak.

De többre is, alaposabb valamire is van szükség. Az arisztokratáknak nem csupán látszaniok kell népbarátoknak, de népbarátoknak is kell lenniök, ha magának az arisztokráciának érdekeit megértik, amely rászorul bizonyos alapra ; a demokratáknak nem csupán látszaniok kell arisztokratáknak, de arisztokratáknak is kell lenniök, ha megértik a demokrácia érdekeit, melynek kell vezető. A jó szolgálatok e viszonyossága, a hódolatnak ily összekapcsolása és az erőfeszítésnek e kombinációja éppen annyira szükségesek a modern köztársaságokban, mint a régiekben. Ez nem egyéb, mint a társadalmi synergia.* A társadalmi synergianak éppen oly erősnek kell lennie, mint a családi synergianak. Minden megosztott család elenyészik, minden megosztott ország elenyészik.

Keveset beszéltem a királyságról, amely csak közvetve kerül feladatom körébe. Ha annyira erős királyságokat láttunk, ez azért van, mert a royalista érzület, az arisztokrácia és a nép által közösen megvalósította a társadalmi szinergiát és

* Synergia-n több szerv együttműködését vagy az összetett erők együttműködését értjük. Ford.

hogy mindketten meghódolnak valakinek, arra vezetendő vissza, hogy az akaraterők egy irányba haladnak s így egymás előtt fejet hajtanak. «*Eadem velle, eadem nolle amicitia est.*»

A királyság erre a célra nem szükséges. A királyság egy emberben szemlélt haza. Ha önmagában tekintjük is a hazát, ugyanahhoz a szinergiához lehet és kell is eljutnunk, az akaraterőknek ugyanoly egyirányú közös céljához. Kell, hogy a kicsinyek szeressék a hazát a nagyokban és hogy a nagyok szeressék a hazát a kicsinyekben, és hogy ennek folytán úgy egyik, mint másik egyet akarjon és egy és ugyanazon dolgot vesse meg. Amicitia sit!

FORDÍTÓ JEGYZETEI.

¹ Pnyx, az a hely Athenben, ahol a népgyűléseket tartották.

² Nantes-ban 1598. adta ki IV. Henrik francia király a híres «nantesi edictumot», amely a reformátusoknak szabad vallásgyakorlatot engedett s amelyet XIV. Lajos 1685-ben visszavont.

³ Cooptatio alatt valamely testület tagjainak önkiegészítés által való megválasztását értjük.

⁴ Colbert Jean-Baptiste Franciaország nagyhírű pénzügyminisztere a XVII. században. A hivatkozás Colbertre amaz intézkedésére vonatkozik, mely által a hasznavehetetlen hivatalnokokat elmozdította és a hivatalok káros adás-vételét korlátozta.

⁵ Louvois (Michel le Tellier marquis) francia hadügyminiszter a XVII. században, aki mindenben — tehát a hivatalnokok felett is — teljes önállósággal rendelkezett.

⁶ Idézet Homérosz Odysseia-jából (XVII. ének 322. és 323. sor).

⁷ Az 1875. évi február 25-i alkotmány és 1884. évi dec. 10-i törvény, a törvényhozó hatalmat két kamara között osztotta meg, ú. m. a képviselő kamara (chambre des députés) és a Szenátus között. Az 1875 február 25-i alkotmány szerint a Szenátus 300 tagból áll, akik közül 225 szenátort kilenc évre a departments-ok és a gyarmatok választanak meg, 75 szenátort pedig az Assemblée nationale választ meg; ez utóbbiak az elmozdíthatatlan szenátorok (senateurs inamovibles).

⁸ A délamerikai Paraguayban a jezsuiták számos misszió-telepet alapítottak s a bennszülött indiánokat a kereszténységre térítve, megtanították a földművelésre és felvirágoztatták a kereskedelmet. Az egész ország egy családot alkotott, melyben a jezsuiták

voltak a családfők. Amit az egyes ember keresett, azt nem magának, hanem az intézménynek szerezte és ebből osztották ki a jezsuiták az egyeseknek élet-szükségeit, a ruházatot és a fegyvereket és szigorú rendet tartottak. A jezsuitákat 1767-ben űzték ki Paraguayból.

⁹ Cicero a «mérséklet» (temperantia seu moderatio) fogalmát ekként határozza meg: «Temperantia est rationis in libidinem atque in alios non rectos impetu animi, firma et moderata dominatio». («A mérséklet az észnek a rossz hajlamok és a léleknek egyéb rendellenes kitörései felett való erős és mérséklő uralma.»)

¹⁰ Montesquieu itt «Esprit des lois» című művére hivatkozik.

¹¹ Valentinois hercege : azonos Cesare Borgiával.

¹² Morus Tamás, az «Utópia» írója.

¹³ Harrington, James híres műve : «The Oceana» Anglia számára egy olyan eszményi köztársaságot ajánl, mely a javaknak lehetőleg egyenlő megosztására van alapítva. Erre hivatkozik a szerző.

¹⁴ Proudhon Pierre-Joseph (1809—1865.) ismert francia socialista és nemzetgazdasági író.

¹⁵ Sulla (Lucius Cornelius) Marius ellenfele, majd annak legyőztetése után Róma diktátora és törvényhozója ; 79-ben Kr. e. önként vonult vissza a hatalomtól.

¹⁶ Usbek à Rhédi. Lásd Montesquieu «Lettres persanes».

¹⁷ Olympiadnak nevezték a görögök azt a négy egész éven át tartó időszakot, amely az egyik Olymposz-ünneptől a másikig tartott. Az első Olympiadt a Kr. előtti 776-ik évre teszik, az utolsó, vagyis a 293-ik Olymp. pedig összeesik a Kr. utáni 394-ik évvel.

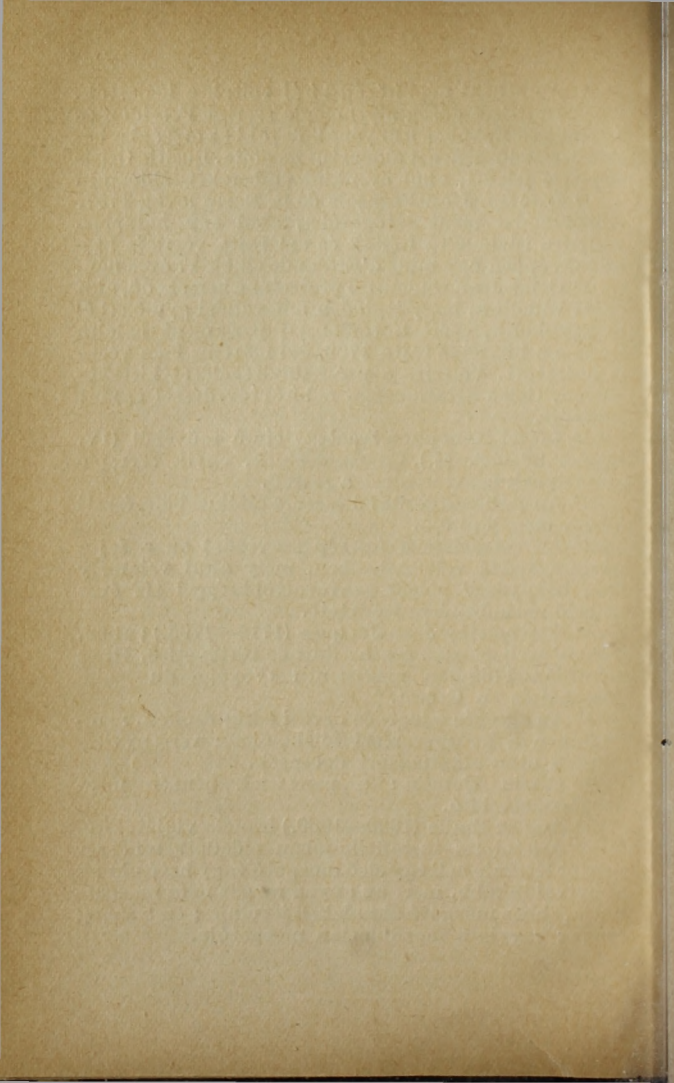
¹⁸ Charondas, görög törvényhozó.

¹⁹ Phaeton a címe Platon a halhatatlanságról szóló dialógusának ; Phaeton különben Platon barátja volt.

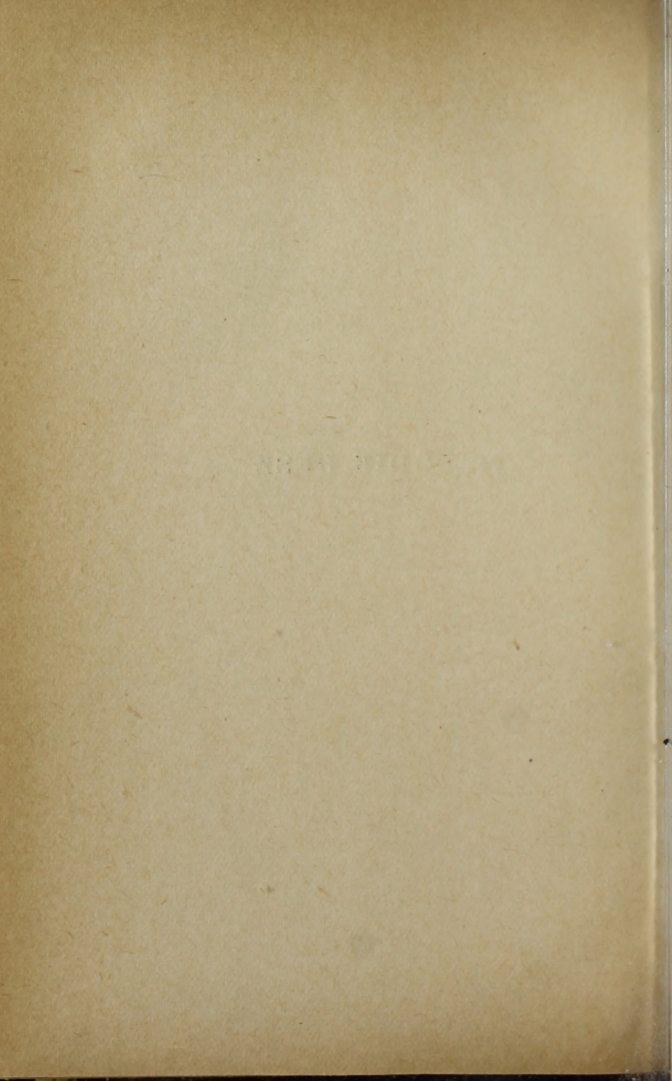
²⁰ Carnot, Lazare (1753—1823.) híres francia matematikus és műszaki katona ; a Directorium tagja, majd Brumaire 18-ika után hadügyminiszter.

²¹ L'ancien régime alatt értjük az 1789. előtti uralmat és kormányrendszert Franciaországban.

²² A huissiers hivatalnokok, akiknek az a felada-

MÁSODIK RÉSZ

Mi akar lenni mindenki? Felelőtlen. Ez a francia története éppen egy század óta és ez lesz a történetük végnélkül, ha csak ez a könyv meg nem javítja őket, amire számítok, de nem nagyon. Felelőtlenek akarnak lenni. Ezen célzattal valósítják meg jogi eszméiket. Ezen szempont szerint rendezik be és gyakorolják összes foglalkozásaikat ; ezen elv által vezérelt társadalmi életet élnek.

I.

JOGI ESZMÉK ÉS SZABÁLYOK.

Azon uralomnak, amely 1789-et követte, összes jogi rendszereit és szabályait azon általános eszme vezérelte, hogy aki ítélkezik, felelőtlen legyen és semmi szemrehányás se érhesse. Valóban : 1-ször is a bíró egyáltalában nem a méltányosság, de a törvény szerint ítélkezik ; másként mondva, ő nem bíró, de írnok ; olyan ember, aki egy eset alkalmából törvényt lát, amely már eleve gondoskodott ezen esetről és amely arra alkalmazható ; olyan ember, aki valamely esetet a törvényhez alkalmaz, olyan aki kijelenti, hogy a törvény határozottan alkalmazható ezen esetre, «fedi» ezen esetet — miként a németek mondanák — aki ennek folytán ítéletet hoz.

Következésképpen teljesen felelőtlen; a törvény és nem ő hozza az ítéletet; az ítélet a törvényből ered — hogy így mondjuk — automatikus módon. Kit vádolhat ezért a sértett? A bírót bizonyára nem; a törvényt annyira, amennyire akarja; a bíró ellen fordulni lehetetlen; a bíró szigorúan felelőtlen. Talán jobban szeretnétek — mondhatnák erre — hogy a bíró a méltányosság alapján önkényesen ítélkezzék. No, szép lenne! Egyáltalában nem tudjátok, hogy a szavoyard-ok, újra egyesülvén a francia birodalommal, azt kérték első kegyképpen Franciaország királyától, hogy ezentúl ne ítéljenek felettük a méltányosság, hanem törvény alapján, legyen az akármilyen s nagyon meg lesznek elégedve, feltéve, hogy az ítélet alapja nem a mindig teljesen méltánytalan méltányosság lesz. Vajjon inkább lennétek-e Magnaud elnök tanítványai, aki körülbelül 1890-től 1900-ig igen hírhedtté vált, sőt még fanatikuskokat is szerzett doktrínája és a törvény ellen való ítélkezési szabálya által s azáltal, hogy mindannyiszor helyettesítette a bíróval a törvényt, valahányszor a bíró, vagyis ő a törvényt rossznak ítélte? Vagy ellentétben vagytok-e Montesquieu következő alapelveivel: «Minél inkább közeledik a kormányzat a köztársasághoz, annál inkább határozottabbá lesz az ítélkezés módja. A *lacedaemon* köztársaságnak az volt egyik hibája, hogy az ephorok önkényesen ítélkeztek, bár voltak őket irányító törvények; Rómában az első konzulok úgy ítélkeztek, mint az ephorok; ámde észrevették ennek a helytelenségét és határozott törvényeket hoztak. A despotikus államokban egyáltalában nincs törvény; a bíró magamagá-

nak a szabálya. A monarchikus államokban van törvény és ahol az határozott, a bíró követi azt, ahol pedig nem határozott, felkeresi annak szellemét. A köztársasági kormányzatoknál olyan természetű az alkotmány, hogy a bírók a törvény betűit követik. Egyáltalában nincs olyan polgár, aki ellen *valamely törvény magyarázható volna*, midőn javairól, becsületéről vagy életéről van szó.»

Semmiképpen sem gondolok arra vagy óhajtom azt, hogy a bíró méltányosság alapján ítélkezzék és nagyon jónak találom, ha határozott törvény szerint ítélkezik. Csupán megjegyzem, hogy minden dolognak megvan a maga rossz oldala és ha a törvény szövege szerint való ítélkezésnek páratlan előnyei vannak, és egyedül jó ha a szóhoz ragaszkodom, a törvény szövege szerint való ítélkezésnek is megvan az a hátránya, hogy az összes erkölcsi felelősségtől megfosztja a bírákat. Lehetővé teszi nekik azt, hogy megértsék vagy meg ne értsék a törvényt, hogy vagy jól alkalmazzák vagy ne alkalmazzák jól a törvényt arra az esetre, a mely szóban forgott, vagy azt az esetet, amely szóban forgott a törvényhez, vagy hogy ne vegyék kellőképpen figyelembe a formákat; ámde csak ezeket engedi meg nekik. Egyszerűen az értelmi felelősséget hagyja meg számukra; minden erkölcsi felelősségtől megfosztja őket és ez talán akadályos egy nagy jónak, ami jó nagy hátrány.

A régi uralom alatt a törvények annyira komplikáltak és annyira zűrzavarosak voltak, hogy a bírának teljesen a törvényre támaszkodva s maguknak azzal hízelegve, hogy csupán a törvényekre támaszkodnak, miként Montesquieu mondotta: «nem volt csupán csak szemük» s akik na-

gyon bőségesen ítélkeztek a méltányosság szerint. Ebből az következett, hogy igen nagy volt az erkölcsi felelősségük. Olyanok voltak, amilyenek még az angol bírák. Az angol törvény nem egyéb jogtudománynál, precedensek gyűjteményénél. Ezen egymással ellentétben álló precedensek körében — miként elgondolható — az angol bíró előtt felette tágas szabad tér nyílik a magyarázásra, *elméletek és tantételek felállítására* és befolyásolva a precedensek által, de mégis szabadon mozogva anélkül, hogy bármi indokból szolgálivá lenne: azt a törvényt, amelyet elődei az általuk hátrahagyott precedensek által alkottak, törvényszerűleg forgalomba hozza az általa szerkesztett ítélet által, amelyet ismét mint precedenst ő hagy maga után hátra. Alapjában véve az angol bírák törvényhozók voltak s minthogy azok voltak, bár részlegesen, de elég nagy mértékben, a mostani angol bíró is ilyen igyekszik lenni.

Eléggé hasonlít a római praetorhoz, jóllehet egyáltalán nem gondolok arra, hogy azonosítsam vele. A római praetor nem csupán olyan ember volt, aki jogot szolgáltatott, hanem olyan, aki jogot alkotott. Elfoglalva tisztségét, egy fajtáját a törvényhozói manifesztumnak tette közzé, *edictum praetoris*, melyben kijelentette azon általános jogelveket, amelyeket követni szándékozott. Ekként fokozatosan *egy egész jogrendszer*, t. i. a *praetori jogot* alkották meg, amelyet Rómában Augustus idejéig és a következő idő alatt Papinianusig sokkal inkább tanultak, mint a törvényhozók törvényeit és amely egész biztosan azon igazi jog volt, amelyből későbbben az összes kodifikált római jog kiindult.

Nem szükséges mondanom, hogy az ekként alkotott jog a leginkább élő jog, az az élő jog, melyet lassankint az esetek és az emberi ész alkottak, alkalmazkodva az esetekhez, megvilágosítva a megelőző analóg esetek által, nem származván valamely törvényhozó igen gyakran nagyon *apriorisztikus* ilyen vagy olyan ideájából.

Annyi bizonyos, hogy a római praetorok törvényhozó-bírák voltak, olyan bírák, akik jogot szolgáltatottak és jogot alkottak, akikkel nem lehet az angol bírakat egyenlősíteni.

Az ilyen bírakat rendkívül nagy felelősség terheli s ők érzik is a rendkívüli nagy felelősséget s az igazságszolgáltatás kötelessége és a bírói méltóság körében magának ezen felelősségnek állandó érzülete által tartatnak fenn. Érzik, hogy méltányosság alapján ítélkeznek, melyet egy igen széleskörű, messzeterjedő, igen tiszteletreméltó, igen jelentős jogtudomány ismerete világít meg, amelyet ismerniök kell s amelyet tényleg ismernek is, amelytől tanácsot kérnek, amelyet fontolóra vesznek és tiszteletben tartanak ; azonban érzik, hogy jelentős részük van a méltányosságban is, vagyis az igazságban, azon igazságban, amely hozzá fog járulni ahhoz, hogy a nekik kedves ország számára jogot alkosson és kétféleképpen hagyománykövetők és ennek így is kell lennie s annak terhe alatt ilyenek, hogy máskülönben csak félig volnának hagyománykövetők ; hagyománykövetők visszafelé mindazon hagyomány folytán, amely hozzájuk jutott és tradicionisták előre és a jövő számára az általuk megalapított hagyomány folytán.

Igenis, mind ennek nagyon erősen ki kell fej-

leszteni és meg kell erősíteni bennük a felelősség mélységes érzetét.

Ilyenek voltak a római praetorok, ilyenek az angol bírák, ilyenek a francia régi uralom birái.

Még ma is ezt mondta nekem egy igen kiváló bíró :

A törvények oly számosak, egymással annyira ellentmondásban levők és dacára látható szigorúságuknak, olyannyira hajlíthatók, hogy mindig ítéelkezhethünk a méltányosság alapján.

— És így tesznek?

— Soha, mert a méltányosság alapján ítéelkezeve, felelősséget vesz magára az ember, amit senki sem akar tenni.

— Helyes!

— Talán.

A felelősségtől való ezen irtózást jól látjuk Beccaria híres tételében. A törvény szavain nyugvó ítélet mellett foglal ebben állást, olyan bíró mellett, aki az ítélete alá bocsátott ténynek és a törvény szövegének, amelyre hivatkozik, egyszerű összefoglalása mellett ítéelkezik és olyan bíró mellett, akinek «csak szemei vannak». Jó, bizonyos ; nem mondok ellent. De nézzük csak, hogy mennyire fél a *törvény szelleme szerint való ítéelkezéstől* és hogy mindenekfelett miért fél attól : «Semmi sem veszélyesebb, mint ezen általánosan elterjedt alapelv : «tanácsot kell kérni a törvény szellemétől» ; ezen elv elfogadása annyi, mint az összes gátak lerombolása és a törvényeknek a vélemények áradatába való dobása. Minden ember a maga módja szerint formál nézetet : valamely törvény *szelleme* tehát a bíró jó vagy rossz logikájának, a dolog könnyű vagy nehéz megemésztésé-

nek, a vádlott gyengeségének, a bíró szenvedélyei hevességének, a sértettel való viszonylatainak, végül mindazon apró okoknak eredménye, amelyek megváltoztatják a jelenségeket és eltorzítják az ember tárgyilagosságát. Elfogadva ezen elvet, látnánk a polgár felfogásának megváltoztatását, midőn egyik bíróságtól a másik elé járul, a szerencsétlenek élete pedig bírójuk helytelen okoskodása vagy rossz kedélyállapota könnyörületétől függne. Azt látnánk, hogy ugyanazon bűntényeket, ugyanazon törvényszékek, különböző időben különbözőképpen bocsátják meg, mert ahelyett, hogy meghallgatnák a törvények állandó és megváltoztathatlan szavát, átengedik magukat az önkényes magyarázatok csalfa állhatatlanságának». Mi sem jogosabb és ismétlem, hogy előnyt adok a törvény passzív alkalmazásának, a méltányosságon nyugvó ítélet, sőt még a törvény szelleme szerint hozott ítélet felett is. De még azt is jól figyeljük meg, hogy mitől fél Beccaria : *a bírónak a perben való intervenciójától*. Azt akarja, hogy a bíró ne legyen más, mint lajstromozó gép, de ne legyen okoskodó ember, ne legyen olyan, aki emészt, akinek szenvedélyei vannak, aki barátkozik, aki véleményt változtat ; jó, rendben van ; és ne legyen olyan sem, aki megérzi az árnyalatokat, amelyek egyik és a másik bűntény között vannak, s amelyek a törvény szövege szerint azonosak, de nem egészen azonosak az igazság szempontjából ; s hogy ne mérlegelje azon kisebb-nagyobb veszedelmeket, melyek a társadalmat veszélyeztetik és ne legyen egyéb, mint valamely esetre vonatkozó törvényszöveghez gépiesen alkalmazkodó ember.

. Miért? A vádlott érdekében, feleli Beccaria mondása. Lehetséges, de még inkább a bíró érdekében, aki ekként fel van szabadítva és meg van könnyítve az ítélkezés nagy terhétől. Mit akarnak? Felelőtlenek akarnak lenni.

Csatoljuk ehhez még azt is, amiről észreveszi az olvasó, hogy ismétlésbe esem, de amiről azt vélem, hogy soha sem ismételhetem eléggé azt, vajjon hogyan rendeltetnek ki Franciaországban a bírák? a fejedelem által. Ki fizeti őket? a fejedelem. Ki intézi el kedvezőleg az előmenetelt vagy ki hagyja örökre őket a legalsóbb állásokban? a fejedelem. Tehát «a fejedelem ténye», vagyis a kormány akarata uralkodik felettük, ők pedig a kormány akarata szerint ítélkeznek, kivéve azon ügyeket, ahol a kormány nincs érdekelve és csupán egy szó használatos Franciaországban : a kormány ítélkezik felettünk.

Nem így volt a régi uralom alatt, minthogy a bírák tulajdonosai voltak hivatalaiknak, következőképpen függetlenek, mert nehezen van más eszköze annak, hogy a bíró független legyen, mint az, hogy tulajdonosa legyen hivatalának. A hivatalok megvásárolhatósága volt a bíróság függetlensége. Tudjuk, hogy Montesquieu miként védelmezte ezt és miként támadta meg Voltaire Montesquieut e pontra nézve. Montesquieu ezt mondta: «A hivatalok elárúsíthatósága jó a monarchikus államokban, mert mintegy családi mesterséggé teszi azt, amit nem akartak elvállalni az erény alapján. . .»

Voltaire ezt írja : «Az igazságszolgáltatás isteni hivatása, az emberek vagyonáról és életéről való rendelkezés családi mesterség legyen !»

Amire ezt válaszolom : nem ez a legfőbb indoka Montesquieu véleményének, de ezen indok távol áll attól, hogy lebecsülhető és vállvonogatással elintézhető legyen. Itt egész egyszerűen arisztokratikus eszmével állunk szemben, amelyre nézve Voltaire a nyakas despotista, soha sem értett meg semmit. Montesquieu ezt akarja mondani : az elárúsíthatóság ítélőbírói hivatalt ad egy családnak ; ime, az atyáról fiúra átszálló bíróság. Az egész arisztokrácia ezen nyugszik. A római szenátoroknál, a velencei szenátoroknál azon isteni hivatás, hogy örökdenek az állam érdekei felett, családi mesterség és ez határozottan azért van így, mert jól van betöltve. Nem csudálkoztok azon, hogy az isteni foglalkozás, mely szerint a csatamezőn kettévágja valaki az embert, családi mesterség? Mégis ez nem más dolog a francia nemesség körében és elég ragyogó módon van betöltve. Itt nincs más dolog és mindez benne foglaltatik Montesquieu beszédében, ami a világon a legtermészetesebb az előtt a valaki előtt, aki tudja, hogy mi az arisztokrácia.

«Ezen megvásárolhatóság az állami néposztályokat sokkal állandóbbakká teszi — folytatja Montesquieu, — Suidas nagyon helyesen mondja, hogy Anastasius a császárságból az arisztokráciának egy fajtát alkotta meg, eladván az összes bírói hivatalokat.» Voltaire nem emeli ki ezen sorokat határozottan azért, mert ezek Montesquieu összes gondolatait tartalmazzák és ezen gondolatokban az foglaltatik, amibe Voltaire nem képes belehelyezkedni.

Állami rendek az ő számára nem léteznek és nem szabad létezniök, nem szabad itt lenni, csak

abszolút hatalmú királynak és egyenlő alattvalóknak. Következésképpen mellőzi mondani, hogy az, ami állami rendet kreált s ami az abszolutizmus képzelgéseinek féke, Montesquieu szerint jó dolog, Voltaire szerint pedig gyűlöletes dolog és miután Voltaire nem hozza fel ezen jelentős szöveget, ez kétségtelenül azért történik, mert így szól magában: «Helyes. Ez a Montesquieu arisztokratikus vesszőparipája; nem is szükséges erre figyelmet fordítani. Gyerünk tovább.»

És sokkal könnyebb volt azt mellőzni, mint magát a kérdés alapját vitatni, amely fennforog, t. i. hogy jó-e vagy rossz az arisztokratikus uralom.

Montesquieu annak beismerésével folytatja, hogy Platon nem képes elviselni a hivatalok ezen elárúsíthatását, azt állítván, hogy ez annyi volna, mintha valakinek a hajójában kormányossá tennék a leggazdagabbat; de megjegyzi, hogy Platon a köztársaság polgáráról és ő, Montesquieu, a monarchia alattvalójáról beszél. «Tehát midőn a monarchiában a hivatalok nem adatnak el nyilvános szabály folytán, mégis az udvaroncok szegénysége és kapzsisága fogja azokat elárúsítani s a véletlen fogja szolgáltatni a jobb választásokat és nem a fejedelem.»

Montesquieu itt helyes úton jár: választani kell a hivatalok megvásárolhatósága és a bírák megvásárolhatósága közt. Ha a bíró tulajdonosa hivatalának, nem vásárolható meg többé; ha a hivatalt adták neki, megvásárolható lesz. Először is, hogy megszerezze azt, gyakran lesz kényszerítve annak megvételére, nem a tulajdonostól, minthogy ilyen nem lesz, hanem a minisztertől, aki azzal rendelkezik, vagy azon emberektől,

akik a miniszterre befolyással bírnak; azután hogy megtartsa ezen hivatalt, vagy hogy egy fokkal szebbet és jövedelmezőbbet szerezzen magának, mindig rendelkezésére fog állani azoknak, akik neki a hivatalt adták és isteni mestersége a szolga mestersége lesz. Választani kell a hivatalok vásárolhatósága és a bíróságok megvásárolhatósága (vagy ami ugyanaz a dolog: szolgasága) között.

Voltaire, úgylátszik, nagyon kitérően felel, miként ezt mindig teszi is, mivel a kérdés magvát szem elől téveszti, vagy mivel az abba való elmélyedés meg nem felel könnyed természetének. «Miért legyen Franciaország az egyedüli monarchia az egész világon, amely be legyen szennyezve az állam törvényeibe átment ezen szégyene által a hivatalok megvásárolhatóságának? Miért nem hozták be korábban, mint tizenegy száz év múlva ezen rendkívüli visszaélést? Elég jól tudjuk, hogy ezt a szörnyszülöttet egy király szegénysége és pazarlása szülte és némely polgár hiúsága, akiknek atyjuk pénzt halmozott össze. Mindig ostromolták ezen visszaélést tehetetlen lármával, minthogy pótolni kellett volna a hivatalok vételárát. Ezer-szer többet ért volna eladni az összes zárdák kincseit és az összes templomok ezüstneműit — mondja egy bölcс jogtudós — *mint eladni az igazságszolgáltatást*. Midőn első Ferenc elvette szent Márton ezüst sisakrostélyát, senkivel szemben sem követett el igaztalanságot; szent Márton egyáltalában nem panaszkodott, igen jól nélkülözte sisakrostélyát. De nyilvánosan eladni a bírói állást és megesketni a bírót, hogy ő azt nem vásárolta, ez szentségtörő ostobaság volt, egyike divatos szo-

kásainknak! Mellőzve a rossz tréfákat, ezen szövegben csupán ez foglaltatik: az igazságszolgáltatás elárúsítása szörnyűség. Tehát pontosan az, amit Montesquieu mondott, t. i. az, hogy az igazságszolgáltatás jogának megvétele egyedüli eszköze annak, hogy az ne adassék el; mert ha te veszed meg, az eladás jogát, te vagy annak tulajdonosa és semmi okod sem lesz többé arra, hogy eladd ítéleteidet és egyáltalában nem is adod el azokat; ellenben, ha nem vagy tulajdonosa hivatalodnak, szünet nélkül vásárolod azáltal, hogy olyan ítéleteket hozol, aminőket óhajtaz, aki neked a hivatalt adta; szünet nélkül megvásárolod, ítéletekkel fizetvén meg azt. Vagy a hivatalok elárúsíthatósága, vagy a bírák megvásárolhatósága,»

Voltaire oly kevéssé érti a kérdést, hogy a jogszolgáltatás eladásának hívja azt, ami határozottan megakadályozza, hogy az ítéletek eladassanak.

Ami az ő igen jogos megjegyzését illeti, hogy a francia monarchia az egyetlen volt Európában, ahol a bíróság hivatalának tulajdonosa volt, az nem szörnyűség, az felsőbbrendűség. Ráillik erre a mondás, hogy Európában egyedül a francia bíróság volt külön rendje az államnak. Minden más országban a bíróság hivatalnokok testülete volt, a milyenek a vámszedők. Nem ítélik, a kormány ítélik általa. Ezen országokban nincs elkülönítés a végrehajtó hatalom és a bírói hatalom közt; tehát (legalább az 1789. évi 16-ik cikkben foglalt *kijelentése után az emberi jogoknak: Déclaration des droits de l'homme*) despotizmus van. De éppen Voltaire részére a despotizmus a helyes. És kétségtelenül ez választja őt el Montesquieu-

től, aki előtt a despotizmus szörnyűség és aki a bíróság függetlenségében a despotizmusnak egy fékét látván, bármiféle történeti eredete legyen is ezen függetlenségnek, ki van elégítve, ha a bíróság független.

És ha megbotránkozással mondanátok neki, hogy csak Franciaországban az, képes volna azt felelni, hogy ez azért van, mert Franciaország Európának nem az utolsó, de az első országa.

— Az utolsó! — kiáltana fel Voltaire, — mert ez azon ország, ahol a despotizmus leginkább meg van gátolva.

— Az első! — felelné Montesquieu — minthogy ez azon ország, ahol a legkevesebb despotizmus van.

Midőn a vitatkozás visszatérítette mindkét vitatkozót egész pontosan az eszmék kiindulási pontjához, akkor megszűnik; ez az egyedüli eredmény.

Ugyanezen kérdéshez még hozzákapcsol némi dolgot Montesquieu, amire Voltaire semmit sem válaszol: «Végre is a gazdagság által való felemelkedés módszere az ipart inspirálja és fenntartja, amire a kormánynak (a monarchiának) nagy szüksége van. Spanyol tunyaság: itt az összes hivatalokat adományozzák».

Ez magyarázatra szorul, mert rosszul van megírva; Montesquieu ezt akarja mondani: egy atya szorgalmas és vagyont szerez, hogy vagyont igyekezett szerezni, ez azért történt, hogy fiának egy igazságszolgáltatási hivatalt szerezzen és hogy fia ily módon a társadalmi hierarchiában emelkedjék. Ime, a szorgalomnak egy szép ösztönzője. Azon országokban, ahol nem jut el az ember

ekként egyik osztályból egy magasabb osztályba, nem dolgoznak, intrikálnak. Spanyol lustaság, itt a hivatalokat *adományozzák*; ezentúl nem dolgoznak, hogy megvásárolják azokat, kérik azokat.

És miként azokkal szokott megtörténni, kik összes ideáik felett egyszerre rendelkeznek, Montesquieu az összes uralmak általános eszméit itt adja meg. A világ legnagyobb országai azok, amelyekben egy a hagyományokhoz igen ragaszkodó, de mindig nyitva tartott arisztokrácia van, amelyet állandóan megújít az alsó néposztályokból származó aktív és energikus rész beözönlése. Tehát Franciaországban három arisztokrácia van: a legelzártabb nemesség, egyébiránt nyitva tartva, minthogy a király képes nemességet kreálni és kreálja is azt; a teljesen nyitva tartott papság, minthogy nem örökösödés, de kooptáció által egészíti ki magát, vagyis a választásos örökösödés egy faja által; a magisztratura, amely félig örökletes, félig megvásárolható olyan emberek által, akik munkával pénzt szereztek. Ez a három arisztokratikus rend alkot egy olyan arisztokratikus együttességet, amely igen nyitva tartott léven, alkotja az előkelőket. Nincs Franciaországnál értelmesebben és szerencsésebben alkotott arisztokratikus ország.

Ime, amire Voltaire nem felelt, minthogy attól kezdve, amikor arisztokratikus doktrínáról volt szó, többé semmit sem értett meg. De jól látjuk Montesquieu a hivatalok eladhatására vonatkozó összes ideáinak együttességét.

Mirabeaunak ezt kellett mondania későbbben: «Az államban nem szabad másoknak lenni, mint koldúsoknak, tolvajoknak és államilag díjazottak-

nak». Ez a tiszta szocialista doktrina ; ez kizárja a tulajdonost és a független munkást ; nem lesz itt több tulajdonos, mert nincs bérmunkás, sem tolvaj, sem koldús ; nem lesz többé független munkás ; lesznek ugyan munkások, de ezek az állam díjazottjai lesznek. Ez az a doktrina, amelyre Montesquieu már előbb ezt feleli : «Valóban! nekem, aki nem vagyok szocialista, nekem, aki nem akarok olyan kormányt, amely mindent tesz, amely mindent képes tenni és amelytől minden függ, nekem, aki szabad akaratok által korlátolt és elgátolt kormányt akarok : független munkások kellenek, akik tulajdonra törekednek, akik azt elérve, elérik általa az általuk megszerzett és nem az állam által adományozott s attól független munkaköröket. *Példának okáért* ilyen a szorgalom és a munka által megszerzett bíróság. Az én nagy társadalmi hatalmú bíróságaim nem lesznek sem koldúsok, sem tolvajok, sem díjazottak. Érdekemben fekszik, hogy ne legyenek díjazottak, mert ha díjazottak volnának : koldúsok lennének. Koldúsok is képesek helyesen ítélni, de az olyan perekben, ahol a kormány egyes emberrel áll összeütközésben, a kormány segélyezettei talán nem teljes részrehajlatlansággal ítélnének.»

Montesquieunek ezen eszméit a *Törvény Szeleme* közzététele után három évvel majdnem eredetibb módon és határozottabb erővel, mint maga Montesquieu, tartotta fenn egy fiatalember, Angliviel de La Beaumelle, akinek kalandos és nagyon rendellenes élet jutott osztályrészül, de aki huszonöt évével sokat ígért. *Mes Pensées* (Gondolataim) című első munkájában ezt mondja

La Beaumelle: «A hivatalok elárúsíthatósága miatt minden jó francia zúgolódott. A fejedelmek kapzsisága és az idők kényszere hozták be s ugyan-ezen okok tartották meg és tartották fenn azt. *Fájdalom, hogy ez nem a politika érdeme és dicsősége, ez remekműve volna.* Csodálatos dolog, hogy létezhetett egy nemzet, amelynél *a bíráskodás joga vevőre talált és ahol az ítéletek nem eladók, ahol a hivatal szorgalomra buzdít (Montesquieu szövege ismét szóba kerül) és ahol a hivatalok nincsenek lealacsonyítva* (és nem is lehetnek, minthogy a hatalom nem önkénykedhetik felettük). A bírósági hivatalok ezen elárúsíthatósága Franciaország állami rendjének legfőbb java».

A forradalom a bíróságot a központi hatalomhoz csatolta, vagyis megszüntette az államnak ezen osztályát, miként megszüntette a két központot, t. i. akként, hogy elhatározta, miszerint jövőben *az legyen a végrehajtó hatalom, amely ítélkezik.* Ez nagy haladás volt, ha a despotizmusra vonatkozik, amint hiszem is, de visszafejlődés volt, ha a szabadság volt a cél.

Tehát visszatérve a felelősség ezen kérdésére, amelytől semmiképpen sem távolodtunk el — miként az olvasó látni fogja — a felelősség szempontjából mit tett az új uralom? Az egyik felelősséghez hozzácsatolt egy másikat. A régi uralom bírái kevésbbé voltak fedezve, mint az újak, mert igaz, hogy a törvény szerint ítélték, de kevésbbé szigorúan, mint az új uralom bírái, miként kimutattuk. A létező kormány bírái teljesen fedezve vannak a törvény által, amely határozottabb, kevésbbé sokféle, kevésbbé alkalmas a magyarázatra; nekik egyszerűen *a jogot kell kijelenteniök,*

a jog felelős. Tehát ezen felelőtlenséghez hozzákapcsolódik az, hogy mivel ők az ítélkező hatalom s midőn a kormány meghagyja nekik, hogy mily módon ítélkezzenek, azon mód szerint tartoznak ítélkezni és nem ők, de a kormány a felelős. Idézni szokták azon magasállású bírót, aki a parlamenti bizottság előtt egy, a törvénnyel teljesen ellentétes eljárási művelet iránt kérdeztetvén meg, ezt felelte: «a fejedelem dolga». Szigorúan elítélte a közvélemény. Miért? Nem tett egyebet, mint felmentette magát egy felelősségtől, amelyet visszahelyezett oda, ahol az a kormányrendszer szerint van. Mondhatta: «a kormánytól rendeletet kaptunk és engedelmeskedtünk ezen rendeletnek». Ez árulás? miben? Állami rend vagyunk-e mi? egyáltalában nem. Közvetítő testület vagyunk-e a fejedelem és a nép között, miként Montesquieu mondta? egyáltalában nem. Maga az ítélkező nép vagyunk-e, mint az athéni heliasták? egyáltalában nem. A szenátorok és lovagok delegáltjai vagyunk-e miként ez meg, szakítás nélkül volt Rómában, következképpen egy állami rend képviselői vagyunk-e? semmiképpen. A nép által megválasztott praetorok vagyunk-e, miként ez még Rómában volt? semmiképpen. Minket a kormány nevez ki, fizet, léptet elő, avagy otthagya a pálya kezdetén; mi a kormány igazságügyi tisztjei vagyunk; nem vagyunk egyebek, mint eszközök; midőn a kormány maga akar ítélkezni s ehhez nyilvánvalólag joga van, ettől kezdve nincs más teendő, mint hallgatni. Ezt tettük. Azon tény által, amely bennünket azzá tett, amik vagyunk, teljesen felelőtlennek érezzük magunkat. Franciaországban, az első

uralkodóház idején, ha a prévôt (bíróági előljáró) valakit felhívott a megjelenésre és ha az nem jött el, elment hozzá és ezt mondta neki: «hivattalak téged és te nem tartottad méltónak eljönni. Indokold ezen lebecsülést» és megverekedtek. Ime, olyan emberek, akik rettenetesen felelősöknek érezték magukat. Gondoljátok, hogy nekünk is hasonlóképpen kellene cselekednünk, mikor a kormány parancsol és rendeleteit nem tartjuk kellemeseknek? És mily jogon? Mi nem mondhatjuk neki: «Ki tett téged fejedelemmé?» De ő mondhatja nekünk: «Ki tett meg téged bírónak?» Mi függő helyzetű delegált hatalom vagyunk örökös lehetősége mellett hatalmunk visszavételének az által, aki azt nekünk nyújtotta. Végeredményben függésben vagyunk, következésképpen felelőtlenek vagyunk, ami által nem vagyunk elvarázsoltak, minthogy nem rendelkezünk a közép-kor prévôts-jainak becsületérzésével).

Még egy másik példája a felelőtlenység azon érzelmének, amellyel a francia bírák határozottan rendelkeznek attól kezdve, midőn olyan ügyről van szó, melybe a politika bele van keverve. A francia püspököknek 1910-ben a hívekhez intézett egy «levele» nem tanácsolja sok indokból a világi iskolákat, a többek között azért, mert olyan világi iskolák vannak, ahol a kis fiúk és leányok együtt vannak éppen úgy az osztályban és a tanulás alatt, mint a szünórák alatt. A néptanítók társasága ezen levél aláírója, Mgr. Luçon bíboros ellen pert indított. Első folyamodásban az ügy a néptanítók javára intéztetett el; megfélembtezték; a felebbviteli törvényszék, t. i. a párisi törvényszék, 1911 január 14-én újból elítélte Luçon bíbo-

rost. Indokainak egyike ez: «tekintettel, hogy azok (a püspökök levelében foglalt vádak) különösen a vegyes iskolákra (écoles mixtes) vonatkoznak, hogy a különnemű gyermekek együtt tartása ott meg van engedve, továbbá tekintve, hogy felebbező (Luçon bíboros) *egyáltalában nem tudja*, hogy úgy az osztályban, valamint a szünórák alatt a fiatal fiúk és leányok egymástól el vannak különítve és hogy egyetlen iskola sincs megépítve és elfogadva ezen feltétel teljesítése nélkül . . .»

Ezen indoknak a szövege által: «*továbbá mint-hogy nem tudja*», a párisi törvényszék valósággal hazugsággal vádolta meg Mgr. Luçon bíborost és mint hazugot ítélte el.

A La Croix hirlap vizsgálatot ejtett meg közvetlenül (1911 januárban), hogy megtudja, voltak-e valóban olyan vegyes világi iskolák, ahol a különnemű gyermekek együtt lehettek. Nem talált, csupán kétszázat, amelyeket részletesen megnevez.

Különös részletezés: éppen azon községekben, ahol a különnemű gyermekek együtt voltak, a dolog ekként történt: a tanító magához vette a nagy fiúkat és a nagy leányokat, a tanítóné pedig a kis fiúkat és kis leányokat, tehát megtörtént az elkülönítés, de úgy, mintha arra törekedtek volna, hogy a kohabitációt a lehető legveszélyesebbé tegyék. Bizonyos, hogy ez az abszurditás minden rossz szándék nélkül való volt, de végre is megtörtént.

A kohabitáció mindenestre fennforgott és Mgr. Luçon nem hazudott, a párisi törvényszék pedig hibásan jelentette ki őt hazugnak. Mielőtt

ily könnyen hazugnak jelentette ki Mgr. Luçon, mit kellett volna tennie a párisi törvényszéknek? Vizsgálatot kellett volna foganatosítania, olyan vizsgálatot, mint aminőt a La Croix újság ejtett meg időközben. Miért nem foganatosította ezen vizsgálatot? Miért elégedett meg, miként ítéletének a szövege határozottan megjelöli, az iskolaépületek terveivel, amelyeket vele a közoktatásügyi miniszter közölt, mintha ezen tervek, valamint bizonyítanának azon eljárásra nézve, amit az azok alapján épített iskolaépületekben gyakorolnak; mintha a háznak egyik része feltartatván a tanítónénak, a másik része pedig a tanítónak, a tanító nem vehetné magához a maga házrészébe az összes nagy gyermekeket nemük megkülönböztetése nélkül, a tanítóné pedig az összes kis gyermekeket nemükre való tekintet nélkül; ami valóban gyakran így is történt? Végre is miért nem foganatosított a párisi törvényszék vizsgálatot és miért jelentette ki oly könnyedén Luçon bíborost hazugnak?

Azért, mert midőn politikai ügyről van szó, a francia bíróság nem érzi magát többé függetlennek. Szerinte ezen ügyben a kormánynak kell ítélnie és ő nem lehet más, mint a kormány hallócsöve. Úgy tetszik nekem, hogy ezen eljárási módot a maga lényegében mutatjuk be s ebből tényleg mindenki láthatja a törvényszék eljárását. Itt ténykérdés forog fenn, tehát vizsgálatot kell foganatosítani; a törvényszék egyáltalában nem tette azt, de minthogy politikai ügyről van szó, a kormányra tartozónak tekinti az ügyet és ezt mondja: «a kormány beszél» és tanácsot kér a közoktatásügytől. A közoktatásügy ezt feleli:

«legendák, mesék, hitrege ; itt vannak az iskola-épületek tervei ; látják, miszerint anyagilag lehetetlen, hogy itt a két külön nem kohabitációja lehessen.» Világos, feleli a törvényszék. Miért mondja, hogy «világos», miért nem teszi fel a kérdést ekként : dacára a terveknek, nincs-e meg valósággal valahol az elméletileg lehetetlen kohabitáció? Azért, mert helyette a kormány ítélkezett ; nem gondoskodott saját szemeivel való értesülésről ; ítélkezett ; ez politikai ügy volt, a kormányra volt tekintettel és az ítélet a kormány véleménye, óhajta, velleitása vagy tendenciája volt ; nem volt más feladata, mint megszerkeszteni azt. Mgr. Luçon hazudott, mert a kormány óhajtani látszott, hogy kijelentessék, miszerint Mgr. Luçon hazug volt. A bíróság felelőtlensége a XIX. és XX. század bírósága előtt minden politikai ügyben jogi elvként látszik fennforogni.

De más is van — vagy éppen annyi — ugyanezen ügynél. Mgr. Luçon védelméül előterjesztette Hannotin mesternek, az államtanács és a semmitőszék ügyvédének véleményét és ugyanezen véleménye Hannotin mesternek az, amelyre 1911. jan. 4-iki ítélete *támaszkodik* a párisi törvényszéknek, hogy elítélje Mgr. Luçont. És hogy rátámaszkodik erre, idézi azt és ime, a mód, amely szerint rátámaszkodik és amely szerint azt idézi : «Megfontolva . . . hogy a nevében (Mgr. Luçon nevében) felmutatott vélemény különben is kijelenti, hogy *a tanyai iskolákban a lányok és fiúk gondosan el vannak egymástól különítve* ; és hogy ekként az ügyiratnak maga ezen töredéke által a vád (mely a püspökök levelében foglaltatik, a különemű gyermekeknek a vegyes iskolákban való

együtttartására nézve) helytelennek és jogtalan-
nak ismertetik el...» De hát mondta ezt a véle-
ményében Hannotin mester? Mondta, hogy a ta-
nyai iskolákban a leányok és fiúk gondosan el
vannak különítve egymástól? Ha mondta, akkor
különös módszere lett volna arra, hogy védel-
mezze Mgr. Luçont; különös módszere lett volna
arra, hogy védőbeszédet tartson mellette, mit tett
volna, ha vádat akart volna emelni? De végre is
lehetséges, hogy mondta, néha az igazság ereje
vádoló nyilatkozatot adat ki attól, aki védelmezni
akar és igazoló nyilatkozatot attól, aki vádolni
akar; lehetséges, hogy mondta, de végre is
mondta-e? Én Istenem! határozottan az ellenke-
zőt mondta. Ezt mondta: «Amit a pásztorlevél
szem előtt tartott, az nem a tanyai iskola volt,
ahol a tanító vagy tanítóné egyszerre tanítja az
egymástól gondosan különválasztott leányokat
és fiúkat, de azon iskola, ahol szándékosan, rend-
szeresen... van a két nem együtt tartva». Ime,
ezt mondta Hannotin mester; a pontosság lelki-
ismeretességével és igazságosságból is mellőzte
a szegény kis tanyai iskolákat, ahol akár egy ta-
nító, akár egy tanítóné, hat kis fiúból és négy kis
leányból állván az osztály *egymaga lévén*, majd-
nem kényszerítve van feltartani s képes is fel-
tartani akár az osztályban, akár a szünórán az el-
különítést s tényleg fel is tartja azt; azon igen
számos iskolára célzott, — miként a La Croix
vizsgálata bebizonyította — ahol szándékosan,
rendszeresen (miért? kényelmi szempontból) a
tanító és tanítóné — *ketten lévén* — a különneműe-
ket együtt tartják, magához vévén a tanítóné a
nagyon fiatal kis fiúkat és kis leányokat, a tanító

pedig az előrehaladottabb korú kis fiúkat és kis leányokat.

Hát mit tesz a törvényszék? *Elkülöníti* a mondatnak azon tagját, ahol Hannotin mester *megteszi az engedményt*, amit tennie kellett és nem veszi számba a mondat azon tagját, ahol a kritika van és azt *konkludálja*, hogy elismerte Hannotin mester, miszerint az iskolákban a nemek szigorúan el vannak különítve egymástól; és *kinyilatkoztatja*, hogy elismerte, miszerint a nemek *minden iskolában* szigorúan el vannak különítve egymástól.

Jegyezzük még meg, hogy ahhoz, miszerint ekként konkludáljon és ekként nyilatkozzék, kényszerítve volt megváltoztatni a macskaköröm közé tett szöveget, nemcsak az idézetet csonkítván meg, de egymásután meg is változtatván azt. Mert miként idéz? «a tanyai iskolákban a leányok és fiúk gondosan el vannak különítve egymástól», az, amit a pásztorlevél szem előtt tartott, nem a tanyai iskola, ahol egy tanító tanítja egyszerre az egymástól gondosan elkülönített leányokat és fiúkat, de azon iskola, ahol . . . » az ellenkezőnek van helye. Oly módon, hogy egy kifejezést, mely magábanvéve azt jelenti, hogy vannak kifogástalan iskolák és hogy vannak igen megróhatók, egy olyan kifejezéssel helyettesít, amely azt állítja, hogy minden iskola kifogástalan.

Íme, a szöveg elszigetelése által, majd még azonfelül a szöveg megváltoztatása által, melyet már elszigetelvén eltorzítottak odajutnak, hogy valakivel *nemet* mondatnak, aki *igent* mondott. Vannak esetek, amelyek sajnos sokszor előfordulnak és amelyeknél fájlalom hogy nem lehetek Pascal.

Hát némelyek efelett méltatlankodnak és azt kiáltják, hogy a francia bírának nincs erkölcsi érzékük. Ez tökéletes és teljes tévedés. Annyi erkölcsi érzékkel bírnak, mint bárki, de sajátos fogalmuk van a bíróságról. Úgy tekintik a bíróságot, mint a kormány szervét, mint annak egy részét. A kormány nevezi ki, fizeti a bíróságot, részét képezi annak; ő az ítélkező kormány. Tehát mindazon ügyekben, amelyekben a kormány nincs érdekelve, igazságosan és jogászilag ítélkezik; de mindazon ügyekben, ahol a kormány van érdekelve, a kormány véleménye szerint ítélkezik és amiként azt előre kikérte, megkapta vagy feltételezte; az ilyen ügyben nem ítélhet saját maga és nem ítélhet a maga feje szerint; egyenesen a hatalom ítél, egyszerű szócsőnek használván a bíróságot.

Ellenvethetik, hogy ez azt jelenti, hogy a kormány csak akkor bíraskodik, midőn bíró is, ügyfél is. Hát persze. Midőn nem ügyfél, bocsáthat más bírakat a maga helyére, de ha ügyfél, ő maga ítélkezik, mert mások nem adnának talán neki igazat, ami meg nem engedhető. Mit jelent ez? Én, bíróság, aki részét képezem a kormánynak, nem engedem meg, hogy a kormánynak ne legyen mindig igaza, mert a kormány én vagyok. Nem lehet tőlem azt követelni, hogy saját magamat ítéljem el.

— De ebből az következik, hogy mindazon ügyben, ahol egy egyén vagy egyének csoportja áll szemben az állammal, már eleve az van elítélve.

— Világos.

— Nem volna jobb, ha ez másként volna?

— Talán, de hogy ez másképpen lehessen, az

kellene, hogy *egy hatalom* létezzék az állam és az egyén között s éppen ez nincs. Amit szerveztek, az a bírói és a végrehajtó hatalom zűrzavara. Ám legyen, igen jól ítélkezik mindazon ügyekben, amelyek nem érintik, de mindazon ügyekben, amelyek érintik, a maga érdekében ítélkezik. És mi össze lévén zavarva vele, ő lévén mi, tisztán és egyszerűen felkérjük, hogy a mi helyünkön ítélkezzék, hogy ne vessék szemünkre — ami kis újságírók gyermekjátéka lenne — indokaink sajátosságát, amidőn politikai ügyről van szó.

Attól kezdve, midőn olyan ügyekről van szó, ahol a kormány van érdekelve, hát értsétek meg, mi nem vagyunk többé bírák, mi a király emberei vagyunk, a fejedelem emberei, mi ítélkező kormány, vagyis magát védelmező kormány vagyunk és indokaink éppen olyanok, mint a minisztérium politikáját védelmező és annak részét képező tárcanélküli miniszter beszédei, akinek bizonyára nem fogják szemére hányni hibás következtetéseit, álokoskodásait, megcsonkított idézeteit, szövegferdítéseit és inverzióit.

Ime, ez igen jó okoskodás, de hát mi ez? Ez a bírói felelősségnek a bírák válláról a kormány vállára való igen kényelmes áttétele legalább is mindazon ügyekben, ahol a kormány van érdekelve. Ime, egy felelősség, amely legalább e pontra nézve nyeresége a modern bíróságnak, szemben a régi uralom bíróságával. Jegyezze meg az olvasó, ha visszaemlékezik arra, amit fentebb mondtunk, hogy ez legalább is két felelősséget hoz létre. Tehát a bírói hatalomra nézve két felelőtlenséget: a törvény szigorú alkalmazása okából az automatikus jogszolgáltatás okából való

felelőtlenséget és a függőség okából való felelőtlenséget az autonómia hiánya miatt, a központi hatalom mellett.

Amint el kellett következnie, be is következett, hogy ezen két felelőtlenség egymásfölébe helyezkedik s egyik a másikhoz csatlakozik. Megtörténik az is, hogy összeütközésbe jutnak egymással. A felelőtlenségek összeütközése, nem a kötelességek, de a kötelességek hiányának összeütközése, ami különös dolog. Ezt tökéletesen így lehetett látni. 1906. év júliusában a semmítőtörvényszéknek kellett egyszernél többször ítélnie Dreyfus kapitány ügyében. Ha azt a második haditanács által tévesen elítéltnek találja, a törvény szerint nem tehetett egyebet, mint visszautalja egy harmadik haditanács elé. Van ugyan egy cikk (a büntetőperes eljárásról szóló törvénykönyv 445. cikke), amely visszautalás nélkül engedi meg a megsemmisítést, amely azonban nem alkalmazható, midőn még életben levő elítéltről van szó és csak azon esetre, ahol az ügyből többé semmi sem áll fenn, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető. Például ha azzal vádoltattam volna, hogy megöltem Pált és ezért elítélttettem volna és ha időközben bebizonyult volna, hogy Pál öngyilkos lett, nincs többé semmi *rám nézve vagy bárkire nézve*, ami büntettnek vagy vétségnek minősíthető volna. De ezen cikk nem alkalmazható a Dreyfus-ügyre, mert az, hogy Dreyfus ártatlan, lehetséges volt, de hogy 1894-ben az árulás ténye fennforgott legyen, az sem vitás nem volt, sem vitatva nem volt és fennállott; másrésről Dreyfus életben lévén, a 445. cikk által megjelölt kifogás nem forgott fenn.

És mindezen indokok miatt a semmitőtörvényszék törvényesen nem tehetett mást, minthogy Dreyfust egy harmadik haditanácshoz utalja. Ugyanezt mondta Manau államügyész az első felülvizsgálat folyamán, jóllehet kedvező érzülettel volt Dreyfus iránt: «Ahhoz, hogy lehetséges legyen Dreyfus ártatlanságát kijelenteni, először nekünk (közvádlnak), azután önöknek (bíráknak), (nekünk hic et nunc) *az kellene, hogy Dreyfus meghalt legyen...* A törvény erre nézve semmi kétséget sem hagy fenn. Elegendő azt ismerni és hogy megismerjük, olvasni».

A semmitőtörvényszék tehát nem tehetett mást, mint meg nem semmisíteni az ítéletet vagy visszautalással megsemmisíteni.

Ámde a kormány már megelégette ezt a vég nélkül való ügyet, sőt nem is volt szüksége arra, hogy ezt a semmitőtörvényszéknek megmondja; a semmitőtörvényszék ezt éppen úgy tudta, mint mindenki.

Tehát látjátok a két felelőtlenség összeütközését? Ha a törvényszék a törvényhez alkalmazkodik: felelőtlen; «Fedve vagyok a törvény által; támadjátok meg a törvényt, amit határoztam, azért mosom a kezeimet, mert a törvény határoz és nem én».

— Ha a törvényszék engedelmeskednék a kormánynak vagy a kormány óhajlásának nem engedelmeskedik a törvénynek, éppen úgy felelőtlen: «A kormány ágense vagyok, mosom a kezeimet azért, amit határoztam; ő ítélkezik az én számmal, nem én».

— De elforgatja a törvényt, ami éppen oly ke-

véssé van megengedve neki, mint neked, minthogy az senkinek sincs megengedve.

— Lehet, de mondjátok ezt neki, ne nekem.

A törvényszék tehát nagyon kényelmes helyzetben volt... Dehogy volt, mert ebben a különös összeütközésben, ha mindenfelé felelőtlen volt is, mégis legalább az alakszerűségben kellett megnyugtatnia a közönséget, a törvényt és a fejedelmet; mert ámbár a bíróság az új rendszerben nem egyéb, mint a fejedelem ágense, kell, hogy a törvény szerint, a törvény szövege szerint ítélezzék.

Azután visszautalás nélkül akarván az ítéletet megsemmisíteni, ámbár a törvény szerint nem semmisíthette meg, csak visszautalással, mégis hogy visszautalás nélkül semmisítse meg, kitalálta, hogy rátámaszkodjék magára azon szövegre, amellyel a törvény azt megtiltotta. Ahelyett, hogy idézte volna a 445. cikket, *amely ez*: «Ha az ítélet megsemmisítése egy életben levő elítéltre nézve nem enged többé semmit fennforogni, amelyet büntettnek vagy vétségnek lehetne minősíteni», ezt hitelesíti: «Ha az ítélet megsemmisítése nem enged semmit fennforogni, amely az *elítelt terhére* büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető, semmiféle visszautalás sem fog kimondatni». Látjátok a különbségeket. Először is az ítélet szövegében ez van: «Az elítelt *terhére*», helyett: «Egy élő elítéltre nézve», ami nem mindenben ugyanaz a dolog.

Az *élő* szó kihagyásával az ítélet szerkesztője kétségtelenül el akarta fordítani az olvasó figyelmét azon ideától, hogy Dreyfus meghalt, mert

szüksége volt erre azért, hogy lehetséges legyen a megsemmisítés visszautalás nélkül.

A «*vádlottra nézve*» kifejezésnek a *vádlott terhére* való megváltoztatása által az ítélet szerkesztője ki akarta kerülni ezen kevésbé franciás fordulatot, «büntettnek vagy vétségnek lehetne minősíteni az elítéltre nézve» («*être qualifié crime au delit a l'égard de*»), azon fordulatot, amelyhez az új szöveg kritikai módszere vezette, hogy mindenekfelett jól meg akarta jelölni azt, hogy véleménye szerint semmi sem maradt fenn Dreyfus-ra terhelőleg.

A szöveg ily hűtlen visszaadása még a könnyebb fajtából való. A legsúlyosabb és a leglényegesebb az, ami abban állott, hogy ezen szavakat: «az elítéltre nézve», ezen szavak *után* helyezi el: «nem enged semmit fennforogni, amit lehetne», ahelyett, hogy elől hagyta volna, miként az a törvény szövegében van. Ez egy ú. n. *invertatur*, miként nyomdász-nyelven mondják. Hát egy *invertatur* néha semmit sem változtathat meg a mondat értelmében, mint például ebben: «szűrdomány» és «dolmányszűr»,¹ de minden tekintetben meg is változtathatja azt és ez történik itt.

Ha ebben a mondatban: «ha az ítélet megsemmisítése egy élő elítéltre nézve nem enged semmit sem fennmaradni, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető», ezen szavak: «egy elítéltre nézve» az *ítéletre* vonatkoznak, akkor a mondat ezt akarja kifejezni: «Ha egy élő elítéltre vonatkozó ítéletet megsemmisítünk és nem marad fenn többé semmiféle büntett és egyáltalában semmi, bárki terhére sem».

Ha pedig ebben: «ha az ítélet megsemmisítése

nem enged semmit sem fennmaradni az elítéltre nézve, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető», ezen szavak: «az elítéltre nézve», a *fennmaradna* szóra vonatkoznak, akkor ez ezt akarja kifejezni: «Ha a vádlott általunk többé nem tekintetik bűnösnek».

A két értelem száz mértföldre van egymástól, annyira, hogy a törvény szerinti szöveg megtiltja a visszaütálás nélküli megsemmisítést, a törvényszék által elfogadott szöveg pedig megengedi és ez egy egyszerű inverzió által van így. Ez a szavakkal való bűvészkedés diadala; a semmitőtörvényszék 1906 júliusi tagjai páratlan szemfényvesztők lettek volna.

Ezen pont felett vita volt. Charpentier Armand (1911 márciusi *Annales de la Jeunesse Laique*) írja: «Hogy a semmitőtörvényszék bírait hibával lehessen vádolni, a *l'Action Française*² nekik tulajdonítja az általuk elforgatva gyártott szöveget. Ime, amelyet nevetséges beszéd módján a *l'Action Française* «Talisman»-nak nevez:

445. cikk.

A törvénykönyv szövege:

Ha az ítélet megsemmisítése *egy élő elítéltre nézve* nem enged semmit fennmaradni, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető, semmiféle visszaütálás nem fog kijelentetni.

A törvényszék által hitelesített nem létező szöveg:

Ha az ítélet megsemmisítése nem enged semmit fennmaradni, ami az *elítélt terhére* büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető, semmiféle visszaütálás nem fog kijelentetni.

«Balfelől dőlt betűkkel van kiírva a törvénykönyv szövegében beírt négy szó, amelyeket a semmitőtörvényszék kihagyott. Jobbfelől pedig azon szavak vannak kiírva, amelyeket a szöveg egy másik helyére tett a törvényszék.»

«Tehát a törvényszék ítéletének ez az egyetlen helye — írja Charpentier — ahol a kérdésben levő törvénycikk szövege idézve található : «Tekintve azon érvek összességét, melyek a felülvizsgálatot megelőzték következik, hogy az új tények vagy a haditanács ismeretlen ügyiratai az elítélt ártatlanságát megerősítő természettel bírnak... és hogy vizsgálatot kell az ügy alapjára nézve meg ejteni és alkalmazni a büntetőperrendtartást tartalmazó törvénykönyv 445. cikkének befejező szakaszát, amely szerint ha a kijelentett megsemmisítés egy élő elítéltre nézve nem enged semmit fennmaradni, ami büntettnak vagy vétségnek volna minősíthető, semmiféle visszautalás nem fog kijelentetni».

«Elegendő — mondja tovább Charpentier — a balfelől levő hasábhöz visszatérni, hogy lássuk ezen idézet aggályos pontosságát. *A l'Action Française* követte el a hibát, amelyet a semmitőtörvényszéknek tulajdonít.»

Tökéletesen pontos eljárás, hogy a törvényszék a törvény szövegét úgy idézte ítéletében, mint később Charpentier. De az is tökéletesen pontos eljárás, hogy a törvényszék ítéletének záradékában utal és támaszkodik ezen törvényszövegre és így idézi : «Tekintve végső elemzésben, hogy a Dreyfus ellen emelt vádból semmi sem áll fenn és a haditanács ítéletének megsemmisítése *semmit sem enged fennmaradni, amit az ő terhére büntettnak vagy*

vétségnek lehetne minősíteni, tekintve ennek folytán, hogy a 445. cikk alkalmazása mellett semmiféle visszautalást nem szabad kijelenteni...» Amiből nyilvánvaló, hogy a semmitőtörvényszék kétszer idézte a 445. cikk szövegét: először igen hűségesen, másodszor pedig, *midőn határozata miatt rá-támaszkodik*, megváltoztatva. Azt mondhatnák, hogy azért, mert *ön maga akarta megmutatni* ezen kétféle idézés által, miként kellett volna neki ítélkeznie a törvény szerint és miként ítelt annak ellenére. És alapjában ez a véleményem és ez van a rendszeremben: a törvényszék meg akarta mutatni, hogy igen jól ismeri a törvényt, hogy előtte volt, hogy olvasta azt és hogy államérdekből ítélkezett annak ellenére. Az általam adott ezen magyarázat bizonyára a legkedvezőbb neki.

Még egy különös részlet: a *Gazette des Tribunaux* hozván az ítéletet, az ítélet ezen szelleméről, ezen alapelvéről, nem tudom egészen, miként kell mondani, ezt bocsátotta előre (a jogtudomány számára): «Mikor egy határozat megsemmisítése, melynek felülvizsgálása kéretett, semmit sem enged fennmaradni, ami az elítélt terhére büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető, a semmitőtörvényszék által semmiféle visszautalás kijelentése nem történhetik *a büntetőtörvénykezési eljárást tartalmazó törvénykönyv 445. cikke végső szakaszának szavai szerint*. Ebből következik, hogy ez az igazi szövege a 445. cikknek, amely elrejtve marad az 1906 júl. 12-iki ítélet egy szegletében s amely végeredményben a törvényben megmarad; de a megváltoztatott szöveg képezi a jogi álláspontot. Ez megneveztetheti Heraclitot.»

Annyi bizonyos, hogy a törvényszék egy olyan

törvényt alkalmazott, amelyet ő maga gondolt ki. Maguk Dreyfus védői elismerik ezt, csakhogyan talán indokoltan azt mondják, hogy csendet kellett teremteni és hogy a semmitőtörvényszék ekként érte el annak megvalósítását. Lehetséges. Ámbár ítélete újra életrekelte a polemiákat, de kikerült egy harmadik új pert a haditanács előtt s talán kissé nagyon is kedvezett azon lecsendesítésnek, amely nem volt ellenére.

Csakhogyan ami talán nem is volt célba véve: 1-ször függőben hagyta örök időre és az egész történet számára a Dreyfus-ügyet, ahelyett, hogy lezárta volna; 2-szor elítélte Dreyfust.

Függőben hagyta, ahelyett, hogy lezárta volna az egész történet számára a Dreyfus-ügyet. Valóban, ezt fogják mondhatni örökké: «Dreyfus-t elítélte két haditanács, másrésről felülvizsgálatra utalta a semmitőtörvényszék ítélete, majd felmentette a semmitőtörvényszék, ámde a törvény beigazolt megmásításával; a dolog legalább is egyensúlyban van; az ügy függőben marad, végnélkül lehet tárgyalni. És tényleg az a véleményem hogy végnélkül fogják tárgyalni s igen jogosan a semmitőtörvényszék utolsó ítélete s azon mód szerint, amely szerint az azt megszerkesztette.

A semmitőtörvényszék pedig utolsó ítéletével elítélte Dreyfust. Bizonyára elítélte, mert a törvény szellemével és betűivel ellentétes ítélete által egyedül azt akarta, hogy Dreyfust egyáltalában nem engedi egy harmadik haditanács elé állítani. Kijelentette egyrésről, hogy a visszaotalás nélkül megsemmisítés nem történhetik meg, csak a törvény megváltoztatásával, ami tökéletes erkölcsi elítélés; másrésről pedig kijelentette, hogy bár-

mely haditanács elé utaltassék is Dreyfus, csalhatatlanul újból elítéltetik, ami szinte elég tökéletes erkölcsi elítélés.

A törvényszék ítélete által elég világosan ezt mondja: «a törvény azt akarja, hogy Dreyfus felett még egy haditanács ítélkezzék, de mivel még minden haditanács által elítéltetett, felmentem én a törvény ellenére»; ez világos elítélés.

Annyira világos — jegyezze meg magának az olvasó — hogy Dreyfust csak két haditanács ítélte el, a semmítőtörvényszék pedig ítélete által olyanná tette, mint akinek minden lehető haditanács által el kell ítéltetnie, tehát hogy ne utaltassék bármely más haditanács elé: felmenti. Azt akarta mondani és nem is akart másként eljágni: «Kijelentem, hogy Dreyfus mindig el fog ítéltetni». Egy humorista ezt mondaná: «a semmítőtörvényszék a világon a legrosszabb szándékkal viseltetett Dreyfus iránt, mert ítéletével mindenkinek kiabiálta, hogy lehetetlenség volt Dreyfust felmenteni».

Nem így van és a törvényszéknek nem volt Dreyfus iránt rossz szándéka; de be kell ismerni, hogy ezt el lehetne hinni. Annyi azonban bizonyos, hogy erkölcsileg annyira elítélte, amennyire csak lehetett.

Ez annyira igaz, hogy — miként tudjuk — a békés emberek meg voltak elégedve az ítélettel; de a tiszta *Dreyfusistáknak* nagyon rosszul esett. Nagyon érezték, amit mondtam, hogy az ügy újból függővé tétetett anélkül, hogy valaha le lehessen zárni és az, hogy a felmentés csak ilyen mesterséggel és ilyen ítélettel volt lehetséges, nagyon is elég kegyetlen elítélés volt. Az 1906

júl. 12-iki ítélet jogászi bűvészkedés, sőt több, páratlan ügyetlenség.

De hát ezt a jogászi csűrés-ésavarást, ezt az ügyetlenséget a semmitőtörvényszék követte el? A világért sem. A kormány követte el. A kormány volt az, amelynek 1899 júl. hónapja óta az volt szándékában, hogy Dreyfus bíróra, bárkik legyenek is azok, ráerőszakoljon egy felmentő ítéletet, ami de Gallifet hadügyminiszternek Waldeck-Rousseau-hoz, a tanács elnökéhez intézett ezen leveléből következik: Hétfő, 1899 júl. 10. «Kedves elnököm és barátom! Nagyon »nyílnak« találta Ön (a szöveg szerint valószínűleg ezt akarja mondani: nagyon szabadon hagyva a teret) azon utasításokat, melyeket a rennesi haditanács kormánybiztosához intézni határoztam el; ezeket én igen határozottaknak (valószínűleg: nagyon szigorúaknak) találtam. Két nap óta minden figyelmeztet ezen ügyre fordítottam és azon indokokból, amelyeket Önnek ezen levélben kifejték, elhatároztam, hogy nem küldök semmiféle utasítást, ami a gyakorlattal megegyező és ami gyakoroltatott is, p. l. a Bazaine-pör esetén. Hígyje meg nekem, midőn azt állítom Ön előtt, hogy ami hasznos volna a polgári rendű bírákra nézve, az ártalmas midőn a kormány bizottságairól, a haditanács elnökéről és katonai bírákról van szó... Ha mi bármiféle ügybe beleavatkozunk, meg vagyok arról győződve, hogy marasztaló ítéletet készítünk elő. Erről annyira bizonyos vagyok, hogy igen tartózkodom ebben közreműködni. A haditanács bírái, valamint a kormánybiztos közös utasítást kaptak társaiktól: »Ne vegyen számba semmiféle tanácsot, semmiféle rendeletet — mond-

ták neki — ez a kormány által állított csapda lenne!» Mindnyájan ezen viszonyban vannak hivatalos állásukon kívül. Utasításaink nem maradnának titokban ; közzétennék, magyaráznák, rossz hírbe hoznák és a kormánybiztos nem venné azt számba. Dicsőégszomjas ember, aki összes utasításainkból piédesztált fog készíteni magának, amelyeket tombolva fog lábbal tiporni. Ebben a pillanatban mi ezt nem tudjuk megváltoztatni. Nincs semmi ideám a jogtudomány szabályairól, de van egynémely ismeretem a katonatisztek különböző lélekállapotáról . . . Végzem, azt állítván Önnek, hogy ha beszélünk és írunk, a marasztaló ítélet biztosan bekövetkezik . . . Gallifet».

Ez a történeti levél erősen bizonyít a dolog állása mellett. Először bizonyítja, hogy az 1899-iki kormány nyomást akart gyakorolni nemcsak a haditanács mellett levő biztosára, ami teljesen törvényes volt, de a haditanácsra és ezen tanács bíraira is, jöllehet de Gallifet ezt mondja Waldeck-Rousseau-nak : *«figyje el nekem . . .»* közbenjárásunk ártalmas lenne «a kormánybiztosra, a haditanács elnökére, a katonai bírákra»; tehát Waldeck-Rousseaunak az volt a véleménye, közbenjárni és pedig elég erélyesen a kormánybiztosnál és magánál az elnöknel és a bíráknál is.

Ez a levél először azt bizonyítja, ami igazság szerint nem szorult bizonyításra, amit de Gallifet mondott kormánybiztosáról, azt Waldeck-Rousseaunak kellett némi keserűséggel elmondani de Gallifetről : «Én most ezt nem vagyok képes megváltoztatni».

Ez a levél továbbá azt bizonyítja, hogy dacára eltérésüknek, Waldeck-Rousseau és de Gallifet

teljes egyetértésben vannak abban, hogy a kormány ezen közbenjárása azoknál, akik ítélkeznek, s hogy a fejedelem ténye *«Igen hasznos lenne a polgári rendű bíráknál»*. Efölött semmi eltérés, semmi egyenetlenség, semmi különbség, minthogy itt nem lehetséges sem kételkedés, sem tétovázás; Waldeck-Rousseau éppen úgy meg volt győződve, mint de Gallifet és de Gallifet éppen úgy, mint Waldeck-Rousseau, hogy a polgári bírák engedelmeskedni fognak.

És jegyezze meg az olvasó, hogy ez azért van, mert Waldeck-Rousseaut — aki ügyvéd és aki járatos a polgári bíróság szokásaiban — azon gondolat ragadta magával, hogy éppen így fognak eljárni a katonai bírák is és hogy ezeket is ugyanazon módon lehet *kezeln*i; ez azért van, mert de Gallifet, aki katona s akinek *«van némi ismerete a katonatisztek lelkiállapotáról»* egyáltalában nincs ugyanazon véleményen, mert azt hiszi, hogy minél inkább akarják, hogy a katonatisztek engedelmeskedjenek, annál kevésbbé fognak engedelmeskedni. De úgy az egyiknek, valamint a másiknak az a véleménye, hogy a katonai engedelmesség ezúttal a polgári bíráknál van meg.

Miért van ez? Azért, mert a tiszték és a bírák közt mintegy fajkülönbség van? Egyáltalában nem azért; ki állíthatná ezt? Egész egyszerűen azért, mert egy haditanács bírái tökéletesen függetleneknek érzik magukat, a polgári bírák pedig egyáltalában nem érzik magukat ilyeneknek. A katonatiszt, aki a haditanácsnak egyidőre bírója, akként vélekedik, amint megértette és a következő nap visszatér állásába körülbelül úgy, mint egy polgári esküdt. Azt mondom, körülbelül,

minthogy ez nem minden tekintetben ugyanaz a dolog ; ez a katonatiszt nagyobb veszélynek van kitéve, mint a polgári esküdt ; visszaemlékezhetnek rá később, hogy részt vett egy haditanácsban, amely a kormány óhajtásaival ellenkezőleg ítélezett és előmenetele megérezhetheti ezt és ha csak saját érdekétől kér tanácsot, jobban fogja tenni, ha az ösztökélések, vagyis a kormány óhajtásai szerint fog ítélezni ; de végre is nem olyan, mint a polgári bíró, akinek az a rendeltetése, hogy egész életén át bíró maradjon és nap-nap mellett érintkezésben legyen a kormánnyal. Függetlensége sokkal nagyobb ; végeredményben ez középhelyet foglal el a polgári rendű bíró függetlensége, amely igen csekély és a polgári esküdt függetlensége közt, amely abszolút.

Ime, miért *hasznos* a kormány nyomása arra, aki ítél, ha polgári bírőról van szó és *ártalmas*, midőn katonai bírőról van szó, mint amilyen *hasznos*, ha polgári bírőról van szó.

Jegyezze meg az olvasó, hogy senkit sem támadok egyénileg. A rennes-i katonai bírák magaviselete 1899-ben helyteleníthető s a polgári bírák magaviselete 1906-ban védelmezhető. Azt lehet mondani, hogy a rennes-i katonai bírák a szenvedélyeknek engedelmeskedtek (azon elfogultságnak, hogy az előbbi bírakat meg ne hazudtolják, a katonai szolidaritás ösztönének stb.) és azt lehet mondani, hogy a polgári bírák 1906-ban engedelmeskedtek . . . kétségtelenül a kormánynak és engedelmeskedvén a kormánynak, nem tettek mást, mint engedelmeskedtek az államérdeknek, ami fontos dolog.

Fennmaradna megtudni, vajjon határozottan,

t felsőbb államérdek-e az, hogy legyen oly hatalom, amely szembehelyezkedjék azon államérdekkel, amelyet a kormány adott alkalommal szem előtt tart. Ez még megvitatható lenne. Ámde visszatérek a tárgyhoz és megfontolva az 1906-iki ítéletet egyszerűen és magában véve, amely kétségtelenül a körülményekhez alkalmazkodik, kérdem: hogyan képes egy jogszolgáltató bíróság némi tekintetben lényegileg ekként eljárni? azért, mert felelőtlennek érzi magát és mert felelőtlen akar lenni. Két felelősség közé fogva, ami nagyon ritka és eléggé különös, *mindent* másokra hárít. Egyrészről ítéletét a törvényre hárítja, amelyet különben képvisel: «Nem én ítélek, a törvény íté»; másrészről személyes felelősségét, amelyet magának a törvénnyel szemben megenged, a kormányra hárítja: «Mindenki jól meg fogja érteni, hogy amikor megkerülöm a törvényt a Dreyfus-ügy megakasztása miatt: a kormány óhajításának engedelmeskedem; vádoljátok a kormányt». De hát mi ez, miféle bíróság ez? Egy nagyon okos, nagyon bölcs, nagyon felvilágosodott, sőt nagyon tehetséges bíróság, amelynél a felelősség összes gondja eltűnt.

Elődeinek egyike, a restauráció alatt ezt mondta az akkori kormánynak: «a törvényszék ítéleteket hoz és nem szolgálatokat teljesít». Látjátok: «a holtak, akik beszélnek». Látjátok, miként maradt fenn ezen 1820-iki bíróságnál azon gondolkodás, amely az 1750-iki bírakat lelkesítette? A törvényszék ítéleteket hoz és nem szolgálatokat teljesít? Mit akar ez jelenteni? Ezen szavak egy 1750-iki bíró szájából, az állami rend egy tagjától és aki semmi módon nem függ a központi hatalom-

tól, egészen természetesek és egyedül méltóságának nagyfokú érzetét bizonyítják ; de egy 1820-iki bíró által kijelentve, nem egyéb elavult kifejezésnél (archaizmusnál). Az 1820-iki bíró nem lévén egyéb, mint hivatalnok, olyan mint a préfet, nem teljesít egyebet, mint szolgálatokat. Egyébiránt kényelmére szolgál mindazon ügyekben, amelyekbe a kormány nem avatkozik, lelkiismeretesen a törvény szerint ítélni ; de attól kezdve, hogy a kormány beavatkozott, már csak azért is, mert a kormány embere, nem szabad más törvénnyel és lelkiismerettel bírnia, mint maga a kormány ; másként nagyon következetlen, sőt természetellenes lenne ; a kormány ellen ítélkező kormányember lenne, más szavakkal : a kormány ellen ítélkező kormány, ez tiszta anarchia lenne.

A Dreyfus-ügy lezárása végett olyan ítéletet hozván a semmitőtörvényszék, amely meg nem áll, egyszerűen azon óhajtásnak engedelmeskedett, hogy ne legyen anarchia.

Következményeiben kedvező, de kissé szomorú, hogy ez a bíróságnak minden felelősségtől való felmentése tényéhez vezetett. Kétségtelenül örvendezhetett efelett, hiszen mi sem kellemesebb, mint ezt mondani : «senki — ha csak kissé nem bolond — nem vádolhat engem». Különben a dolog igen súlyos. Az a nemzet, amely felett felelőtlen emberek ítélkeznek, a kik magukat felelőtlennek tudják, felelőtleneknek mondják, akik megmutatják, hogy felelőtlenek és akiket a hatalom is felelőtlenekké akar tenni, veszélyben érezheti magát. Azt a kérdést vetheti fel, vajjon nem felette veszélyes-e az egyesekre, ha az egyesek és az

Állam közti minden perben — az ítélkező állam
 állván a bíróság — szükségképpen az egyesek ellen
 ítélkezik? Azt a kérdést vetheti fel: «vajjon nem
 az önkényuralom-e ez?»

Nagyon valószínű, hogy ez az önkényuralom
 Franciaországban 1789-ben kezdett teljességhez
 jutni, majd a részletekben tökéletesített; egyébiránt még most is tökéletesíthető. Ez a szocialista uralom dolga lesz.

Montesquieu mintegy meg volt ijedve ezen gondolattól: a kormány ítélkezik. Ezt mondá: «a despotikus államokban maga a fejedelem ítélkezhetik (és megfordítva, mindazon uralom, ahol a fejedelem maga ítélkezik, despotikus). A monarchikus államokban ezt nem teheti, mert az alkotmány volna lerombolva; a közvetítő hatalmak megsemmisítve, megszűnni látnánk az ítélet összes formalitásait (magát a törvényt, melynek alakszerűségei csupán oltalmul szolgálnak, kiforgatva); félelem fogja el mindenkit, kétségbeesés ülne ki mindenki arcára; nincs többé bizalom, becsület, szeretet, biztonság, nincs többé monarchia... ha maga ítélkeznék, ő lenne bíró és fél. De a despotizmusban éppen az fontos, hogy midőn egyes emberrel pereskedik, a fejedelem legyen ugyanazon időben fél is, bíró is; enélkül nem volna önkényuralom.» Éppen itt tartunk. Az állam a bíróságból saját magát kiegészítő szervet alkotván, despotikussá lett, amennyire csak lehetett.

Ezen helyzetet igen élénken világítja meg Raymond Poincaré egy öreg bíró emlékeihez írt ékes előszóban. Guizot ezen szavainak idézésével kezdi: «attól fogva, midőn a politika a bíróságok övezetébe behatol, az igazság elköltözik onnan». Ez

nagyon is nyilvánvaló. De kérdi tovább Poincaré: «soha sem volt a bíróság sem romlatlanabb, sem lelkiismeretesebb, hogyan történik mégis, hogy részrehajlatlansága ily gyakran gyanúba vétetik?» Nem vádolja meg ezért az emberek növekedő gonoszságát, azt véli, hogy ez talán azért van, mert «az igazságszolgáltatás és a politika ritkán voltak annyira kitéve a veszélyes szerződéseknek és a gyászos zűrzavaroknak. Hajdan (a XIX. század közepe felé) a bíróság a családnak egy faját képezte, amely szigorúan el volt zárkózva, amelyet testületi, hierarchikus, majdnem papi szellem lelkesített s amelyet a világtól a megközelíthetetlenség szigetelt el. Ezen állapot bírt ugyan hibákkal; doktrinér, alakiságokhoz ragaszkodó és az új eszmékkel szemben csökönyös volt. De függetlenség és részrehajlatlanság által kiemelkedett a mindennapiságból. Egyébként nem volt teljesen mentes a politikai befolyásoktól. Igen gyakran volt ő is a hatalom kezei közt. Van Balzac-nál valahol egy vizsgálóbíró, aki Brieux és Bernéde Arthur bírák méltó előde. Camusot-nak hívják. A felesége féltékenyen gondoskodott pályafutásáról s egy bírói székről álmodván számára a seine-i törvényszéknél, gyengéden ezt suttogta neki: «cicám, innen, a törvényszék tanácselnökségéhez nem fog más kelleni, mint valamely politikai ügyben teljesített szolgálat». Ilyenfajta szolgálatokat a bíró hajdanában legalább csak a kormány sürgős felhívására teljesített. Ez sok volt, *de jóformán semmi sem azon arhoz képest, amivel mainapság megelégszik.* Mainapság az elgyengült végrehajtó hatalom nem meri többé érinteni a bíróságok méltóságát, mi-

dön az a törvényhozó hatalom ösztökélésének enged. Ámde a parlament a maga egészében és részeiben azon gondolkozás felé hajol, hogy az igazságszolgáltatás az ő hódolatára van, maga a közönség pedig azon meggyőződésre jut, hogy ennek *ekként kell lenni*.

«Hány igazságkereső embernek, akik attól félnek, hogy pervesztesek lesznek, nincs meg a jámborságuk (de nem — az intelligenciájuk) ahhoz, hogy képviselőjükhöz forduljanak! És hány képviselő van, aki illetlen vagy kényes kéréssel mer a bíróhoz fordulni! *Ezen személyes ingerenciák még kevésbé súlyosak, mint azon kollektív beavatkozások, amelyekre a kamarák felhatalmazottaknak hiszik magukat; bírósági ügyekre vonatkozó interpellációk, a szószerű magaslatáról követelt rendeletek, az igazságügyminiszterek számára való kemény meghagyások, vizsgáló bizottságok és mit tudom, miáltal? A politika ezer eszközt gondolt ki, hogy az igazságszolgáltatás csarnokába becsússzék és régideje, hogy a félrevezetett és elbátortalanított igazságszolgáltatás már letett az ellenállásról: nem olyan kamarák-e ezek, amelyek a közhatalom igazi letéteményesei és az előmenetel szuverén osztogatói? 1906-ban találkozott egy igazságügyminiszter, aki bírt azzal a bátor felbuzdulással, hogy egy kevés rendet állítson vissza ezen anarchiában, kiszabadítsa a bírakat a parlamenti rabszolgaságból s hogy bizonyos szilárdságot adjon személyi állapotuknak. Az általa ellenjegyzett dekrétum oly vihart keltett fel, hogy kijavítania és enyhítenie kellett azt. Ettől fogva egy bírósági főtanács felállításáról beszéltek, amely analóg azokkal, amelyek több minisz-*

tériumban működnek és feladatuk: teljesen függetlenül értékelni a hivatalok birtokosainak előmenetelét. És bizonyára nem lenne semmi lehetlenség abban, hogy az igazságügyminiszteriumban legyen egy olyan szerv, amely hasonló a bányák vagy a hidak és műutak főtanácsához (*conseil général*), a középiskolai oktatás főfelügyelői bizottmányához, vagy az összes többi hivatascsoportokhoz, amelyek a miniszteri választások önkényének korlátozására vannak rendelve.

Mindaz a nemzet üdvére fog szolgálni, ami a politika és jogszolgáltatás elkülönítésére és mindkettőnek az ő saját területükön való elhatárolására nézve fog tétetni. Ha a bíró nem fogja elérni felszabadítását a parlamenti gyámság alól: csakhamar vége lesz a jogszolgáltatás tekintélyének. Nem lesz többé szükség értekezéseket írni és olvasni az ítélkezés művészetéről. «A fondorkodás (intrikálás) művészete mindenre elegendő lesz». Minden megfontolásra méltó ezen világos és magvas mondás. Jegyezzétek meg itt egymástól megkülönböztetvén a rendes és rendkívüli bírósági gyakorlatot. A rendes a kormány ingerenciája az ítélet alá bocsátott ügyekre; ez a mindennapos, ez a mindennapi élet. Azon pillanattól fogva, hogy a kormány valamely ügyben érdekelve van, az végeredményben az övé, a bíróság elismeri, hogy ez az ő ügye s hogy tartozik ezt ismerni s azt megítélni.

Rendes gyakorlat még a képviselők személyes ingerenciája a bíraskodási ügyekbe és ez nagyon érdekes, minthogy újból elének tárja — akik műveimet olvassák, tudják, mily gyakran tettem vizsgálat tárgyává ezen kérdést — ezen törvény-

telén intézményt, de ami ezáltal nem kevésbé egyike Franciaország intézményeinek : t. i. a helyi kormányok. Franciaország sokkal inkább decentralizált, mint ezt általában hiszik. Minden département a préfet és a conseil général (département-i gyűlés) által adminisztráltatik és kormányoztatik . . .

A préfet és a conseil général által. Egyáltalában nem, ez egy elemi iskolás növendék felelete ; amit Ön mond, az csak látszat. Minden département-et Quinze-Mille-jei kormányozzák, vagyis képviselői és szenátorai, egy kevésbé inkább képviselői, minthogy a képviselők gyakrabban ledöntik a kormányt, mint ahogy azt a szenátorok teszik, de végre is szenátoraik és képviselőik.

Mielőtt tovább mennénk, még egy megkülönböztetést kell tenni. Akarod-e Saon és Marne département, hogy megközelítőleg jól kormányozzanak? Csakis ellenzéki szenátorokat és képviselőket válassz. Miért? Mert ha csak ellenzéki szenátorokat és képviselőket választasz, ezeknek nem lesz semmi befolyásuk főnökeidre, bíráidra, mérnökeidre, útbiztosaidra és közigazgatásilag, vagyis körülbelül szabályszerűleg és törvényesen lehetsz kormányozva. De ha kormánypárti szenátorokat és képviselőket választasz, ezek fognak téged kormányozni. Franciaország ily módon némileg úgy van felosztva — s ebben van analógia — miként az írottjog és a szokásjog idejében volt. Miként szokásjogi és írottjogi tartományok voltak, ma állami és parlamenti tartományok vannak. Azon tartományokat, amelyeknek parlamenti képviselete ellenzéki, a kormány kormá-

nyozza, préfet-jei lévén ágensei; azon tartományokat pedig, amelyeknek parlamenti képviselőlete kormánypárti, képviselőletük kormányozza, amely előtt a préfet egyáltalában semmi és amelynek a préfet, nemkülönben az államügyész engedelmesskednek. Ebből következik — a politikának minden komoly dolga a legbohóbb lévén — hogy a préfet-ek semmit sem óhajtanak annyira, mint hogy ellenzéki département-be neveztesse nek ki, mert itt szabad kezük van és kevésbbé szeretik, ha kormánypárti megyébe nevezik ki őket, ahol alárendeltek; ebből az is következik, hogy a francia kormány nem kormányoz reálsan, csak az ellenzéki département-ekben, amelyek, minthogy ellenzékiek, az állam megyéi és csakis nagyon pártoskodó és prekarius módon kormányoz a kormánypárti département-ekben, amelyek, minthogy kormánypártiak, a parlament megyéi.

De ne gondoljuk, hogy ezen utóbbiak a számosabbak. Valóságos helyi kormányuk van. Szenátoraik és képviselőik egy départementi komitét alkotnak, amelynek nem szabad a préfet-nek ellenmondania. A kinevezéseket ők eszközlik, rákényszerítvén a miniszterre azokat, akik a miniszter hatalma alatt állanak és rákényszerítvén a préfet-ekre azokat, akik a préfet hatalma alatt állanak; áthelyezik azon néptanítókat, akik nem választási ágensek, minthogy vétenek az egyedüli hivatás ellen, amiért kinevezték őket és azokat is, akik nem elég buzgó választási ágensek, minthogy hiányzik belőlük a buzgóság azon egyetlen ténykedésben, amelyet tőlük kívánnak; közbenjárnak a bíróságoknál azon ügyekben, amelyekben vala-

amely pártfelük elítélhető volna, ami nagyon rossz példa volna és ami kompromittálná a köztársaságot; végre is ők kormányoznak.

Ezen igen jól szervezett és igen erős helyi kormányok, amelyeket mindössze egyedül azért alkottak, nehogy a törvény kormányozzon, mint ahogy a törvény kedvezhetne a köztársaság ellenségeinek, a mai rendszer legkülönösebb jelenségeinek egyikét képezik és eszes mechanizmusuk által a történetíró figyelmét keltik fel, egyébiránt pedig a harmadik köztársaság *lényeges intézményét* képezik.

Megértjük, mily kitűnő ürügyet talál a bíróság ezen intézményben arra, hogy minden felelősségtől felmentse magát, máskülönben pedig körülbelül azon lehetetlen helyzetben van, hogy nem képes valamely felelősséget érvényesíteni. Mert nehezebb ellenállani a helyi, mint a központi kormánynak, a helyi kormány sokkal inkább birtokában tart, sokkal inkább felügyel reád és sokkal szigorúbban elnyom. A központi kormánytól inkább meg lehet tagadni pártfelei valamelyikének felmentését bebizonyított vadászati kihágás esetén; mindent összevéve, jól tudjuk, hogy semmibe sem veszi azt, de nagyon tiszteletlen és igen veszélyes lenne a helyi kormánytól megtagadni azt.

Tegyük hozzá, hogy ha a bíróság nem engedelmeskednék a helyi kormánynak, szemben találná magát *úgy* a helyi kormánnyal, *mint* a központi kormánnyal, mert a helyi kormány tagjai mint köztársaságellenest jelentenék fel a központi kormánynak, a központi kormány pedig annyiban függ a helyi kormánytól, hogy azon parlamenti

tagokból van összealkotva, akik a központi kormányt oly könnyen megdönthetik. A bilincs tökéletesen szoros, nagyon erős.

Következésképpen a francia bíróság, amennyire csak képes engedelmes — vagy ha így akarjuk — a lehető legkevésbé engedetlen a helyi kormány iránt a parlament megyéiben és ítéleteiért önként neki engedi át a felelősséget.

És ez — miként mondtuk — a rendes, a mindennapi. A rendkívüli — miként láttuk — s amire Poincaré sem mulasztotta el célozni, azon, még pedig eléggé számos ok, amidőn a törvényhozó hatalom magához ragad egy bírósági ügyet, amely előtte rosszul kezeltnek vagy rosszul elítéltnek látszik. Példa 1910-ben a Rochette-ügy. Rochette bankár és ügyes üzletember, aki egyébiránt kevéssé vonzó, rendkívüli eredményekkel és mérhetetlen népszerűséggel bír. Megszámlálhatatlan vállalatainak részvényesei bizalommal vannak iránta. A kormány — miként mondá — részint a megtakarított kis tőkékről való gondoskodásból és ez nem lehetetlen, mert lehet, hogy a kormánynak van néha gondja a nemzet közérdekeire, ami egészen a monarchikus kormányzat, az atyáskodó kormányzat hagyománya — és éppen ezen érdekekben, amelyet azon emberek iránt tanúsított, akiknek egyike sem panaszodik, holott *panaszkodnia kellene*, van valami éppen oly megragadó, mint nevetséges, részint, ami pedig nem sokkal valószínűbb, de szintén valószínű, a bankároknak, az állam barátainak és Rochette ellenségeinek érdekében — elhatározta utóbbielejtését. Nem járhatván el közvetlenül a törvényszéken, minthogy nincs panaszos, talált panaszost, feltámasztja,

felfedezi és mozgásba hozza a bírósági gépezetet. A képviselő-kamara, amelynek — úgy látszik — nincs ugyanaz a gondja, mint a kormánynak a kis megtakarított tőkére, parlamenti vizsgálatot rendel el, vagyis legalább erkölcsileg magához vonja az ügyet és megteszi magát bírónak. Mit akar ez jelenteni? Azt, hogy a király «Grandes Jours»-okat rendel el. Midőn a régi uralom alatt valamely tartományban a jogszolgáltatás a sokszoros büntettek és a bűnösök elhatalmasodása miatt tehetetlen volt, a király Grandes Jours-okat rendelt el, t. i. egy teljhatalmú igazságügyi főtörvényszéket alkotott, amely határozottan őt, a királyt képviseli és amelynek joga volt mindazt tenni, amit ő maga tehetett. Éppen így a kamara, vagyis a Souverain, vagyis a fejedelem, vagyis Franciaország, megállapítván vagy megállapítani vélvén, hogy a bíróság olyan ügyben, melybe a kormány beleártja magát, mint mindig s miként ez neki elve, engedelmeskedik a kormánynak; mi több, megállapítván azt, hogy a kormány talán saját érdeke szavára és nem Franciaország érdeke szavára hallgatott: megtartja a maga Grandes Jours-jait, kijelenti, hogy ő, a főhatalom, mint souverain, önmaga fog ítélni. A kormány helyettesévé teszi magát, amely önmagát tette a bíróság helyettesévé; «a fejedelem ténye» fölé helyezi a saját «fejedelmi tényét», amelyet a kormány a bíróság fölé helyezett; kiveszi a kormány kezéből, amely kivette a bíró kezéből; alapjában rossznak jelenti ki a kormány önkényét, azért mert a magáéval helyettesíti azt.

Montesquieu egy éjszaka alatt megőszült volna a hatalmaknak ezen, a hatalmak még nagyobb

zűrzavara által megjavított zűrzavara miatt ; a megkettőzött hatalom ezen zűrzavara miatt s egy sajnálatraméltóbb heresis által kijavított első heresis miatt és azt mondta volna, hogy ez a másodrendű hatalom szerinti önkényuralom.

Mi sem igazabb ; különben hát mi a teendő? Mert ha a bíróság többé semmi sem azon ügyekben, amelyekbe a politika beleártotta magát és a politikai ügyekben a kormány a bíró, logikus, hogy úgyis, mint bíró, úgyis, mint végrehajtó hatalom, számot adjon a törvényhozó hatalomnak. Én törvényhozó hatalom, elragadom tőled végrehajtó hatalom bírói hatalmadat ; úgy van, de mert te végrehajtó hatalom, jogtalan támadást intéztél a bírói hatalom ellen ; ami kettős jogtalan támadást jelent ; igen talán, de ez olyan jogtalan támadás, amely megjavít egy másikat és olyan bitorlás, amely egy másik bitorlásnak szolgál indokul.

— Ez azonban anarchia.

— Oh, ami azt illeti, hát az ; és ez még egy ok arra, hogy a bíróság magát felelőtlennek érezze és hogy végre is mosolyogjon a felelősségen. «Nagyon sok az ügy», mondja. «A fejedelem ténye», a végrehajtó hatalom részéről felettem ; a «fejedelem ténye» a törvényhozó hatalom részéről, a végrehajtó hatalom felett. Én a végrehajtó hatalomtól függök, amely a törvényhozó hatalomtól függ. Számot kell adnom a kormánynak, amelynek számot kell adnia a kamarának. Mindebben csak egy dolog világos, hogy igen kis dolog vagyok és hogy semmiben sem vagyok felelős. A rendes ügyekben — kivéve egyébiránt a helyi kormányok mindennapi közbenjárását, — azt te-

szem, amit a törvény és az én törvénymagyarázások szerint tenni kötelességemül vélek, azon ügyek körében pedig, ahol a kormány érdekelve van, ezt mondom a kormánynak : «mit kívánsz?», a törvényhozó hatalomnak ezt : «mit kívánsz?» és mindakettőnek : «megegyeztetek, hogy közös akaratotok teljesüljön? egyáltalában nem egyeztetek meg? tárgyaljatok, egyeztetek ki egymással és amidőn megegyeztetek, veletek lesztek. Sem egyéb mondanivalóm, sem egyéb tennivalóm nincs. Így akarja ezt a reális alkotmány, amely a hivatalos alkotmány ünnepélyes homlokzata mögött kormányozza ezen országot».

Más szavakkal Franciaországban a bírói hatalom többé nem létezik, nincs Franciaországban bírói hatalom. «Ebben az anarchiában egy igazságügyi miniszter egy kevés rendet akart teremteni és ezzel parlamenti viharokat keltett fel», mondja Poincaré. Valóban, igen óhajtanám tudni, kinek jutna eszébe a két kamara valamelyikében megszorítani a két kamara hatalmát, biztosítván, bárha kis mértékben is autonómiáját, vagy csupán csak függetlenségét a bírói hatalomra nézve. A politikai, valamint a többi testületeknél is sikert érünk el, ha jogkörük kiterjesztését javasoljuk és kétségtelenül nem, ha megszorítását javasoljuk. Poincaré azt konkludálja, hogy ez a folyamat csakhamar végét fogja vetni az igazságszolgáltatás tekintélyének. Egészen az ő véleményén vagyok, kivéve, hogy nem látom egész határozottan, hogy miért használja a jövőt ; azt is konkludálja, hogy az ítélkezés művészetét el fogják hagyni az intrikák művészete által. Talán igen, de mit óhajthatnának természetesen a par-

lamenti tagok, ha csak nem azt, hogy Franciaországban kisebb-nagyobb tökéletességgel minden az ő képmásuk szerint legyen?

Egy másik felelőtlenség, amelyet a francia bíróság megszerzett, a büntető perekkel kapcsolatos, minden felelősségtől felszabadították magukat; a büntető perekben csak a zsüri ítélkezik. Az esküdtszék története rendkívül érdekes. Nagyon távoli antikvitásból ered. Az athéni heliasták bírósága esküdtszék volt.* Azért akart ítélkezni, *nem fontos, hogy ki volt* (feltéve, hogy polgár volt), mert ítélkezni kellemes s mert ezt mondta: «ítélkezni akarok». Meg is fizették ezért egy kissé. Ítéletei közül leghíresebb az, amellyel a kissé szarkasztikus semmittevőt, akit Socrates-nek hívtak, halálra ítélte. Rómában soha sem létezett, a rómaiaknak soha sem volt teljes demokratikus érzelmük.

Az angoloknál igen régi.

Az angolok utánzásából a XVIII. század francia bölcsészei — maga Montesquieu is — teljes bátorságukkal ajánlják. Nem mulasztja el mondani — és ezt jól tartsa meg az olvasó, amiről későbbben tárgyalni fogok — hogy a zsüri bíraskodása «nem lévén sem egy bizonyos rendhez, sem egy bizonyos foglalkozáshoz hozzákötve, hogy úgy mondjuk, láthatatlanná és nullává válik; a bírák egyáltalában nincsenek folytonosan szemünk előtt, a bíró-ságtól és nem a bírótól félünk». Hozzáteszi: «Sőt szükséges, hogy a bírák a vádlottal egy állá-

* Elkésve jegyzem meg, hogy Montesquieu ezt jól megfontolta; az angol zsüriről beszélve, ezt mondja: «A nép testéből vett személyek által gyakorolt bírói hatalom» és jegyzetben hozzáveti: «miként Athénben.»

súak vagy vele egyenlőek legyenek, nehogy arra a gondolatra jöhessen, hogy olyan emberek kezébe jutott, akik erőszakoskodni akarnak felette».

Voltaire Angolországról írt leveleiben (lettres sur l'Angleterre) nagyon dicséri a zsürit és azt a szabadság egyik védbástyájának tekinti, el lévén már telve a parlamentek elleni azon gyűlöletből, amelyet egész életén át megtartott.

Sokkal inkább határozott ezen pontra nézve életének végén de Beaumont Illéshez (1771) intézett levelében: «... egész egyszerűen jobban szeretem az esküdtek régi módszerét, amely Angliában maradt fenn. Ezen esküdtek *soha sem engedték volna kerékbe törni Calast és Riquet alatt* (a touloni parlament államügyésze) kerékbe töretni tiszteletreméltó feleségét; nem törezték volna kerékbe a legneveltségesebb bűnjelenségek mellett Martint, a 19 éves la Barre lovagot és d'Etallonde elnök 17 éves fiát, nem tépték volna ki ítéletileg nyelvét, nem vágatták volna le kezét, nem vetették volna testét lángok közé azért, mert a kapucinusok egy körmenete előtt nem tanúsított tiszteletet és mert a gránátosok egy silány dalát énekelte.

Ime, ez helyes; de amidőn Voltaire a Calas- és a la Barre-üggyel foglalkozott, igen szorgalmasan szerzett információkat és ez becsületére válik. Hát milyen értesülést nyert? A la Barre-ügyet illetőleg azon értesülést nyerte, hogy: «Abbevilleben egy egész éven át csak a szentségtörésekről beszéltek; azt mondták, hogy egy új felekezet alakult, amely minden Krisztus-keresztet elégett, minden ostyát a földre dobott és késsel szúrta át azokat és hogy bizonyították, miként azokból

vér ömlött s voltak asszonyok, akik hitték, hogy tanúi voltak annak ; és hogy felújították mindazon rágalmakat, amelyek Európa annyi városában voltak elterjedve a zsidók ellen ; és tudják — teszi hozzá — mily kihágásokba viszi a szerzetesek által mindig felbátorított népeiséget a fanatizmus kegyetlensége».

A Calas-ügyet illetőleg azon értesülést nyerte, amit 1765 március 1-ről Damilaville³-hez írt levelében mond : «mily nagy volt meglepetésem, midőn provençei nyelven ezen rendkívüli ügyről írtam és katolikusok s protestánsok azt felelték nekem, hogy Calas bűnösségében nem lehet kételkedni. Még sem hátráltam meg. Szabadságot vettem magamnak még azoknak is írni, akik a tartományt kormányozták, azoknak, akik a szomszédos tartományokban parancsnokoltak és az állam minisztereinek ; mindnyájan egyértelműleg azt tanácsolták, hogy egyáltalában ne ártsam bele magamat egy ily rossz ügybe ; mindenki megítélt és én tovább is kitartottam . . .» Egy másik levélben ezt mondja : «a nép fanatizmusa eljuthatott egészen a tájékozott bírákig (Toulouse-ba). Többen ártatlan bűnbánóknak mutatkoztak ; tévedhettek . . .»

És aztán! Ha az abbeville-i nép őrzöngött la Barre és d'Ettalonde ellen s ha a toulouse-i és toulouse-kerületi nép, úgy a protestánsok, valamint a katolikusok őrzöngtek Calas ellen ; ha a nép fanatizmusa oly nagy volt, hogy el tudott jutni a bírákig ; minthogy még biztosabb, hogy sokkal hevesebben gyakorolná azt, ha nem hatolna a népből a bírákig és magában a népben maradna ; tehát eléggé valószínű, hogy az abbe-

ville-i népből választott zsüri elítélte volna La Barret és d'Etallonde-ot és hogy a toulouse-kerületi népből választott zsüri elítélte volna Calas-t; és ezután eléggé komikus ezt mondani: «a zsüri sohasem engedte volna kerékbetörni Calas-t», a logikusabb következtetés az, hogy éppen ezt tette volna; és «a zsüri sohasem égette volna meg La Barre-t», a logikusabb következtetés ez, hogy minden valószínűség szerint megtette volna.* Az az igazság, hogy a zsürit jogosítván fel ítélethozatalra a büntettesek pereiben, elvonták a vizsgálatot, az elmarasztalást vagy felmentést a bírák szenvedélyeitől és a vizsgálatot, elmarasztalást vagy felmentést rábízták a nép szenvedélyeire, hogy pedig a bírák és a nép szenvedélyesek, az teljesen az én véleményem; de azt hiszem, hogy a bírákból inkább kihaltak a szenvedélyek egy sokkal nagyobb műveltség, a törvény és a

* Ami Martint illeti — akire nézve biztos bírói tévedés forog fenn — az ő történetéből nincs semmi, amit a zsüri ellen vagy mellett lehetne felhozni; egy utazót orgyilkos módon megöltek, a lépések nyomai — a melyekbe Martin cipői beleillettek — a büntett helyéről Martin házához vezettek; az orgyilkos egy szemtanú szerint, ruhái után ítélve, Martinhoz hasonlított, a bűntény egy tanúja Martinnal szembesítve azt mondja: «nem ösmerem fel őt» és Martin felkiált: «hála Isten! ime egy ember, aki engem nem ismert fel». Ezen kétértelmű szavakban a bíró beismerést lát; elítéli Martint. A büntető paramenti bíróság⁴ megerősíti. Martint kerékbe törlik. Az igazi orgyilkos, akit más dolog miatt tartóztattak le, a Martin terhére rótt gyilkosság szerzőjéül magát jelenti ki. Itt nincs több mondani való. Voltaire biztos benne, hogy a zsüri nem ítélte volna el Martint: semmit nem tud róla, magam sem tudok többet.

jogtudomány ismerete, a jogászbölcsészek olvasása és az okoskodás szokása folytán, következésképpen úgy látszik nekem, hogy kevesebb szenvedély van a bírákban és hogy szenvedélyek csak a népben vannak.

Hozzáteszem, hogy a szenvedélyek a bírákból kihaltak a felelősség érzete folytán, a zsűrinek pedig nincs semmiféle felelőssége. Visszatérünk Montesquieu igen szép szavaihoz: «a zsűri bíráskodása nem függvén össze sem egy bizonyos renddel, sem egy bizonyos foglalkozással, hogy úgy mondjuk, láthatatlanná és nullává válik. A bírák egyáltalában nincsenek folytonosan szemeink előtt és a bíróságtól félünk s nem a bíráktól». Ez nagyon eszes és mélységes mondás. De ha a zsűri láthatatlan és nulla bíróság, akkor a gonosztevők többé nem félnek a bíróságoktól s nem gyűlölik azokat, ami kellemes a bíróságoknak; csak hogy nincs többé senki sem, akit a gonosztevők gyűlölnék és akitől félnek, ez pedig veszedelmes.

Azt mondjátok, ha nem félnek a bíráktól, akik láthatatlanok, félnek a bíróságtól, amelyet nem látnak, de tudják, hogy van.

Nem tudom egészen, nem tudom, vajjon egy — hogy így mondjuk — láthatatlan és nulla bíróság nagy félelmet okoz-e. Azt hiszem, olyan félelmet okoz, mint a véletlen, mert ez a bíróság határozottan a véletlen. Vajjon az a zsűri, amelyre a büntettes gondol, gyenge lesz-e vagy szigorú? Semmit sem tud arról; s mert nem tud arról semmit, ez megnyugtató titeket, minthogy ennek meg kell őt félemlítenie, engem pedig megijeszt, minthogy ez őt bizalommal töltheti el. Az a büntet-

tes, akire a bíró előtti eljárás vár, bizonyos abban, hogy el lesz ítélve, ha elfogják, az a büntettes pedig, akire a zsüri előtti eljárás vár, bizonytalanságban van aziránt, fel lesz-e mentve vagy el lesz-e ítélve. Maga ez a bizonytalanság — úgy tetszik nekem — inkább felbátorító, mint megfélemlítő. Az a büntettes, akire a bíró előtti eljárás vár, nem számíthat az ügyvédre, mert az ügyvéd sohasem változtatja meg a bíró véleményét; az a büntettes ellenben, akire a zsüri előtti eljárás vár, számít az ügyvédre, aki igen gyakran megváltoztatja a legtöbb esküdt lelkiállapotát. Mindent egybevéve, a bűnvádi perek átszarmaztatásával a bírákról az esküdtekre, csak a bírák és a büntettesek vannak megalégedve, a bírák azért, mert ez őket egy súlyos felelősség alól menti fel, a büntettesek pedig azért, mert azon — 50% — esélyhez, hogy nem esnek fogságba, az esküdtszék által való felmentés 75%-ának esélye járul. Ez megnyugtató és bizonyos mértékben felbátorító. Adva lévén, hogy 100 bűntény közül 50 ismeretlen marad s hogy a felmaradt 50 közül a bűnszerzők 50%-át nem fedezik fel s hogy a felmaradt 25% közül a bűnszerzők 75%-át felmentik, minden túlzás nélkül és éppen ellenkezőleg úgy lehet számítani, hogy midőn egy bűnös büntettet követ el, 6 ellen 94 esélye van arra, hogy meg ne büntetessék, ami a büntettes ipart sokkal kevésbé teszi kockázatosszá, mint a kisboltosipart, mert a kisboltosok közül 50% válik vagyonszerzővé, a büntettes-iparosoknak pedig csupán 6%-a csinál rossz üzletet.

Ez magyarázza meg a bűnözés folytonos és igen gyors emelkedését. A vallásos nevelés csökke-

nésével és a néptanítók istentagadó erkölcsének befolyásával kísérelték meg ezt megmagyarázni ; mindez kétségtelenül közrehat és alig kételkedem abban, hogy közre is hat ; mégis az a dolog alapja, hogy a mesterségek nagyobb része az eredménytelenség több esélyét szolgáltatja, mint az orgyilkosság mestersége, hogy az orgyilkosság hivatása, anélkül, hogy helyeselni kellene, teljes gondtalanságot nyújt vagy legalább *egyikét a biztosabbnak* ; úgy hogy a hivatalnoknak vagy az orgyilkosnak van az egyedüli gondtalan foglalkozása. Ez a kriminalitás és a hivatalnoki pálya felé vezet és elfordítja az ipartól a komoly elmék nagy számát.

Jegyezzétek meg még, hogy ezen láthatatlan és nulla bíróság — miként Mostesquieu mondja — t. i. a zsüri láthatatlannak és nullának tudja magát és hogy felelőtlenségéhez hozzácsatolja felelőtlenségének érzetét és tudatát is. A zsüri tényleg láthatatlannak és nullának érzi magát ; nincs kifejezetten és névszerint kiszolgáltatva a megbüntetett bűnösök vagy azok barátai gyűlöletének és haragjának.

— Helyes, ez szigorúbbá teszi az esküdtbíró-ságot ! — ... és nincs kifejezetten és névszerint kiszolgáltatva a nem védett és nem oltalmazott tisztességes emberek méltatlankodásának és haragjának, ami szabad teret enged érzelmeinek. A zsüri a polgároknak nyolc napra ítélkezési joggal felruházott csoportja, amely először is, minthogy nincs semmiféle jogi-, sem a büntettesre irányuló lélektani ismerete — össze-vissza ítélkezik, majd a politikai közvélemény, majd érzülete szerint és azon benyomás szerint, amit az ügyvéd vagy

közvádoló ékesszólása gyakorolt reá ; és amely azután, annak tudatában, hogy össze-vissza ítélkezett, hajlandósággal bir arra, hogy felelősségét még majdnem a semmire szállítja le, amely oly kevésbé terheli őt s ily módon akarja a majdnem abszolút felelőtlenséget — amelyet élvez — még inkább növelni.

Nagyon ritka dolog mintegy tiz év óta, hogy az a zsüri, amely marasztaló ítéletet hozott, ne írja alá kegyelmi kérvényt, ítélete után. Mit jelent ez? Hát nem tudjátok mit cselekedtek, hát beismeritek, hogy nem tudjátok mit cselekedtek? Teljhatalmatok van. Megvan nektek engedve, hogy egy bizonyos büntettest felmentsetek, még akkor is, ha beismerésben van, mert nem azt kérdezik tőletek : «elkövette-e ezt a vádlott?» hanem ezt : «bűnös-e a vádlott?» és mindig kimondhatjátok, — s amiben nincs semmi észellenes — hogy egy ember, aki megölte atyját és anyját nem *bűnös*. Megmérhetetlen és abszolút teljhatalmatok van. Hát teljhatalommal birván, marasztaló ítéletet hoztok és ugyanazon kézzel s ugyanazon negyedórában kegyelmi kérvényt irtok alá ! Ez kápráztatja el egészen az elvakulásig felelőtlenségeitek szenvedélyét. Marasztaló ítéletet hoztok, minthogy — bár némi ellenszenvvel viseltettek a marasztaló ítélethozatal iránt — lelkiismeretetek szerint és saját magatok lebecsülése nélkül nem tehettek másként ; mégis másra akarjátok hárítani a felelősséget ; végeredményben azt akarjátok, hogy más ítélkezzék ne ti, vagyis hogy más tagadja meg a kegyelmet.

A felelősségtől való irtózás, a felelőtlenség szen-

védelye ez : «mindenekelőtt és mindenekfelett ne engem terheljen a felelősség» mondjátok.

Végre még két dologgal találkozunk itt, ami azonban egyremegy ; először a francia embernek azon hajlamával, hogy mindig mossa a kezeit ; «tettem valamit, de azon szín alatt, hogy amit tettem semmis és meg nem történt legyen». : «nem ártom bele magamat, sohasem akarom beleártani magamat, sőt midőn a törvénynél fogva ártottam bele magamat, keresek és találok egy közvetítőt, hogy ne legyek beleártva. Azután pedig azt találjuk itt nem kevésbé kifejezően — amint hiszem — hogy már egy század óta minden francia ember arra törekszik, hogy a kormány tegyen mindent.

Amint az esküdtszék, úgy például a semmitőtörvényszék is örömmel mondja : «ez a fejedelem ténye», ez az utasítás, «nem vagyok részes benne» ; épen így a zsüri is örül, hogy mondhatja : «nem vagyok részes benne, nincs részem ebben a bűnbocsánatban, marasztaló ítéletet hoztam, aláírtam a kegyelmi kérvényt ; a kormány megkegyelmezett, ez nem az én hibám ; ebben a kivégzésben nincs semmi részem ; marasztaló ítéletet hoztam, igaz, aláírtam egy kegyelmi kérvényt, a kormány kegyelmet adhatott volna, nem tette, ez nem az én hibám ; átszármaztattam minden hatalmammat a kormánya ; mert Franciaországban jogos és mintegy alkotmányos, hogy mindent a kormány tegyen.»

Ebből eléggé látható, hogy a felelősség elől mindenki megfutamodik. Egy aránylag egyszerű és szorosan összefüggő törvénykönyv által felmentjük a bíróságokat azon felelősségtől, amely onnan származott, hogy törvénymagyarázatra és egy kissé a méltányosság alapján való ítélkezésre

voltak kötelezve, megvannak elégedve ; felmentjük őket, hogy a büntettes felett ítélkezzenek, de megterheljük ezzel a zsürit, ami kellemes a bírának és előnyös a büntetteknek és úgy a bírák, valamint a büntettek meg vannak elégedve ; ámde a zsüri maga — jóllehet láthatatlansága és nullitása folytán felelőtlen — nincs mindenben megelégedve ezen láthatatlan és quasi-nulla felelősséggel, amelyet átszármaztattak reá s amely alól felmenti magát s átszármaztatja a kormányra a kegyelmi kérvény által.

Ekként oly látványossággal találkozunk itt a tévelygő, minden oldalról rossz szemmel nézett, rosszul fogadott, elűzött s úgy az egyik, valamint a másik rész előtt gyűlöletes és végül a kormányra átruházott felelősségnek, — amely különben azaz semmiképen sem törődik.

Mindez jellemző a XIX. és XX. század franciájának szellemi állapotára. Ámde ez nem minden. A bírák felelőtlenségéhez, meg a zsüri felelőtlenségéhez mintegy húsz év óta még hozzákapcsolták a büntettek felelőtlenségét is. Minden tisztességes ember felelőtlen akar lenni a marasztaló ítéletekért, de azt is tudni kell, hogy a büntettek is felelőtlenek a büntettért. Maga a törvénykönyv már jóval előbb állította fel azon elvet — és jól jegyezze meg az olvasó ezen pontot — amelyből tökéletesen megtudjuk, hogy ki az elmebeteg : 1-szor, hogy a *bűnöst* kell elítélnünk. (Innen van, hogy nem ezt a kérdést teszik fel az esküdteknek : «a vádlott követte-e el a cselekményt, amiről szó van?» — hanem ezt : «bűnös-e a vádlott?») 2-szor, hogy a bolond nem bűnös.

Minden oldalról észrevették, tanulmányozván

egyrésről a bűnösséget, másrésről az elmebetegséget, hogy a bűnös mindig elmebeteg, következésképpen, hogy az elmebeteg sohasem bűnös és hogy végső következtetés szerint a büntettest sohasem szabad elítélni.

Ismételjük az elmondottakat ; elemezzük a kérdést. Lehet azt mondani, hogy az elmebeteg bűnös? Bizonyára nem ; ez a józan ész ellen van. A bolond beteg, *aki nem tudja mit cselekszik* és akinek nem számítható be amit cselekszik. Gondozni kell őt, nem bebörtönözni. *Ő felelőtlen.*

Ám legyen ; de nincsenek fokozatok az elmebetegségben ; igen valaki többé, vagy kevésbé elmebeteg ; vannak félbolondok, akik igen veszélyesek, talán inkább mint az egész bolondok, minthogy kevésbé nyilvánvaló bolondok ; de végre is csak félig bolondok.

Hát igen, nincsenek negyed- meg ötödrész bolondok? Istenem hát persze, hogy vannak s ez nyilvánvaló és mivel különböző fokozatok vannak következésképpen van tökéletlen felelősség, vagy korlátolt felelősség? Kétségkívül innen származik a többé- vagy kevésbé korlátolt felelősségnek minden rendszere és találkoztak orvosok, akik a felelősség huszadrészét állapították meg ; találkozott egy (ez megtörtént), aki egy büntettesnél 45% beszámíthatóságot talált.

Ám legyen ; de mi a jele valamely büntettesnél a teljes vagy részleges felelősségnek? Ha úgy tetszik maga a bűnössége. A jogszolgáltatás évkönyvei egészen telve vannak olyan ítéletekkel, melyek azt jelölik meg, hogy ez az egyedüli kritérium. Elítélnék egy embert azért, mert lopott egy nagy áruházban. Elítélik, bebörtönözik ;

büntetése elszenvedése után szabadon bocsátják. Másodszor, harmadszor, tizedszer is lop. Már ekkor többé nem ítélik el, mert ha tizedszer lop, többé nem tolvaj, de kleptomaniakus: bolond, nem bűnös többé. Ebből következik, hogy minél inkább büntettes valaki, annál kevésbbé bűnös; a büntettség intenzitása minden büntethetőséget eltöröl; az ember csak azon feltétel mellett bűnös, ha kevésbé az; a bűnösségben emelkedve, kisebbitjük a büntethetőséget, a nagy büntettes egyáltalában nem bűnös és végelemzésben egyedül a tisztességes ember büntethető, aki hibát követett el.

Jegyezze meg az olvasó, hogy ez nagyon igaz, nagyon igaz a *beszámíthatóság* szabályánál, — miként a theologusok mondták. Lehet-e *beszámítani* vagyis *szemére vetni* egy embernek, — aki nagyanyjától kezdve fiunokájáig kiölte egész családját — azt amit cselekedett?

Nem, nem! nagyon is világos, hogy ez vadállat, akinek egyáltalán semmit sem lehet mondani. Egy igen tisztességes, igen okos, igen felvilágosodott embernek lehet beszámítani, lehet szemére hányni, hogy egy könnyű kihágást követett el? Bizony lehet! Ő igen bűnös, mert ismeri, látja a jót, szüntelenül látja, ha csak egyszer cselekedett is rosszat: rendkívül bűnös.

Vita tárgya volt ez Pascal és a jezsuiták közt; a jezsuiták ezt mondták: «az akinek semmi fogalma sincs Istenről, sem a vétkekről, amelyeket elkövet, nincs semmi ismerete a könyörület cselekedetei gyakorlásának kötelezettségéről, (bölcseleti nyelven: nincs semmi ismerete a kötelességről), vagy a bűnbánatról (contrition) (lelkiismeret-

mardosásokról) (remords) . . . *semmi bűnt nem követ el*, ha el is mulasztja ezen cselekményeket . . . Hogy egy cselekedet bűnné váljék, kell hogy ez a lélekben lakozzék : a jó ismerete, hajlandóság annak tevésére, ellenállás a rossz ösztönökkel szemben, stb., ha pedig ezen dolgok nem lakoznak a lélekben egyáltalában nincs bűnösség !»

Pascal — elismerem, hogy bizonyos rátermettséggel — ezt felelte : Óh atyám ! mily nagy jó van ebben az én ismerőseim számára ! Kell hogy hozzád vezessem őket. Talán kevésbé láttad azokat, akiknek — mert sohasem gondolnak Istenre — kevesebb a vétük ; a bűneik megelőzték eszüket ; sohasem ismerték sem erőtlenségüket, sem azt a gyógyszert, amely őket meggyógyíthatná. Sohasem gondoltak arra, hogy óhajtsák a lélek épségét és még kevésbé arra, hogy kérjék Istentől annak megadását ; ebből következik, hogy szerinted még a keresztség ártatlanságában vannak.

Sohasem voltak kényszerítve vétkeik által ; vétük különféle gyönyörök állandó keresésében áll, amelynek folyamatát a legkisebb lelkiismeretmardosás sem szakította meg ; sohasem. Mindezen túlzások biztos vesztüket hitették el velem ; de most atyám te arra tanítasz engem, hogy épen ezen túlzások adják meg nekik biztos üdvöket. Légy áldott atyám, aki ily módon igazolod az embereket ! Mások a lelkeknek kínos szigorúsággal való gyógyítását tanítják, míg te megmutatod, hogy akiket a legkétségbeesettebb betegeknek gondoltak, jól érzik magukat. Óh ez a boldogság útja úgy ezen — mint a másvilágon ! Mindig azt gondoltam, hogy annál többet vétkezünk, minél kevesebbet gondolunk Istenre. De amint látom,

ha az ember odáig jutott, hogy egyáltalán nem gondol rá, számára minden dolog erény lesz.

Senki sincs e félig vétkezők közt, aki némileg szereti az erényt. Ezek a félig vétkezők mind el-kárhoznak, de a szabad — a megátalkodott bű-nösöket, a befejezett, tökéletes, különbségnélküli bűnösöket a pokol nem fogadja be : megcsalták az ördögöt, amennyiben átengedték magukat a bűn-nek.

Van ebben igazság ; de azért mégis a jezsuiták-nak van igazuk. A *beszámíthatóság*, a szemre-hányás és egyszóval a tulajdonképeni értelemben vett büntethetőség szempontjából semmiképen sem bűnös az, akinek nincs a jóról semmi fogalma, ellenben nagyon bűnös az, akinek igen tiszta fo-galma lévén a jóról cselekszi a rosszat és a félig bűnösök, vagy a részben bűnösök ezen két szélső-ség közt mozognak.

Következésképen a büntethetőség szempontjá-ból a kegyetlen büntettes ártatlan és nagyon igaz, hogy magát a kriminalitást ismerik el felelőtlen-ségnek és a bűntény nagyságát, amellyel a felelőt-lenséget mérik.

Ennek az a következménye, hogy soha sem bűnös valaki akkor, midőn büntettes ugyan, de elmebeteg.

Midőn a bíróságok azt kérdezik az orvostól : «Elmebeteg-e a vádlott?» az orvosnak mindig ezt kellene felelnie : «Persze, mivel büntettes». Ez nem mindig dühöngő őrülség ; de mindig gyöngé el-méjűség. Valaki öl féltékenységből, vagy haragból, vagy bosszú-szomjból, mivel hülye ; azután öl, hogy lopjon mivel ügyetlen, mert amit megszerez sohasem ér fel azzal amit elveszít ; azután még lop

anélkül hogy ölne butaságból, tekintve a nagy sülyedést szemben a csekély előnnyel. A nem kényes természetű ügyekben eljáró ember maga nem egyéb, mint korlátolt elméjű szegény ördög aki ostobán azt hiszi, hogy meggazdagodni előny s aki későn veszi észre, hogy ez mily bolondság. Minden bűnös degenerált, ez a helyes elv. A megközelíthetetlen ember csupán intelligens ember lehet.

És hol kezdődik az erény? ott midőn nem csupán gáncs nélkül valók, — de a hozzánk hasonlók iránt odaadók vagyunk; midőn nem csupán nem cselekedszük a rosszat, amihez elegendő, ha intelligensek vagyunk, de a jót cselekedszük, amire az intelligencia nem tanít.

Dehát a büntettek örültek a delinquensek gyöngé elméjűek és senkinek sincs egészséges agyveleje és mindenki beteg és senki sem bűnös.

Tehát mentsük fel őket mind! — Dehogy, — ítéljük el őket mind, nem mint bűnösöket, de mint akiket el kell rettenteni. Ez az elv rossz volt, a büntethetőség a theologia számára homályban marad. Az az igaz elv, hogy ne keressük sehol se a bűnösöket, de mindenütt lássuk meg a veszélyeseket mindazokban, akik a törvényt megszegik.

— És ez egyre megy s nem is volt szükség annyit beszélni, hogy a dolgokon mitse változtassunk.

— Persze; de ez nem jelenti ám ugyanazt és ez itt a fontos. A büntethetőség a beszámíthatóság ezen elvével a bíró vagy az esküdt, — mindenkifelett a kevésbbé finom szellemmel bíró esküdt — megvan zavarva, minthogy az elv mint gyakorlati

útmutató túlságosan hamis. «Bűnös-e — kiált fel az ügyvéd, ez az ember — akit maga bűntényének szörnyűsége idiótának tüntet fel ; ez az ember, aki születésétől kezdve — azon cselekmény előtt, amely őt elétek vezette — nem cselekedett egyebet rendellenességeknél? nem bűnös, beteg ; gondozzatok !»

— Igaz mondja az esküdt, bizonyára nem bűnös (és ez igaz). *Tehát* felmentem.

Ez a *tehát* az ostobaság ; igazán az, minthogy ez az ember képtelen volt a bűnösségre, hogy börtönbe kellene őt vetni.

«Bűnös ez az ember, aki háromszor ítéltetett el lopásért és mégis lop? Ez mániákus. Büntetik a mániákusokat?

— Nem bűnös, mivel oly gyakran bűnös — mondja az esküdt és felmenti.

— Nem tízszeresen bűnös ez az ember — mondja a közvádló — aki eddig jó, épeszű és igen értelmes ember volt, de aki csalárd tolvajságot követ el, de aki visszaél tisztessége jó hírnevével, hogy könnyebben követhesse el a bűnt.

— Igen tízszeresen bűnös — mondja az esküdt (és ez igaz) *Tehát* nem engedem el azt neki.

Ez a *tehát* nem ér semmit. Várni kell a büntetéssel vagy szigorú büntetéssel, hogy visszaesés álljon be. Eszerint a bűnösségnek és a beszámíthatóságnak ezen hamis elv által a gyakorlatban, a megtorlás rendjében a képtelenségek gyűjteménye származik az ítéletek körében ; de legalább is és mindig állandó bizonytalanság keletkezik azok gondolatkörében, akik ítékeznek, minthogy nem tudják többé s ezért nem is lehet őket okolni, ha vajjon a nagyobb bűnöst kell-e jobban vagy

kevésbbé, avagy a kevésbbé bűnöst kevésbbé vagy még inkább büntetni.

Ez azért van így, mert rossz az elv ; másakra van szükség. Az ártalmasság és az elrettentés álláspontjára kell helyezkedni.

Ami az ártalmasságot illeti : nem arról van szó, vajjon bűnös-e az *illető* vagy sem ; erről nem tudunk semmit ; ez bölcsészeti kérdés ; vajjon felelős-e vagy felelőtlen, erről sem tudunk semmit, ez is bölcsészeti kérdés ; hanem arról van szó, veszélyes-e az *illető* és mily mértékben. Ijesztő módon veszélyes, ha faragatlan s következésképpen, nem bűnös. Nem bűnös talán, de ártalmatlanná teszem, mert veszélyes. Eléggő veszélyes, ha félig faragatlan, ha félig értelmes, ártalmatlanná teszem azzal, hogy *gondozom*, nevelem s arra törekszem, hogy ami benne intelligens, lépésről-lépésre haladjon. Kevéssé veszélyes, ha nagyon értelmes létére ostobaságot követett el ; bűnösebb talán, mint egy másik, de efelett majd a bölcsészek fognak tárgyalni ; én csupán megbüntetem, mert lekére van szüksége ; de mindenesetre olyan emberek kezei közé adom, akik meg fogják neki mutatni pontosan, hogy intelligens létére mily képtelen módon járt el.

Ami a megfélemlítést illeti : ezek az emberek nem csupán azok, akiket élénk, az ítélkezők elébe vezetnek, de még a velük egyformák is fogékonyak a botbüntetésektől okozott félelem iránt és akik közöttük a legostobábbak, csakis ez iránt fogékonyak. A büntetésnek olyan eszköznek kell lennie, amely megszünteti a veszélyes állapotot ; mindenekfelett pedig a megfélemlítés eszközének kell lennie. Az állatok különben, amelyek sokkal in-

kább érzékenyek a szelidség eszközei iránt, mint az emberek, megfélemlítés által taníthatók, azon emberek pedig, akik közelednek az állatiassághoz, nagyon érzékenyek a megfélemlítés iránt s azáltal részben taníthatók. Kell, hogy a veszélyesek, az ártalmasak féljenek a büntetéstől; hogy a büntetés ne legyen szelid, ne legyen semmi indok arra, hogy attól a bűnös ne féljen, hogy esetleg óhajtsa azt vagy hogy azt már eleve is bizonyos kedélyeskedéssel megkockáztassa. Az Angliában használt testi büntetések kitűnő dolgok, mert elijesztenek és aki azt elszenvedi, kiszabadulva a börtönből, többé nem fogja keresni, hogy újból kitegye magát annak és azon rosszraajlókat, akik még nem követtek el bűntényt, a büntetés elszenvedésének tudata nem fogja felbátorítani annak elkövetésére.

Magától értetik, hogy ezen büntetéseknek sohasem szabad megakadályozni, hogy a szabad időközökben közre ne működjenek a bűnös nevelése, jóravezetése és javításában. Minden fogháznak kórháznak kell lennie, minthogy betegekkel van dolgunk; minden fogháznak iskolának kell lennie, amely iskola az agybetegek kórháza; de nem szabad, hogy a kórház-iskola-fogház kellemes hely legyen a büntetett számára, minthogy a helyrehozás és a javítás eszközeinek egyike főleg a megfélemlítés.

A halálbüntetést bizonyára azért ellenzik annyira, minthogy kizárja annak megfélemlítését és megjavítását, aki azt elszenvedi és nem szól mellette egyéb, mint az, hogy elrettenti azokat, akik esetleg elhatároznák ráadni magukat annak elszenvedésére. Ez, bocsánatot kérek, egy oly szó

leírásáért egy ilyen kérdésnél, ami mosolyt kelt-
het, tökéletlen büntetés, a doktrina szempont-
jából teljesen tökéletlen: három közül csak egy
célja van; nem vesz mást célba, csak az általános
elrettentést. Szükségesnek tartom bizonyos or-
szágokban és bizonyos időkben; olyan országok-
ban és olyan időkben, ahol és amidőn a vallásos
és erkölcsi nevelés teljes hiánya olyan figyelembe
veendő társadalmi réteget teremt, ami csupa ban-
ditákból áll, olyan időkben és országokban, ami-
dőn és ahol a szelidség, még inkább a többi vagy a
más egyéb represszáliák semmissége nem hagy
fenn egyéb elrettentőt a halálbüntetésnél és oly
időben, midőn a bűnözések kiújulása szükségessé
teszi, hogy visszatérjünk az elrettentéshez.

Például Franciaországban a XX. század kezde-
tével öt vagy hat évig nem volt többé kivégzés és
a bűnözés oly villámgyors módon növekedett meg,
hogy visszatértek a főbenjáró büntetések végre-
hajtásához. Ezen visszatérés sokkal újabb keletű,
semhogy statisztikailag megállapítható volna,
vajjon összefügg-e vele a bűnözések csökkenése.
Nagyon is híve vagyok a halálbüntetésnek, ha
be van bizonyítva, hogy csakis ennek van hatása,
de nagyon is ellenzem az olyan büntetést, amely
csupán elrettentő, amikor a többiek is azok, óhaj-
tanám egy oly kísérlet végrehajtását, ami könnyű
volna. Olyan ország, mint Anglia, ahol a börtönök-
ben keményen büntetnek, ahol a fogház nem egy-
szerű találkozóhely, függessze fel tíz évre a halál-
büntetést. Ha ezen tíz év alatt a bűnözés nem nö-
vekedik, ez bizonyítéka lesz annak, hogy a fogház
fenyítéssel elegendő elrettentési rendszer és ekkor
kell, hogy eltöröljék a halálbüntetést vagy hogy

felfüggeszék. Ha a bűnözés emelkedik, ez annak lesz a bizonyítéka, hogy a fogház fenytéssel nem elegendő és hogy a halálbüntetésnek elrettentő külön és specifikus ereje van, amelyről a legnagyobb helytelenség volna lemondani.

A büntető doktrínában nem kell beszélni sem bűnözésről, sem felelősségről, sem beszámításról; csupán a többé vagy kevésbbé nagy társadalmi veszélyről. Vissza kell térni a szavak igazi értelméhez. Mit jelent ez: *ártatlan*? azt jelenti: *aki nem árt*. Mit jelent ez: *ártalmas*? azt jelenti: *aki árt*. Ime, a szavak közhasználatú értelme. Ami a szubtilis bölcsészet közbelépésére és a felelősség és felelőtlenség megfontolása mellett oda jutott, hogy *ártatlan* lett az emberek között a legártalmasabb és hogy minél ártalmasabb, annál ártatlanabb; de hagyjuk ezt és csupán az *ártalmasak* ellen védekezzünk; adjuk meg neki, — ha úgy tetszik — hogy nem bűnös, de akadályozzuk meg szigorúan, hogy ártalmas lehessen.

Ime, a büntetőjogi igazság. De észre lehet venni, mennyire zavarba ejtette az esküdtek lelkét a szociális felelősséggel alattomosan összezavart erkölcsi felelősségnek feltalálása. A bűnösök felelőtlensége fokozta az esküdteknél azt, hogy maguk is felelőtlenek legyenek, mivel lélekjóságból és francia szelidségből szeretnek felmentő ítéletet hozni; ujjongtak, midőn erre ürügyet találtak. Mindenik esküdt ezt mondja: «ezen lélektani felelősséghez nem nagyon értek, de amit megértek, ezen felelőtlen büntetésekkal szemben, az az, hogy én válok azzá, ez azután szép dolog».

A bírák felelőtlensége, akik a törvény által felmenthetik magukat az ítélkezés gondjától; akik

felmenthetik magukat és hiszik, hogy kötelességük is felmenteni magukat a kormány által az ítékezés gondjától a legjelentősebb ügyekben; az esküdtek felelőtlensége, akik annak dacára, hogy nem kell indokolást adniok, felmentethetik magukat a kormány által az ítékezés, különösen pedig a szigorú ítékezés gondjától, a kegyelmi kérvényekkel; a büntettek felelőtlensége, ami igen megköveteli az esküdteknél az ítékezéssel járó felelősség elvállalásának félelmét, ime, a különféle s azt hiszem, elég számos felelőtlenség, amelyek enerválják Franciaországban az összes igazságszolgáltatást, különösen a büntető igazságszolgáltatást és abból olyan országot alkotnak, ahol a büntettek biztonsága leginkább meg van őrizve, bár szerencsétlenségre tökéletlenül.

El kell tehát törölni a zsürit és vissza kell térni a tisztségek vásárolhatóságához? Bizonyára el kell törölni a zsürit, amely képtelenségének minden bizonyítékát szolgáltatva annyira, hogy mindenki úgy tekinti, mint a véletlent és mindenki, ügyvédek és közvádó, mindig ezt mondják: «a zsüri-nél semmit sem lehet előre tudni».

A tisztségek megvásárolhatóságának erős pártfele lennék. Bármily szörnyűnek látszik is, még mindig létezik bizonyos tisztségeknél: az ügyvivők (avoués) és közjegyzők (notaires) tisztsége megvásárolható és ez nem kelti fel az általános méltatlankodást, minthogy ez megvan. Hát rosszul ítélnének felettetek a közjegyzők vagy az ügyvivők, akiktől különben megkövetelik, hogy jogtudorok legyenek? Igen jól ítélnének, nagy függetlenséggel és ha nem is teljes, de legalább igen nagy és igen általános megvetésével az egyez-

kedésnek. Inkább alá vetnétek magatokat az préfetek vagy az alpréfetek ítéletének? Nem, pedig éppen a préfetek és az alpréfetek ítélkeznek felettetek.

De hát szigorúan véve nem lehet visszatérni a tisztségek vásárlásához. Bár mindeniknél többet ér — nem habozom ezt mondani — mást is lehet találni. Már tízszer kifejtettem — ami rövidsége ösztönöz — hogy elegendő volna arra, hogy a bíróság — miként már volt — az állam független rendjévé tétessék, például a következő eszköz: az állam fizeti a bírákat, de nem nevezi ki, nem lépteti elő őket; semmiképpen nem avatkozik bele sem kinevezésükbe, sem előléptetésükbe; ime, így függetlenek.

Ki nevezi ki és ki lépteti elő őket? a semmitőtörvényszék; Franciaország összes ítélőbíróságainál minden kinevezést és előléptetést ez eszközöl.

De a semmitőtörvényszéket a kormány nevezi ki.

Nem az nevezi ki.

Ki nevezi ki?

Franciaország bírósága választás által az elhalálozásokhoz képest.

A főtörvényszék nevezvén ki a bíróságot, a bíróság pedig a főtörvényszéket, következik, hogy a bíróság zárt, autonom és autogén test, amely csak önmagától függ és önmagából származik, éppen úgy, miként a régi uralom bírósága és éppen ezt kell kieszközölni.

Csakhogy a régi uralomtól eltérőleg, a kormány fizeti a bíróságot, már pedig aki fizet, az egy kissé mindig gazda is; s éppen úgy, amint a törvény által szervezett bíróságot — miként megjelöltem —

a parlament talán egy kézmozdulattal megváltoztathatja, szükséges, hogy a bíróságot mint állami rendet megalkotó törvény a legerősebb biztosítékokkal alkotmányosan körülvelt törvény legyen, amelyet például csak plebiscitum által lehessen megváltoztatni.

A bíróság ekként állami rend lesz s *kell is, hogy az legyen, ha azt akarjuk, hogy helyesen ítéljen felettünk.*

— Ámde, ez ultra-arisztokratikus!

— Elismerem, hogy ez ultra-arisztokratikus.

II.

FOGLALKOZÁSOK.

A francia ember hivatásának megválasztásánál határozottan ugyanezen irányú törekvéseket táplálja. Szenvedélye akár a maga, akár fiai, akár leányai számára, egy teljesen nyugalmas foglalkozás; és teljesen nyugalmas foglalkozás alatt olyat ért, amelynél semmit sem kockáztat, semmiért sem felelős. A francia ember minden erejével, minden vágyával azt akarja, hogy fia hivatalnok és leánya hivatalnok felesége legyen. A hivatalnok olyan ember, akinek első kötelessége, jóformán egyetlen kötelessége, hogy ne legyen akarata: «a hivatalnok két nagy erényét, a lustaságot és a pontosságot egyesíté», — mondja Gancourt. Helyes mondás ez: a hivatalnokok herék; nem követelnek tőle egyebet, mint hogy pontosan bekapcsolódjék a gépezetbe; nem követelnek tőle kezdeményezést, sem buzgóságot, sem munkát; ez mindent megzavarna, zavarba hozná az általános mozgást, felforgatást idézne elő a megállapított rendben. Végtelenül keveset dolgozni és sohasem gondolkozni önállólag; de pontos időben megjelenni és beilleszkedni a gépezetbe, *midőn a gép kívánja*, ez minden, amit tőle kívánnak.

Ami a pontosságot és a tökéletes passzivitást illeti, — az így lehet, mondhatják nekem — de ami a munkát illeti, ennek mégis meg kell lennie, mert bizonyos mennyiségét a munkának el kell végezni.

Egyáltalában nem, felelnék én. Nyolc órában lévén a valamely hivatalban végzendő munka meghatározva és évenként nyolcezer frankban azon összeg, ami méltányosan jár ezen hivattal, az állam pedig jól ismervén a franciák azon mániáját, hogy bármily kevéssé van is megfizetve a hivatal, azt mégis mindig kérni fogják, ketté osztja ezen hivatalt két hivatalnok közt s egynek csak négyezer frankot ad és csak négy órai munkát követel tőle, majd idővel ezen fél-hivatal mindenikét újra kettéosztja és van négy hivatalnoka és egynek csak kétezer frankot fizet s naponként csak kétórai munkát követel tőle, majd még újra felosztja azt és van nyolc hivatalnoka s egynek évenként csak ezer frankot ad s naponként csak egyórai munkát követel tőle. Most már nagyon is kényszerítve van arra, hogy itt megállapodjék. Megállapodik az általa adott fizetés miatt és egyáltalában nem az általa követelt munka miatt. A sürgető kérések száma szüntelenül növekedvén, még újabb felosztást eszközöl, hogy új hivatalokat teremtsen és hogy az új hivatalnokokat fizethesse, a közadózásból újabb erőfeszítést követel s ekként eléri azt, hogy vannak hivatalnokai, akik körülbelül ezer frankot kapnak, de akik nem teljesítenek és nem teljesíthetnek csak félórai munkát.

És a francia ember kívánságának elég van téve : nem dolgozik, keveset érdeklődik, menedékhelye

van és nincs semmi akarata és semmi felelőssége. A szó teljes értelmében és egész terjedelmében vett gondnélküli mestersége van.

Mindez a francia polgárság két fő jellemvonásából ered: a kockázattól való félelemből és a bátortanságból, amelyek a felelősségtől való irtó-erősség alakjai. A kockázattól való félelem nálunk erőtlen. Midőn valaki tőkéit valamely ipari vállalatba fekteti, amelynek hozadéka 10% lenne, két lehetőséggel három közül arra, hogy tőkéit elveszti, vagy pedig állami járadékokba helyezi azokat, ahol 3 %-ot fognak azok hozni, ez matematikailag egy és ugyanazon dolog; erkölcsileg azonban mindenben különböző, mert három közül két lehetőséggel bírni arra, hogy mindent elveszítsen, elrettenti a francia embert, mint a halál tudata és emiatt hajszájai az égnek merednek. De mégis miért? Mert kockáztatni annyi, mint erőtlen felelősséget vállalni; a francia ember felelősnek érzi magát gyermekeivel szemben azon vagyonért, melyet kockáztatna; szégyenpir öntene el ábrázatát, midőn ezt kellene mondania: «mindent elvesztettem» és rendkívül nagy elégtételt érez, midőn ezt mondja: «kevéssé gyarapítottam vagyonotokat, ámde kevéssé is kockáztattam.» Sohasem akar felelős lenni.

Ebből a kötelességnek egy faja hárul a francia emberre. Hogy az államnak hitelezzen, ez előtte hazafiasnak látszik, de hogy az iparnak hitelezzen, ez előtte az állam rászédésének látszik, mintha az államnak teljesített legnagyobb szolgáltat egyáltalában nem abban állana, hogy a nemzetet iparilag és kereskedelmileg gazdaggá tegye. Tudok arról, hogy némelyek hazafiatlanságnak

gondolták orosz értékpapirokkal bírni, mintha a köztünk és a különben hatalmas, sőt még a gyöngé, de jövővel bíró népek közötti szövetségek nem volnának eszközei annak, hogy financiai kötelekeket teremtsenek. Ámde itt kockázat van. «Arra tanít bennünket az ész, hogy dolgoznunk kell a bizonytalanért», — mondja Pascal. Az összes francia gondolkozók közül és nem csupán ezen szempontból, bizonyára Pascal az, akinek a francia észjárásra a legkevesebb befolyása volt.

A tunyaságnak a kockázattól való irtózás ezen másik alakjának, minthogy ezenfelül más forrásokból is ered, jelentékeny befolyása van a francia ember azon hajlamára, hogy «állása legyen». Ez a polgárság igen különös; áthatva az ősök iránti bámulattól, amely az ezen ország régi arisztokráciája utáni sóvárgással kapcsolatos, átvette annak minden hibáit egészen, anélkül hogy jótulajdonságai valamelyikét is átvette volna. Megveti a népet és nem gondolnátok, hogy mennyire más fajból, sőt más nemzetségből valónak tekinti magát és mivel a nép sokat dolgozik, a polgárság azt hiszi, hogy a magas rangnak jele «a nemes ember módjára élés», vagyis a semmittevés. Eszménye: a nemes ember módjára való élés. Mint hivatalnokot, akinek irodájában kell lennie tíz órától délig és két órától ötig, sohasem fogod látni tíz óra előtt az utcán, minthogy ekkor olyan embernek néznék, aki már hajnalról kezdve keresi kenyerét és kárpótlásul végtelen gőgösen fog sétálni öttől hétig, bejárván kis városa helyeit, hogy jól feltüntesse, miként napi

munkája teljesen bevégeződött, három órával korábban, mint a munkásoké.

Máskülönben teljes szívéből irigyli azt, aki tőle különben kevésbé különbözik, aki éppen semmit sem csinál és akit két órától ötig kóborolni látunk. Cifrálkodva mutogatja magát minden órában, amíg azok, akiknek alkalmazásuk van, irodáikban vannak.

Ez a polgárság egészen az állam által akarja magát eltartatni, miként a régi nemesség egészen a király által akarta magát eltartatni és színekurára vadászik, miként a Lauzun-ok⁵ vadásztak a tartásra, mindenik a maga, gyermekei, vői és unokaöccsei számára, ami részben gőg, részben izléstelenség, részben tunyaság.

A tunyaságnak és a gőgnek kombinálását jól látta Montesquieu: Nézzétek, — mondja — azon végtelen sok vétket, amelyek bizonyos nép gőgjéből születnek; a tunyaságot, a szegénységet, a mindennel való szakítást és a nemzetek leromlását, amire őket a véletlen és saját romlottságuk juttatta. A tunyaság a gőg eredménye . . .»

A tunyaság főképpen a békeszerető érzület eredménye; de az is nagyon igaz, hogy egy kevésbé a gőgé is: midőn megkülönbözteti magát a munkástól és pedig a leginkább látható jellel különböztetheti meg magát attól; úgy dolgozik, hogy ne dolgozzék; a régi köztársaságok polgárai, akik arisztokraták voltak, mélységes gyűlölettel viseltettek azok iránt, akik valamit műveltek; az annyira értelmes Aristoteles előtt is a kézműves (artisan): fél rabszolga.

«A tunyaság a gőg eredménye, a munka a hiúság kísérelője.» Ez az igazság; mégis a hiúság

nem lévén más, mint kisebb góg, vagyis inkább, mint egy kis lélekben levő góg, legtöbbször ugyanazon eredményre vezet, mint maga a góg : a gögös hiúság miatt nem dolgozik a francia polgárság.

«A munka a hiúság kísérője ; a spanyolt a góg arra fogja indítani, hogy ne dolgozzék, a franciát pedig a hiúság arra, hogy jobban tudjon dolgozni másoknál. Minden tunya nemzet komoly ; mert azok, akik nem dolgoznak, szouveraineeknek tekintik magukat azok felett, akik dolgoznak.»

Gondoljatok a francia polgárság spanyol me-revségére ; nagyon komoly, nem szeret nevetni, nem szereti a szellemességet, méltósággal szeret unatkozni.

«Minden tunya nemzet komoly, mivel azok, akik nem dolgoznak, azok szouveraineinek tekintik magukat, akik dolgoznak. Vizsgáljátok meg az összes népeket és azt látjátok, hogy a legtöbbnél (azt mondja a legtöbbnél, minthogy bizonyára gondolatban kiveszi Angliát) egyenlő lábón állnak a komolyság, a góg és a tunyaság. Achem⁶ népei büszkék és lusták ; akiknek nincs rabszolgájuk, bérelnek egyet, nehogy száz lépést tegyenek két pint rizs elhozataláért : megbecs-telenítve éreznék magukat, ha azt maguk vinnék.»

Franciaország összes kis, nagy, közép városában az összes polgárok és polgárnők megbecste-lenítve éreznék magukat, ha egy ökölnyi csomagot vinnének az utcán.

«Az Indiák asszonyai megalázónak hiszik magukra nézve az olvasni tanulást ; ez a rabszolgák dolga, — mondják — akik dicsénekeket énekelnek a pagodákban . . .»

A francia fiatal polgárleányok lebecsülik azokat, akik tanulmányaikat az elemi oktatáson túl is folytatják, és pedig azért, mert ezek valamely szakmát akarnak megtanulni, tanítónők, tanárnők akarnak lenni, *le akarnak hanyatlani*; mégis hát *honnan?*

A francia polgárság még abban is hasonlít a régi nemességhez, hogy a tudatlanság kultuszát űzi. Megveti a tudóst, az író, a művészt, akik szerinte kevés józan ésszel, a rendestől eltérő eszmékkel bíró és mindent egybevetve, kevés egyensúlyt tartó emberek és mindenekfelett olyanok, akik ha végeznek is valamely dolgot, az a fajbeli és észbeli inferioritás jele; és még többnyire olyanok, akiknek nincs helyük a kormányzatban, mert a társadalmi felsőbbrendűség két ismerve: a nemes ember módjára élés és hivatali állás az államban két olyan dolog, amelyek a legtöbbször össze vannak keveredve egymással.

A francia polgárság nem olvas. Könyvkiadóink tudják; ha nem volnának iskolakönyvek a lyceumok számára, hírlapok és papirkereskedések, — három vagy négy nagy város kivételével — nem volnának a vidéken könyvkereskedések.

Franciaország tudományos, irodalmi és művészeti dicsősége iránti érdeklődés teljesen ismeretlen a francia polgárság előtt. Az államtól élni, hanyagul szolgálva azt és különben mindent lebecsülni, ez az ő állandó lélekállapota.

Nem gyanítja, hogy mennyire szocialista és hogy mennyire következetlen, midőn szemére hányja a munkásnak szocialistaságát. Vagy még inkább homályosan vet számot a dologgal, u. i. szocialista a saját érdekében, de nem akarja azt,

hogy mások is szocialisták legyenek a maguk érdekében. Egy egészen polgár hivatalnok köztársasági, radikális antiklerikális ember szárnyaló mondását hallottam: «a szocialisták mind hivatalnokok, ez az ő doktrínájuk, mindnyájan hivatalnokok akarnak lenni.» Ez tökéletesen igaz; de a hangot, amellyel ezt mondta, meg kellett volna zenésíteni. A munkások hivatalnokok, a parasztok hivatalnokok! Nem sajnálatra méltó, vagy nem kacajt keltő ez! Ezen emberek hivatalnokok mint én, fizetve az állam által, mint én! Van ilyenről fogalmatok! Azt hittem, hogy marquise de la Pretintaillet⁷ hallom, amint mondja: «Ezek a koldusok azt követelik, hogy mind nemesek legyenek!»

A francia kispolgárság még gyermekei nevelésének módszere szerint is nyomról-nyomra hasonlít a régi nemességhez. A régi nemesség fiai számára azonnal valamely nagy urat keresett, aki azokat kegyeibe fogadhatta és előrevihette a világban; a mai polgárság fiai számára mindenkéltől valamely főhivatalnokot keres, aki «protektor» lehet; a protekciók felkeresése összes gondja és aggodalma a francia családtyának. A régi nemesség leányai számára ott volt a kolostor; a szegény polgárság nem rendelkezik a kolostorral. De eltelve a régi nemesség összes osztálygőgjével, éppen úgy neveli leányait, mint ahogy a régi nemesség nevelte az övéit. Nem tanít nekik semmit, sem kézi, sem értelmi mesterséget. Nem lehet, hogy egy kispolgárnő elsőrendű munkásnővé legyen, sem munkafelügyelőnővé, aki tízezer frankot, sem tanárnővé, aki hatezer frankot, sem művésznővé, aki húsezer frankot keres;

ez sérelmes süllyedés lenne, sőt még *azt a látszatot sem szabad keltenie*, hogy tanulással magát egy ilyen pályára készítse elő. Ez azt jelentené, hogy szüksége van arra, hogy nincs hozománya; a család méltósága ellenzi ezen megnyilatkozást, vagy ami ezen megnyilatkozás látszatával bírna.

A fiatal leány osztálygőgből nem tanul semmit sem, következésképpen anyagilag és erkölcsileg nagyon alatta áll a parasztleánynak. *Anyagilag véve*: vagy férjhez megy, vagy nem megy férjhez. Ha a hozomány elégtelensége, vagy a családot ért szerencsétlenség folytán előre nem gyűjtött hozomány elégtelensége miatt nem megy férjhez, szegény aggszűz marad, éppen úgy, mint a kólostorba küldött régi nemesség fiatal leánya és sokkal szerencsétlenebb a parasztleánynál, akinek kezeiben mindig megvan a mestersége.

Ha férjhez megy, vagy jó férje van, vagy rossz, vagy özvegységre jut. Ha jó férje van, nem szólhat semmit, hacsak azt nem, hogy kedvező esélye volt a lottérián; ha rossz férje van, kényszerülve van eltűnni, nem lévén életszükségletei megszerzésére képes lény és ijesztő módon szerencsétlen, minthogy a változtatás lehetősége és reménye nélkül szerencsétlen; ha özvegységre jut, visszaesik szülei vagy az állam terhére (mert nagyon valószínű, hogy férje hivatalnok volt) és növelni fogja azon rettenetes csoportját a kérelmezőknek, akik a hivatalos előszobák ajtóin zörgetnek.

Erkölcsileg véve: A fiatal polgárleány sokkal alantabb áll a parasztleánynál, minthogy a parasztleány szabad lény, a fiatal polgárleány pedig rabszolga.

Minthogy naponkint nem képes tíz soust keresni, a fiatal polgárleánynak nincs egyéb pályája, mint a házasság ; ebből következik : majdnem kényszerítve van arra, hogy férjhez menjen ahhoz, akit családja számára kijelöl, elrémitve, vagy legalább is megfélemlítve attól, ami reá családjában vár, ha visszautasítja azt ; és miként a régi nemességnél a szokások szerint kényszerítve volt a fiatal leány tizenhat éves korában a számára kijelölt férjet elfogadni s lemond később az igen törvényes kárpótlások vételéről ; éppen így a fiatal polgárleány gazdasági szükségességből kénytelen eltérni huszonöt éves korában a számára kijelölt férjet és lemond később a jogos elégtételek vételéről. Ha olyan férjjel házasodott össze, aki jól viseli magát, elviselhető sorsa van, ámbár akkor igazán elviselhető az asszony sorsa, ha olyan férfihez ment feleségül, akit szeretett ; végre is körülbelül elviselhető sorsa van ; mégis ezen jó férjjel szemben is teljesen függő helyzetben lévőnek érzi magát annak lehetetlensége miatt, hogy ha férje rosszra válik, elhagyhassa őt s minthogy anyagilag van hozzákötve, anélkül, hogy a legkevésbé is abszurdum legyen, teljesen képtelen neki ezt mondani : «nem te vagy az úr», midőn ő azt mondja : «én vagyok az úr.» Rabszolgaság.

Ha rossz férjjel házasodott össze, — némely állítólagos felszabadító rendszabály mellett, melyeket az elválás által a feleség kedvéért állapított meg az állam — azon kilátása van, hogy soha se válhasson el férjétől, minthogy az keresi a pénzt, ő pedig képtelen pénzt keresni ; és nincs olyan törvényszöveg, amely érvényesülne ez el-

len és megengedné az asszonynak a szabad eltávoztatást, midőn a táplálkozás szükségessége miatt maradásra van kényszerülve. Rabszolgaság.

Végül ha özvegy lesz, a rabszolgaság állapotából a nyilvános koldusok állapotába kerül, ami igazság szerint előléptetés, mert ez a magánkoldusok állapotából, a nyilvános koldusok állapotába való menetel; de ha az államtól vagy a községtől segélyeket kér és kénytelen elviselni a durva visszautasításokat és ezt hallani: «dolgozók», majd erre válaszolni: «hiszen jól tudja ön, hogy nem értek semmihez, hiszen polgárnő vagyok»: — ez rendkívül kemény dolog. Rabszolgaság.

Osztálygőgből és hogy leányaik általában ne úgy tegyenek mint a munkásnők, vagy ne is keltsek annak látszatát, a polgárok leányaikat nagyon alábbra helyezik a munkásnőknél; szolgaság állapotában tartják.

Az elfogultság, érzékenység és dicsőség említése mellett az a legnagyobb személyes bántalom, — és itt nagy vigyázatot kérünk — amivel Franciaország egy polgára illethető, ha ezt mondják neki: «Leányát valamely mesterségre kellene taníttatnia.»

— Valamely mesterségre? Szabónóságra? — kinek néz ön engem?

— Valamely kevésbé nyereséges szakra, tanítónőnek, tanárnőnek.

— Tanulónak? — kinek néz ön engem?

Ekként vitázol vele (ez velem nem szokott megtörténni, mert nem vagyok elég ostoba ahhoz, hogy egy polgárnak ezt mondjam).

Hát van 35,000 frankja, amit leányának hozó-

mányul adhat. De méltósága ellenáll annak, hogy leánya értelmileg a munkásnő vagy a tanítónő rangjára emelkedjék. Jobban szereti, hogy leánya dolog nélkül maradjon. Igen, még csak nem is szolgáló.

Elakartam helyezni egy nyomorúságra jutott fiatal leányt. Hogy tanítónő legyen, erre nem lehetett gondolni; kispolgárnő volt, kétlem, hogy tudott olvasni. Munkásnőnek? Milyen munkára? Még az a, b, c-jét sem ismerte semmiféle mesterségnek. Hát akkor szolgálónak, mondtam az úrnőnek, akivel róla beszéltem: «De nem! Hát nem tudja Ön, hogy a szolgálók munkásnők? Munkásnők a konyhában, vagy a női pipere körül. Az Ön fiatal polgárnőjét úgy nevelvén fel polgárnő anyja, hogy semmihez se értsen, sem a konyhában, sem a varrás körül, nem lehet sem szabónő, sem szobaleány. A fiatal polgárleányok csupán azt tudják, hogy hibátlanul beszélnek provinciájuk francia nyelvét és nem alkalmasak másra, csak gyermeknemzésre; ezen két foglalkozás közül nem jövedelmező sem az egyik, sem a másik.»

Megfordítva, egy fiatal leányt — igen szerény tanítónőt — nőül vesz egy milliomos, a milliomos öt év alatt elveri vagyonát; a nő vele marad nyomorba jutva. A férj gonosztevővé válik; elhagyja és visszatér tanítónőnek, hogy megéljen és eltartsa egyetlen gyermekét. Ezt mondá nekem: «Nem vagyok egészen sajnálatraméltó, olyan munkásnő vagyok, akit egy kiskorú fiú szépnek talál, maitresseül veszi és elhagyja, midőn megelégette. A munkásnő számára mindig tartalékban van mestersége és ha elhagyják, nyugodtan visszatér varrógépéhez. Éppen így vagyok én. Férjem

bolondságai mélyen megindítottak, a rémülettől nem aléltam el, volt mesterségem; midőn nem tudtam tovább túrni: elhagytam kétségbeesés nélkül. *Nem voltam kényszerítve erkölcsileg oly mélyen lehanyatlani, mint férjem, megtartottam varrógépemet.»*

Fiát hivatalnokká tenni, leányát hivatalnokkal vagy gazdag emberrel összeházásítani, ime Franciaország polgárainak minden álma: fiából és leányából, hogy függetlenek legyenek eléggé erős és eléggé felfegyverzett lényeket nevelni, ime amiről nincs ideája vagy amitől irtózik.

Leányaira vonatkozólag — ő, aki igen erényes és igen magasra becsüli a női ártatlanságot — nem látja be, hogy erősen kockáztatja, miszerint azokból kurtizánokat nevel, miként ez elég gyakran meg is történik.

A két mód közül ez az egyik: miként a régi uralom fiatal nemes leánya, aki úgy ment férjhez, hogy meg sem kérdezték, éppen úgy a mi időnkbeli fiatal polgárleány is férjéhez menve vonzalma ellenére vagy vonzalom nélkül, igen elő van készítve arra, hogy később szeretőt tartson. Az idegeneket — dacára regényeinknek — felhívom; higgyék el, hogy ez a francia nők közepszerű érzékisége okából eléggé ritka eset, de végre is nem tagadom, hogy megesik.

Egy másik, sokkal gyakoribb mód ez: a fiatal leány, akinek nem engedtek más életpályát, mint a házasságot és aki tudja, hogy nincs más életpályája csak a házasság, ha még oly bizonytalan is ez, teljes erővel ráadja magát, hogy azt elérje; dühvel flörtöl, dühvel és asszonyi fondorlatokkal törekszik egy férfit behálózni; a kurtizan mes-

terségét folytatja ; betűszerinti értelemben szűz-kurtizan. Jegyezzük meg, hogy az a fiatal leány, aki nem flörtöl, de aki helyett anyja flörtöl (gyakori eset) és aki férjhez megy szerelem nélkül ahhoz a férfihez, akit számára toboroztak, éppen olyan szűz-kurtizan. Ime ide irányulnak a polgári ideák, hagyományok, előítéletek és erkölcsök.

Ez a kép kissé elkésve érkezett. Egy nemzedék óta, vagy kissé régebben is a szűz-kurtizánok észrevehetőleg ritkábbak. A fiatal polgárnők már kevésbé flörtölnek, sőt kevésbé engedik át magukat anyjuk értük való flörtölésének ; szívesen maradnak leányok. Miért ? Elvitázhatatlanul azért, mert erkölcsi színvonaluk emelkedett és mert a szűz-kurtizánó szerepe visszatetsző előttük és mert saját lelkükben él minden asszonynak azon eszményképe, hogy ahhoz menjen férjhez, akit szeret, vagy egyáltalában ne menjen férjhez. Igen helyes, de mivel egyidejűleg csupán rabszolgák lehetnek, minthogy nem képesek megkeresni életszükségleteiket, az emancipált nők érzületeivel bírnak, ámde nem tudják betölteni az emancipált nők rendeltetését. Nincs más hátra, hogy mint leányok atyjuknál maradjanak addig, míg él, a kiskorúság szomorú és áldatlan állapotában. «Ki a kiskorú? — kérdé egy gyermek. Mily korban nem kiskorú többé az ember?

— Nincs korhoz kötve, feleli atyja : midőn az ember megkeresi életfenntartási szükségleteit, többé nem kiskorú, addig, amíg meg nem keresi életfenntartási szükségleteit — kiskorú. A francia polgárság nem álmodik egyébbről, mint quasi-

alkiskorú, vagyis hivatalnok-fiúkról és halálukig alkiskorú leányokról.

Nagyon eltávolodtam tárgyamtól? Teljesen attól tárgyamtól vagyok. Egy kis tunyaság, sok góg, féltreértés és különösen az alapos felelősségtől való irtózás teszi e sok rosszat. Nem végezni sokat, de mindenekfelett alárendeltségi állapotban végezni és csak olyan foglalkozásokat űzni, ahol az ember alárendeltségi állapotban cselekszik és úgy a férfiaknak, mint a nőknek csupán olyan helyzettel bírni, ahol csak alárendelt szerepben cselekszik az ember: ez a maga egészségeben a polgár eszményképe. A francia polgárság szenvedélyes módon nem szeret *a saját dolgába beavatkozni és vakon engedelmeskedik annak*, aki elrendeli, hogy mit cselekedjék, aki azután ezért felelős és «amit teszek, nem engem illet» ezen szavakat szereti mondani és ezen gondolkozásba éli bele magát. Minden olyan foglalkozás vagy állapot amely önálló eljárást követel, nem tetszik neki, mint hogy ez azt követelné tőle, hogy előrelásson, számítson, kombináljon, hogy az esélyeket pro és kontra megállapítsa és hogy befejezésül kockáztasson. Mert előrelátni, számítani, kombinálni, annyi mint szembehelyezkedni egy jövő felelősséggel, amely már annyira-amennyire előrelátható, vagyis vajjon fogok-e valaha ennek örülni, nem fogok-e egykor szemrehányást tenni magamnak, hogy ezt cselekedtem? És ez a felelősség ijesztő. A francia ember igen fél attól, hogy önmagának legyen felelős.

Ime ezért nyeli el a hivatal a francia polgárt, ezért irtózik különösen az emancipáció gondolatától és ezért irtóznak leányai is az emancipációtól.

Figyeljük meg, mily csekély számú szabad foglalkozás van Franciaországban és azok a szabad foglalkozások is lassankint nacionalizálódnak és lassanként állami foglalkozásokká alakulnak át. Nincs szabad foglalkozás, csupán a földművelés, az ipar, az ügyvédség és az orvosi pálya. Természetesen beleértve az összes ipari munkásszakokat is. Hát... először is a szocializmus azt akarta, hogy összes foglalkozásai nacionalizálva legyenek és hogy minden ember államhivatalnok legyen és valószínűleg ez a jövő, de hagyjuk ezt. Addig is, amíg ez teljesül, megállapíthatjuk, hogy ez a tendencia általános. A nagy ipari vállalatokat az állam magához akarja csatolni és tényleg magához is kezdi kapcsolni és fogadkozik, hogy jobban lesz ellátva az ő, mint mások kezeiben. Az eredmény nem mindig bizonyítja valami fényesen, hogy igaza volna, de most nem erről van szó,

Arról van szó, vajjon a francia ember óhajtja-e, hogy a dolgok ekként alakuljanak. Bizony óhajtja, és ez igen egyszerű dolog. A vasuti munkás ezt mondja: «az államnál kevesebbet dolgozik az ember, kevesebb felelősség terheli és a politika által megy előre. Kevesebbet fog az ember dolgozni, mert az államnak politikai érdekében állván az, hogy kedvezőleg gyűjtsön össze minél több hivatal iránti kérelmet, sokszorosítani fogja a hivatalokat és változatlan szokása, nagyon ésszerű szempontja szerint, mindig három hivatalnokot helyez oda, ahol ebből egy kellene. Az államnál kevesebbet kell dolgozni, kevesebb a felelősség, minthogy az államnak az áll érdekében, hogy ne utasítsa vissza a hivatalnokokat, akik a parlamenti tagok választói, akiktől meg ő függ; az

államnál a legkevesebb felelősséggel fog bírni az ember. A politika által fogunk előrehaladni, nem fognak visszautasítani; a hivatalnok jó választónak, aki igen jó hivatalnok lehet és jól is halad előre, de a jó választási agens jobban fog előre haladni, mert aki jó választási agens, rossz hivatalnok, a politika által haladunk előre.»

A vasúti munkás személyes érdeke egyébiránt egyenesen ellentétes az általános érdekekkel és azzal, hogy a vasút nacionalizáltassék (kisajátíttassék a nemzet által).

A szabadnak mondott foglalkozások is nacionalizálódnak. Az orvosok tömegesen arról álmodnak, hogy hivatalnokok legyenek és részben hivatalnökká is válnak. Kieszközlik, hogy menedékhelyek, kórházak, lyceumok, kollegiumok és vasútak orvosaivá legyenek (tudjuk, hogy több vasút állami). Megjegyzésre méltó és igen jellemző dolog, hogy ebben nincs semmiféle érdekük. Ha csak az nem hogy klientela nélküli orvosok legyenek, mert az állam csak kivételesen alkalmaz olyan orvost, akinek klientelája van; tehát azon orvosoknak, akik azt kérik, hogy állami orvosok legyenek, nincs ebben semmi érdekük, mert sokkal kevésbé vannak fizetve az állam által, mint lennének az egyesek által és az az idő, amelyet az államnak szentelnek, majdnem elveszett idő, amely alatt máshol kereshettek volna pénzt. Egy vasúti társaság igazgatója ezt mondta nekem: «fokozatosan leszállítjuk a kereslet és kínálat törvényének megfelelőleg orvosaink jövedelmét, mindig találunk és pedig igen jó orvosokat; végül csak vasúti szabadjeggyel fogjuk őket fizetni

és mégis fogunk kapni orvost, nem értem, de így van.»

Egy orvostól, aki felkért, hogy jelöltségét egy vasúti orvosi állásra támogassam, ezt kérdeztem : «miért törekszik erre? hiszen ez veszteség. Azon órák alatt, melyeket ön az adminisztrációra fordít, az ötszörösét fogná megkeresni annak, amit az fog önnek adni, számításon kívül hagyva, hogy ezen ily kevéssé jutalmazott órák alatt nem fog önnek alkalma lenni a hasznothajtó foglalkozásra, nem lévén otthon akkor, midőn önt keresik stb. Hasonló lenne Ön egy igen virágzó üzlettel bíró olyan kiskereskedőhöz, aki raktárát naponkint hat óráig zárva tartaná s ezen idő alatt a közvetett adók valamely kis irodájába menne dolgozni. Helyes eljárás volna ez tőle? Miért ragaszkodik ön ehhez?»

Ezt felelte : «címmel és fixummal jár.» Ez nagy mondás volt. Cím és fixum, éppen ez a francia ember jelmondata. Legyen valamije, amit látogatókártyáján neve után tehet és legyen igen szabályos módon egy kissé fizetve, ez minden francia polgár kettős álma. Hogy címe legyen, ez hiúsága miatt van, hogy fixuma legyen, ez biztonságra vágyódása a kockázat és felelősségtől való rettegése miatt van és némileg még azért, hogy részben kielégítse a jövőtől való rettegését.

Nem szabad hinni azt, hogy azon szenvedélyben, melyet a tanítás monopóliumára nézve sok tanár táplál, ne volna más is, mint a kereszténység gyűlölete és a szabadságtól való félelem. Sok van ebből, természetesen ezt szívesen beismerem, a kereszténység gyűlölete és a szabadságtól való félelem fő fő francia érzelmek ; de a taní-

tás monopóliuma iránti ezen erőteljes szeretetben még más is van. Az foglaltatik benne, hogy ne egyedül ő maga tartozzék az államhoz és tartassék el az állam által, hogy egyedül csak azt tanítsa, amit az állam akar hogy tanítsanak. hanem azon vágy is, hogy minden tanár hasonló helyzetben, illetőleg az államnál legyen. Miért? Azért, mert az állami tanár, jóllehet mélységesen aláztos az állam iránt, egy kissé szégyenli magát, hogy lekötött ember, hogy olyan ember, aki csak eléggé megszorított mértékben gondolkozik szabadon, következésképpen azt óhajtja, hogy egy tanár se legyen szabadabb vagy ne is lássék szabadabbnak, mint ő. Ez az érzelem természetes. Azt mondhatnák nekem, hogy nem soknak, talán a többségnek nincs ez a természetében. Ez igaz, de ez azért van, mert ők igen intelligensek. Felfogják, hogy a szabad munkások szabadsága az állami munkások szabadságának biztosítója. Világos! Ha csupán állami munkások vannak, akkor az állam először is úgy fizeti őket, amint akarja és olyan irányzatot táplál, amelynél fogva végül éhbért fog rájuk kényszeríteni; továbbá a kézimunkásoktól fizikai erőfeszítésben, a gondolat munkásaitól pedig rabszolgaságban mindazt követelheti, amit csak akar; tiszta rabszolgaság; ezt valósítaná meg a szocialista uralom. De ha állami munkások és szabad munkások vannak, ott a szabad munka fog szabadságversenybe kerülni az állami munkával, vagyis ha az állami munkás, nagyon meg van terhelve, mindig otthagyhathja az állami munkát és szabad munkát vállalhat s minthogy ezt teheti, tényleg szabad s mert az állam tudja, hogy így tehet, arra van kényszerítve, hogy a szabadság-

nak egy bizonyos, sőt reális mértékével ruházza fel, nemkülönben hogy tisztességesen fizesse.

A szabad munkások szabadsága tehát szabadságot szerez a kaszárnýába zárt munkások számára.

A tanárok tehát — hogy az ő külön esetükre térjünk vissza — igen jól tudják, hogy ha igen elfogadható mértékben szabadok, az azért van, mert nincs tanítási monopólium és ekként gondolkoznak: «ha tanítási monopóliumunk volna, szépen volnánk! Ez a szouverainitás számunkra a halált jelentené».

Beléptem az állami oktatásba (igen jól lévén értesítve annak mivoltáról, minthogy atyám tanár volt) minden gond nélkül, minthogy ott szabad tanítás volt, ami egyrésztől megengedte kilépnem az állami oktatásból, másrésztől megengedte, hogy ne lépjek ki, határozottan biztosítván számomra tűrhető életet, mert az állam tudta, hogy eltávozásom lehetséges volt. Ha nem lett volna az államnál szabad tanítás, nem léptem volna be az állami oktatásba.

— Ennek folytán ön a szabad oktatásba lépett volna be, ha ott ilyen tanítás nem lett volna.

— Nem ; semmiféle tanításra sem adtam volna magamat ; más életpályát választottam volna.

— De ha minden életpálya állami lett volna?

— Szocialista uralom ; más országba mentem volna, azt tartván, hogy egy tisztán szocialista uralom alatti állam lakhatatlan.

Azon tanárok tehát, akik visszautasítják az állami monopóliumot, tökéletesen a saját érdekében okoskodnak, eltekintve az elvek és általános eszméktől.

Azonban azok, akik a monopóliumot óhajtják, először is olyan emberek — miként már mondtam — akik államiak (étatistes) vagy olyanok, akik a kereszténység iránt legyőzhetetlen ellen-szenvet éreznek; továbbá olyan emberek, akik szeretik, ha a gondolkodás valamely módját erőszakolják rájuk, mivel szeretik, hogy helyettük gondolkozzanak és határozottan ebben rejlik a dolog veleje.

Mi sem érdekesebb a tanulmányozásra, mint ezen gondolkozásmód. Ez katolikus gondolkozásmód. Azon gondolkozók, akik a monopólium párt-hívei, ultramontán katolikusok. A katolikus ember olyan, aki kerüli a gondolkodás felelősségét. Ugyanígy ők is. A gondolkodás felelőssége igen súlyos. Nem egy szellemnek okozott már remegést. Nem a bátorságnak, de a szerénységnek kell hiányoznia ahhoz, hogy valaki egy adott pillanatban ezt gondolja: «nem fogom számbavenni nyájam gondolkodását, arra fogok törekedni, hogy saját agyammal gondolkozzam, mint ahogy saját gyomrommal emészték». Ez nem jelent semmit és rendkívüli erőfeszítést követel. Csudálatos, hogy természetére nézve mily szerény az ember. Embereket rendel ki, hogy helyette gondolkozzanak és képtelennek ismeri el magát az önálló gondolkodásra. Az egész katholicizmus nem egyéb ennél.

Hozzáteszem, majdnem az egész protestantizmus is. A Luther gondolatai által áthatott protestánsoknak kétségtelenül vannak ilyenemű formuláik: «Mindazon vallás, amelyet nem magunk alkottunk magunknak, babona, nem vallás». «Ha nem magatok alkottok magatoknak lelket,

egyáltalában nem lesz lelketek.» «Aki más lelket vesz, mint amellyel bírnia kell, nem egyéb, csak test.» Midőn egy protestánstól ezt kérdeztem: «Hát mindazok, akik nem esnek herezisbe a protestantizmus ellen, nem protestánsok?», ekként felelt: «Ön tréfálni akar».

Igenis, az ultraliberális protestánsok így okoskodnak, vagy pedig erőfeszítést tesznek arra, hogy ekként okoskodjanak, de közülük a legtöbb nem egyéb, mint szabadon gondolkozó katolikus. Megvannak saját dogmáik, amelyekben azt követelik, hogy a hívő határozottan alkalmazkodjék azokhoz, erősen megkövetelik a hívőtől, hogy vegyen búcsút tőlük, ha gondolkozni akar. Az egyetlen különbség, hogy kevésbbé szigorúak. *In dubiis libertas* (kételyekben van a szabadság). Csakhogy a protestánsoknál egy kissé több a *dubia*. A katolikus szellem uralkodik az összes vallások felett és hatja át azokat, minthogy az a vallásos eszme maga; a vallásos eszme: tartózkodjál az elszigetelt gondolkozástól; *vae soli putanti*. (Jaj az egyedül vélekedőnek.)

Ezen vallásos, ezen katolikus eszmét birtoklják csudálatosan a monopólisták, vagyis inkább birtokban tartatnak általa. Szükséges, hogy — miként a katolikusoknak — csak egy hitük legyen. Ki fogja azt megadni? Mindenkinek a nyáj. És ki fogja megadni a nyájnak? A nyáj vezetője. A papismus (pápaság) hívei ők.

És ezen antiklerikális papizmus, miként a katolikusok pápája, amikor hatalmas, híve minden kényszerrendszabálynak és nem engedi meg a papságnak a saját, csak a maga gondolatait; ez igen egyszerű.

Mégis, miért bírnak a monopolisták ezen szellemi állapottal, amely elég gyakran minden valóságos vagy politikai gondolaton kívül esik? Egy kissé a monizmus (egységtan), egy kissé és mindenekfelett az *értelmi felelősségtől* való félelem miatt. Az, hogy minden egyenlő legyen, ez bizonyos szellemek előtt igen szép dolog és kielégíti külön eszthetikájukat és hogy minden egyenlő legyen, annak az a legjobb eszköze, hogy minden dolog ugyanaz a dolog legyen. Egyetlen gondolat az egész államban, ez minden elmét csodálatosan nivellál és egyenlősít és nem engedi meg a felsőbbrendű szellemek közt azon különbségeket, amelyeket oly kellemetlen szemlélni; egyetlen gondolat az egész államban, ez maga a rend, mint-hogy a szabálytalanságnak, következésképpen a rendellenességnek ellentéte; egyetlen gondolat az egész államban, ez az anarchia vége és az anarchia lehetetlen; nincs ennél szebb színjáték; ez a Bauce, a Bauce csodálatos perspektíva.

Nemde szinte fizikai fájdalom egy Voltairt és egy Rousseaut húsz éven keresztül és azok tanítványait még sokkal hosszabb időn át ellenkező véleményben látni? Ezen fájdalmas látványtól az emberiség megkímélhető lett volna, ha egy felsőbb értelmi tekintély által közbevetett egysege az akaratnak létezett volna, amely nem engedett volna meg eltérést. Ezen egyetlen gondolat amely a nemzet általános gondolatának összefoglalata, kétségtelenül elnyomta volna Voltairt éppen úgy, mint Rousseaut és Rousseaut éppen úgy, mint Voltairt, de egyformaságot teremtett volna és semmi sincs szebb az egyformaságnál, az

egyenlőség ezen jelénél és formájánál. Ut fiat æqualitas (hogy egyenlőség legyen).

Észrevette az olvasó, hogy Montesquieu választást enged. Miben? Igen, tisztán a szabadság és az egyenlőség közt; Défense de l'esprit des lois-jában (védelme a törvények szellemének) ez foglaltatik: «Éreztettem, hogy azon indokból vagyunk szabadok a politikai államban, mert egyáltalában nem vagyunk egyenlők». És tényleg minden könyve érezteti ezt; de sohasem mondta ezt annyira kifejezetten, mint ezen sorokban. Nem lehetünk szabadok, csak az egyenlőtlenség indokából, azon eléggé jó indokból, hogy az egyenlőség minden szabadságot elnyom és nagyon is kényszerítve van annak elnyomására, hogy saját magát fenntartsa, minthogy minden szabadság *amióta valaki azt gyakorolja*, felsőbbrendűséget, vagy alsóbbrendűséget szül és lerontja az egyenlőséget. Szabadság és egyenlőség tehát egymással ellentétesek (antinomikus fogalmak) és választani kell. Mi, monisták az egyenlőséget választottuk, mivel ez szebb és megteremti az egyformaságot, visszautasítjuk a szabadságot, mert ez a vonalak szabálytalanságát, következésképpen a rútat teremti meg. Ime, az értelmi monizmus.

A monopolisták elég gyakran monisták, Baucse szerelmes művészei. Gyakran még inkább a felelőtlenség szerelmesei, olyan emberek, akik visszavonulnak az értelmi felelősség elől. Semmi sem oly kegyetlen bizonyos szellemekre, mint bírni valamely gondolattal, amelytől nem szabadíthatják meg magukat és amelyet nem képesek ráhagyni valakire, aki azt nekik adta, vagy aki akként bírja azt, mint ők. Egyedül érzik magukat

és maguk körül mintegy nagy csendet éreznek, amely őket megijeszti. Ezt mondja Doudan valahol: «Attól kezdve, hogy egy kissé előrehaladtunk valamely tanulmányban, elhallgat a köz-helyek lármája és nagy csendben találjuk magunkat, amely a gondolkodás munkájának nagyon kedvező». Igen helyes; ámde ez a nagy csend kínos a legtöbb szellemnek. Lenyomja őket, jelezvén, hogy nem gondolkoznak közösen többé csoportjukkal, pártjukkal, nemzetükkel, vallásukkal. Az az ember, aki elhagyja vallását, hazáját vagy csupán pártját, fázik. Eltávolítottnak érzi magát a tűzhelytől, elkülönítettnek, száműzöttnek és kivándoroltnak érzi magát. Ismertem olyan embereket, akik, bár úgy találták, hogy pártjuknak nincs igaza, amikor ezt vagy azt mondja s azért mégis követték a pártot, mert elhagyva azt, szakadásra került volna a sor. Úgy látszott nekik, hogy az ember nincs arra teremtve, hogy egyedül helyesen gondolkozzék, inkább ha úgy kellett, megosztozott csoportjával a tévedés és helytelen nézetben. Kevésbé volt nekik fájdalmas megtagadni önmagukat, mint elszakadni környezettüktől.

— De nem lelkiismeret hiányának hívjuk-e ezt?

— Nem gondolom; mert ez határozottan a lelkiismeret zavara és izgalma, amely megakadályozta azokat, akikről beszélek. Ez nem öntudat. hiány, inkább kettős öntudat; ez a kollektív öntudatnak egy fajtája, amely harcban áll az egyéni öntudattal. Egyszóval ez azon gondolattól való eltávolodást jelenti, amelyért felelősek vagyunk, mivel az egyedül a mienk. Azt a gondolatot, amely másokkal közös, nem nehéz táplálni, minthogy

veled együtt azt mások annyian táplálják. Ime, az értelmi felelőtlenség, sőt egy kevés erkölcsi felelőtlenség. Azok, akik visszautasítják a tanítás szabadságát és akik azt akarják, hogy a tanítás állami szakma legyen, olyan emberek, akik rendelet által, rendelet mellett, rendelet szerint és rendelet folytán akarnak gondolkozni; talán azért, mert szabadgondolkozóknak nevezik magukat.

Elismerem, hogy kitűnő társas lények, de hogy Conte terminológiáját alkalmazzuk, a társadalmi statika (az egyensúlyban maradás elmélete) és nem a társadalmi dinamika (a mozgás elmélete) szerint. Ha egyedül volnánk, az állam sohasem jönne zavarba, de sohasem mozdulna meg, mert — bár a dolgot némely modern szociológus vitatta — teljesen az a nézetem, hogy azok a mozgalom szerzői, akik feltalálók. «Az állam a leghidegebb szörny az összes hideg szörnyek közt» — mondja Nietzsche; és nem akarok azzal hízelegni magamnak, hogy határozott tudományos ismeretem van arról, amit mondani akar. Talán azt akarja megértetni, hogy az állam önmagában semminemű teremő hővel nem bír és hogy azt azon egyénektől kell kapnia, akik azzal bírnak. Lehetséges.

Egyébiránt — higgye el az olvasó — hogy midőn az állam kötelezve lesz mindenki helyett gondolkozni, nagy általános értelmi lehülésnek lesz kitéve, megfogja őrizni a régi hőnek viszonylag mindig gyengébb mennyiségét; de nem lesz többé tűzhely. Megengedem, hogy egyformaság lesz, és hogy nem fogjuk hallani többé az ellenszegülő hangok kakofoniáját, ami talán igen nagy jó.

Annai bizonyos, hogy a felelősségtől való féle

Ilem az indoka a hivatalnokoskodás ezen szenvedélyének, ami mindazáltal a legnyilvánvalóbb ismérve a francia jellemnek és hogy ezen hivatalnokoskodási szenvedély, azzal egyidejűleg, hogy jele a francia energiának, egyszersmind ennek egyik forrása is.

III.,

A CSALÁDBAN.

Hogy a francia család egyike azon legszebb dolgoknak, amelyet Franciaország az idegenek tisztelete és csudálata tárgyaúl képes felmutatni és amelyet az idegen gyakran önként tisztelet és csudál még akkor is midőn nem ítéli meg azt elavúlt regényíróink bizonyossága szerint: ezt teljes szivemből beismerem és igen boldog vagyok, hogy ezt beismerhetem. Ámde ez kritikai könyv, amely erkölcsi és politikai alkatunk gyöngeségeit jelöli meg, arra törekedve, hogy eszméket szuggeráljon és a lehetséges javítások vágyát keltse fel.

Hát magában a családban a felelősségtől való félelem, nemkülönben a felelősség helytelen felfogásának módja azon gyengeségek, amelyeket azon teljes pontossággal kell megjelölni, amit ezekre csak fordíthatunk.

A francia polgár teljes szívéből szereti gyermekeit, sőt túlságosan is, ha ugyan lehet őket túlságosan szeretni; végre is teljes szívéből szereti őket. Ez talán az egyetlen ország — vagy talán itt történik meg a leggyakrabban, — hogy férj és feleség, akik egyáltalában nem szeretik egymást, azzal végzik, hogy szeretik egymást gyer-

mekeikben és a gyermekük iránti szeretet által olyformán, hogy teljesen odaadók lesznek egymás iránt. Ha megtudnák egymást figyelni (és ezt kezdetben némelykor nem kellene elhagyni) így szólnának egymáshoz első gyermekük megérkezéseig: «egyáltalában nem szeretjük egymást, csak kényelmi szempontból keltünk egybe, miként ezt Franciaországban majdnem mindig teszik és anélkül, hogy ismertük volna egymást, miként ezt Franciaországban mindig teszik; midőn pedig vonzalomból keltünk egybe, miként ezt Franciaországban néha teszik, ez anélkül történt, hogy ismertük volna egymást, miként ezt mindig teszik Franciaországban; s ime így nem szeretjük egyáltalában egymást.»

Az első gyermek megszületésétől pedig így beszélhetnek: «Ami mindent kiegyenlít az a gyermek; az anya végtelenül szereti, én is nagyon szeretem; meg vagyok vele elégedve a gyermekért; nem panaszkodunk többé, mióta gyermek van; mindent megbocsátok neki a gyermek miatt.»

Húsz évvel később pedig így beszélhetnek: «felneveltük a gyermekeket teljes odaadással, végtelen sok gonddal és minden pillanatban szeretetteljes örökdéssel; megindultsággal mondom neki, hogy legjobb anya a világon, ő pedig gyöngédséggel mondja: hogy igen jó atya vagyok; ezen pillanatok nagyon édesek. Nézd csak!... szeretjük egymást!»

A francia házastársak mélységesen szeretik egymást, miután elmúlt a szerelem korszaka. Ez onnan ered, mert a gyermekeik iránt érzett szeretetben szeretik egymást. Úgy hiszem vannak

olyan országok, ahol a szerelem szüli a gyermekeket, Franciaországban pedig a gyermekek szülik a szerelmet. Csak meglegyen — az a lényeges.

A franciák tehát mélységesen szeretik gyermekeiket ; csakhogy gyermekeik iránti szeretetből nem nemzenek és nem nevelnek gyermekeket.

Gyermekeik iránti szeretetből nem nemzenek gyermeket. Miként Ugolino felfalta saját gyermekeit, hogy megtartsa számukra az atyát, a franciák óvakodnak a gyermekektől, hogy gazdag- vagy jólétben lévő atyát tartsanak meg számukra és hogy egyáltalában ne legyenek nyomorban. A francia családatyák írtóznak attól, hogy kettőnél, sőt még hogy egynél is több gyermekük legyen. Ha több gyermekük van kettőnél, akkor már kevesebb jólétben látják őket, mint a milyenben vannak és jogosnak vélik, hogy azok nekik ezért szemrehányást tegyenek ; rettegve kerülik a felelősséget. Ha pedig csak két gyermekük van, ekkor egyébbiránt indokoltan és mint jó számítók azt mondhatják, hogy amidőn gyermekeik házasságra fognak lépni, ők, a szülők még akkor szerencsétlenségre életben lévén, a vagyon négyfelé fog osztatni, két rész lesz a szülőké és mindenik gyermek kap egy részt ; következésképen minden gyermek csak egynegyed részt kap szülei haláláig ami igen takarékos és igen gyenge osztályrész : «Óh mily szegény kis háztartása lesz a mi leányunknak ! Óh mily szűkösen fog belépni az életbe a mi fiunk, akinek mint hivatalnoknak csekély fizetése lesz ! Csak egy gyermeknek volna szabad lenni».

Ekként okoskodnak a felelősségtől való félelemből, amely fenyegeti őket, ha kettőnél, vagy egy-

nál több gyermekük van. Néha felviszik kettőig,
 ez egy fiú utáni vágyból történik, midőn leánnyal
 kezdtek; de még maga ezen vágy sem sarkalja
 őket mindig arra a bátorságra, hogy két gyerme-
 kük legyen. Mindig egy gyermeket óhajtanak
 nagyon élénk lévén bennük a szülői szeretet, azon-
 ban egynél többet igen ritkán. Szükségük van
 arra, hogy egy tőlük származott lénnel bírjanak,
 akit szeretnek, akinek kedveskednek, hízelkednek
 és akit gyönyörűen elkényeztetnek és aki által
 szeretve hiszik magukat; hát erre egy is elég és
 attól kezdve, hogy ez az egy megvan, a szülői
 érzetet kioltotta maga a szülői érzet, akarom
 mondani, kioltatik a gyermekek utáni vágy azon
 elégtétel által, hogy már van egy és azon mérhe-
 tetlen kötelességek gondolata által, amely a meg-
 levővel szemben terheli őket: Franciaországban
 — ne tévesszük meg magunkat és mondjuk ki —
 bizonyos helytelenítés, bizonyos lebecsülés éri a
 családatyákat, igenis egy fajta a családatyákra
 vonatkozó megvetésnek éri azokat, akiknek szá-
 mos gyermekük van; ezeket rossz atyáknak te-
 kintik, minthogy megfosztották első gyermekü-
 ket azon kedvezménytől, hogy egyedül legyen,
 vagy két első gyermeküket attól, hogy csak ket-
 ten legyenek. Ezek olyan emberek, akik nem sze-
 retik gyermekeiket, és ezen érzelemben homályo-
 san maguk idősebb gyermekeik is osztoznak;
 olyan emberek ezek még, akik nem bírnak a szó
 kitűnő értelmében vett francia erénnyel, — az
 egyetlen az igazán becsült erénnyel — a takaré-
 kossággal; ezek tékozlók, könnyelmű vagyon-
 pusztítók, vagyon-elverők. Alapjában véve, min-
 den francia polgár szemében egy hat gyermekes

családatya bohéme *könnyelmű ember*, akit gondnokság alá kell helyezni.

Ami mindebből következik először is az, hogy a francia család igen egyszerű, igen összpontosított, szorosan egymáshoz símuló, igen tiszteletre méltó, rokonszenves és megható, de bizonyos szempontból tekintve — nem létezik. Az igazi család a nagyszámú-, a sokgyermekes család. Ezen családban — ami első tekintetre rendkívüli dolog, de ami megmagyarázható, ha gondolkozunk — sokkal több szeretet van a gyermekben az atya és anya iránt, talán egy kissé több féltékenység — miként már jeleztem — az elsőszülöttek részéről, de az utóbb szülöttek részéről is, akik többen vannak és átplántálás folytán mindenki részéről több szeretet, tisztelet- és kultusz van az atya és anya iránt, akik patriarcháknak a gens- a nemzet főnökeinek látszanak és akiket egy fajta a dicsőségnek övez. Bizonyára ismer az olvasó számos tagból álló családokat; mert még vannak ilyenek és ekkor tökéletesen felfedezte ezen érzületet.

Mi több ezen sok gyermekes családban egészen természetesen alakulnak ki a tribus szokásai. Ebben a családban ép gyermekek vannak, azok pedig, akik kevésbbé épek neveltetnek és tiszteletben tartatnak a többiek által, a rossz családtagnak nem egyedül atyja és anyja a fegyelmezői, de még becsületes fitestvérei is; a család egy fajtája a törvényszéknek és zsűrinek, ahol a jók diadalmaskodnak, a rosszak pedig sorompója elé idéztetnek; sőt feltéve, hogy a rosszak vannak többségben kettőt elriaszt a rossztól egyedül egy, aki az atya és anya mellett áll, akit ezek támogatnak,

mmiként ez támogatja őket; egyszóval a család olyan társaság, ahol a rossz elemeket a jó elemek inkább ellensúlyozzák és visszatartatják; míg csak egyetlen gyermekes családban, ha a gyermek jó, misem jobb ennél, de ha rossz, szüleinek nincs ellene segítője. A több tagú család a jóra igen nagy erővel rendelkezik.

Az egyetlen gyermekes családban először is gyakran megtörténik, hogy az egyetlen gyermek meghal és a szeretetnek azon nagy erőfeszítése, amellyel a család egy gyermekre szorítkozott, tiszta veszteséggé vált; ha pedig az egyetlen gyermek nem hunyt el, az következik be, hogy túl-hajtott gyöngédséggel nevelik, kényeztetik s hogy ennek folytán önző lesz, aki egyáltalában nem szereti szüleit. Vannak kivételek, de ez ritkaság.

Hogy az egyetlen gyermek egyáltalában nem szereti szüleit, vagy hogy kevésbé szereti őket, ez olyan természetes dolog, ami nem szorul bizonyításra; a féltékenykedő szeretet tanítja meg a gyermeket a szeretetre, ez a féltékenykedő szeretet, a leggyakrabban gyöngéd, szelid és igen kedves, de végre is nem egyéb, mint féltékenykedő szeretet. «Jobban szereted nővéremet, mint engem; nem szeretsz annyira engem, mint fivéremet. — Hogyis ne! Egyformán szeretlek benneteket». A kis féltékeny körülbelül meg van győzve; miközben a féltékenység nyugtalansága tanította meg a szeretetre és amely szívében nem fog megszünni.

Az egyetlen, az egyedül imádott gyermek a szülei szeretetét természetesnek találja és minden viszonzás nélkül engedi magát imádni, minden nélkül a mi viszonzosságra ösztönözné vagy

anélkül, hogy még ezen gondolatot is felébresztené benne valaki. Az egyetlen gyermek hasonló a feleség által túlságosan szeretett férjhez, vagy a férj által túlságosan szeretett feleséghez ; egyáltalában nem tanúsít szeretetet ; ezen szeretet nagyon kötelességszerűnek látszik, amely nem részesül visszautasításban, amely sohasem, — félig-meddig sem, — még látszólag sem részesül visszautasításban ; az ezen így rápazarolt szeretet nagyon is kötelességszerűnek látszik.

Azt hiszem igen különös dolog, amit megfigyelem, vagy talán csalódom ; az egy gyermekes szülők egészen természetesnek találják, hogy egyáltalában ne szeressék őket ; talán nem is veszik ezt észre ; mégis azt hiszem, hogy egy kissé észreveszik, de ezt magától értetőnek vélik ; érezni vélik, hogy a végtelennek a semmi felel meg — «végtelen semmi» mondja Pascal — mással kapcsolatosan, — érezni vélik, hogy a határtalan vonzalomnak, minthogy mással nem hasonlítható össze, egy igen unalmas vonzalom felel meg és hogy egy igen nagyfokú aktivitású vonzalomnak, egy passzív aktivitású vonzalom felel meg.

Mindig úgy van, hogy az egyetlen gyermek igen passzív a vonzalomban, és hogy szülei nem veszik észre ezen passzívitást, vagy kiveszik abból részüket, vagy egy fajtájával az örömek szemlélik azt. A rendellenes helyzetek denaturálják az érzelmeket. Mindnyájan ismeritek azon heves szerelmet, amivel azon férj viseltetik neje iránt, akit felesége egyáltalában nem szeret, az ő fájdalmas kétségbeesését, midőn elveszti azt, az ő igen gyakran hallott szavait : «Szegény asszony ! mennyire nem szeretett engem ! mennyire nem voltam

képes megszerettetni magamat !» Az egyetlen gyermek szülei nem kevésbbé ilyenek ; de ilyen, mindenek felett az anya : «nem szeret engem ! különb nálam ! imádásra méltó ! Hogyne szeretném ezt a gyermeket?»

És valóban annak a szeretetlensége akit szeretsz megerősít azon hitben, amelyet az ő megmérhetetlen tökéletességéről és a te méltatlanságodról táplálsz és ez a hit megerősít téged az iránta érzett imádatban.

Csakhogya ez együgyűség. Ezen együgyűséghez vezet azon oktalan gondolkozás, hogy tíz helyett csak egy gyermeked legyen.

Nem kevésbbé súlyosak és fájdalmasak az ethnikai következmények. Egy igen szapora népek mellé helyezett, vagy csupán nálánál szaporább népek mellé helyezett nem szapora népet, lassankint s folyton-folyvást elárasztják ezek. A Németország és Itália közt levő Franciaország évenként egy békés csatát veszít Itáliával és kettőt Németországgal szemben. Azon gyermekek, akiket nem szült Franciaország azon gyermekek által helyettesíttetnek, akiket Németország és Itália szültek s akiket a náluk levő sűrű népesség miatt, a nálunk levő elhagyott és üres helyekre — hozzánk küldenek. Róma görög várossá vált, mondá Juvenal ; én sokkal kevesebb túlzással mondtam : Franciaország városi népe németté és olasszá vált. Tegyük hozzá a kozmopolita zsidó népet, amely sehol sem érzi magát jobban, mint Franciaországban és amely nagyon szapora, bőségesen népesíti be városi területeinket. Igaz — és ezt lényegesnek tartom kijelenteni, — hogy a francia értelmi olvasztótégely annyira erős, any-

nyira égő és annyira hatalmas, hogy a németolasz- és zsidó ifjakat igen gyorsan franciákká változtatja, akik osztoznak a vérbeli franciák majdnem egész jellemében és akik alig különböztethetők meg a régi rétegektől. A németek, olaszok és mindenekfelett a zsidók nagyon produktív franciák, fellévén ruházva a franciák erényeivel és hibáival. De ez csak félig megnyugtató, mert ha ezen idegenek fiai az értelem, sőt még a szív szempontjából is igen elfogadható franciák, nem lehet, hogy a hazafiság szempontjából erős franciák legyenek. Jó hazafiak *elfogadtatik* — fogják mondani. — Tudom ; de azt is tudom, hogy igen ritkán. Az idegenek fiai közt van a hazafiatlanok törzskara és mindenekfelett az idegenek közt találjuk a haza eszméje iránt a legtöbb *közömböst*. Ebből folyólag — miként Petit Édouard sajátságos nyelvezetével mondja — *a paucinatalitás (kevésszületés)* járul legtöbbel a hazafiság meggyöngüléséhez.

Mindenesetre megjegyzendő, hogy a hazafiság hanyatlása nálunk pontosan összeesik, a tisztán francia születések csökkenésével. A némelyek előtt annyira gyűlöletes patriotizmus leverésére legalkalmasabb eszköz a gyermektelenség. Midőn egy néptanító atyává lesz, fogadok, hogy ezt mondják neki a többiek : «Gyermekeket nem zesz ; nem tartozol közénk». Ha ezt nem mondják neki, ez azért van, mert nem értenek hozzá.

Azt mondom : a franciák a felelősségtől való félelem miatt nem nemzenek gyermeket és rosszúl nevelik ivadékaikat ; — vizsgálat alá vetem ezen második állítást.

Semmi sem ijeszti meg jobban a francia embert,

mint az, hogy maga nevelje gyermekét. Nem neveli, de elrontja gyermekeit. Először is, ha leányról van szó, azt sohasem neveli a francia atya, mindig anyjára hagyja a nevelés t; ez mindig súlyos hiba. Sietek kijelenteni, hogy gyermekei életszükségleteinek nagyon szent gondja által a családon kívül igen elfoglalt atya nem szentelhet sok időt leányai nevelésére, sőt még fiai nevelésére sem. — De mégis neki kell és pedig nagy tekintéllyel általános irányt adni. — Majdnem azt mondanám, a leányok nevelése, azok bizonyos életkoráig, körülbelül tizennégy éves korukig mindenekfelett reátartozik. Az anya az asszonyi jótulajdonságok egész tömegével bír, amelyeket észrevétlenül közöl leányával és mi sem jobb annál; de az asszonyi fogyatkozások egy tömegével is bír, amelyeket a férfiúi, az atyai befolyással kell ellensúlyozni. Ezen fogyatkozások sokat, amelyeket az anya nem képes leküzdeni leányánál, sőt amit ő nem is képes leányának nyújtani szükséges, hogy mindig az apa jelölje meg leányának, azon bizonyosságban, hogy az anya ezt nem tette s ezen kijelentésre támaszkodva, hogy az anya nem is akarta azokat ellensúlyozni; de végre is szükséges, hogy mindig az atya jelezze és elítélje azokat.

Közbevetve legyen mondva, leküzdvén ezeket leányánál azon erélyes állítással, hogy anyjának nincsenek ilyen hibái, egy csapással, egy kissé az anyánál is gyógyítja azokat. A rendetlenségből, a nemtörődömségből, a tunyaságból, az örökös halogatásból, («van még elég idő») a pontatlanságból, az unalmas fecsegből, de hagyjuk mind-

ezeket, hogyan akarnád, hogy ennyi tökéletlenségből egy francia anya kigyógyítsa leányát?

Példájával? Tréfálsz. Szavaival? Ez inkább lehetséges; de tudod, hogy ha az ember hibáit kissé kijavítja ez azért történik, mert azokat jó tulajdonságainak tekinti és azzal tölti el életét, hogy ezeknek örül.

Tehát bizonyos életkorig igen fontos, hogy az atya kétségtelenül egyenesen és a szükséges tapintattal (diszkrécióval) ámde igen szorgalmasan vegyen részt leányai nevelésében. Royer-Collard⁸-nak annyi tekintélye volt a házában, mint a politikai gyűlésekben, ami egy államférfinál a világon a legritkább dolog. A Royer-Collard kisasszonyokkal nagyon keményen bánt, többek között ezt mondá nekik: «nem lesztek kisasszonyok, ebben erősen meg foglak akadályozni beneteket». Nem tudom, hogy megakadályozta-e ebben őket, de tudom azt, hogy jól ismerte a családatya kötelességeit leányaival szemben.

A francia családatyák legnagyobb része, leányaira nézve megelégszik avval, ha lelkinemességben, bájban és kellemben növekedni látja őket és nem törődik mással. Egy oly kényes munka felelőssége, mint a leányok nevelése, előtte súlyosnak látszanék. Chrysale-ok ők. Megjegyeztetek, hogy Chrysale egyáltalában nem nevelte leányait? *Mind a két* leányát anyjuk képezte ki. Philaminte-nak közvetlen befolyása volt Armande-ra, akiből tudákosnő lett. Ellenkező befolyása volt Henriette-re, aki atyja vérmérsékletével bírván, ellentétbe jutott anyjával, de egy kissé élénk, kissé agresziv igen túlhajtott a

reakcióban egész odáig, hogy beszédében egy kissé pórias, egy kissé szobaleányos. «Ennek a fiatal leánynak hiányzik a himpora» mondta Lemaître Gyula.⁹ Vagy ha úgy tetszik Philaminte képezte Armande-ot és Henriette Armande ellentétéül, sok szellem mellett egy kevés trivialitást tanúsított. Ez a szegény Chrysale még nővérére is kevés befolyással birt, aki alárendelte magát Philamintének, mint kíváló személynek, akire büszke volt és boldog, hogy sógornőjévé lett, miként fivére, majdnem pórias polgár, — ő is majdnem pórias polgárnő léteére egyszerűen Philaminttá lett, aki csak regényeket olvas és akinek tudós női szerepe mindenek felett abban áll, hogy a helyesírás tudásával büszkélkedjék; kis-városi tudós nő. Annyi bizonyos, hogy fivérének nem volt rá befolyása, sőt még azt sem mondhatta: «legalább az én jó kis nővérem megmaradt nekem».

Nálunk sok családatya hasonlít hozzá. Számos francia családfő olyan, mint Chrysale.

Van a leányok nevelésének egy rendkívül komoly része, ahol a felelősség ezen félelmét egész a nevetségig erőszakolják s ami egyszersmind a legnagyobb kárt okozza a világon. Tulajdonképpen az anyák azok, akiket ezen gond terhel, az atyákra pedig abból semmi sem hárul. A férfi és nő közötti viszonylatoknak az ifjú leány előtti leleplezéséről beszélek. A francia családok legnagyobb részében azt tartják, hogy ezen felvilágosításnak soha sem szabad megtörténnie, vagy csak a házassági nász előtt két vagy három órával. Semmi sem veszélyesebb ennél. Vagy tájékoztatlan marad az ifjú leány, ami sokkal gyakrabban megesik, miként azt hinnénk, vagy megtanulja a dolgokat ifjú

barátnéitól. Az első esetben súlyos veszélyeknek van kitéve, a második esetben zürzavaros, homályos és illetlen tudása van és olyan ami őt megzavarja. Az élet misztériumait tisztán, szűziesen, komolyan, méltósággal kell neki megtanítani, mint tényleg a legméltóságosabb, legkomolyabb és legszűziesebb dolgot ; úgyde az anyák kivonják magukat azon felelősség alól, amelyet annak megtanításával vélnek magukra vállalni. A gyöngédségtől fosztani meg leányuk lelkét, előttük rossz cselekedetnek látszik. Tehát jobban szeretik, hogy mások tegyék? Bizonyára nem, de végnélkül halasztgatják mindaddig, amig csak azt nem mondhatják — bár szeretik az ellenkezőjét hinni — hogy megtörtént. Itt egy igen jellegzetes hiánya van előttünk a bátorságnak, ami egyidejűleg súlyos esztelenség is. A fiatal leányt röviden, világosan fel kell világosítani a szerelem realitásáról még mint leányt. Annak, hogy a veszélyeket kikerülhetőkké tegyük, egyedüli eszköze azoknak feltárása és hogy a kíváncsiság elbetegesedését meggátoljuk kielégítjük azt egészséges módon.

Ime a felelősségre nézve mily számos és különböző *iszony* van a francia családokban. Ennél az igen bátor népnél hiányzik a polgári-, nemkülönbben a családi bátorság. Ez a családi bátorság — keletkezésére nézve — az első minden bátorság közt. Ez azon bátorság, amelyre az összes többi bátorság támaszkodik, vagyis inkább ez az a légkör, amelyből az összes többi bátorságnak meghatározottan nem is abból kellene erednie, de legalább is abból kellene táplálkoznia, fejlődnie, magát fenntartania és új tetterőt merítenie.

IV.

A POLITIKAI ERKÖLCSÖK KÖRÉBEN.

Két tárgya van a politikának : a politikai alkotmány és a politikai erkölcsök. A politikai alkotmány — hogy azzal kezdjük — a franciáknál az általános felelőtlenségre van alapítva. A régi uralom alatt igen reális felelősség volt, t. i. a király felelőssége. Erről nagyon megfejtkeztek ; de ha a király abszolút volt, ami egyébiránt abszurdum volt, örökké és teljesen felelős maradt és éreztették is ezt vele. Jegyezze meg jól az olvasó, hogy a francia királyság a XVI. század polgárháborúi végétől kezdve despotikusan, de mindig a forradalmakkal harcolva kormányzott, XIII. Lajos uralkodása, a fölkelte nemesség elleni folytonos harca a királyságnak ; éppen úgy XIV. Lajos kiskorúsága, a nemességhez csatlakozván a bíróságok és a nép is ; midőn XIV. Lajos maga uralkodott, a protestánsok ellen kellett harcolnia, akiket oktalanul kihívott ; mindig nyugtalanítják a parlament tagjai és mindig a Fronde¹⁰-ra vigyázott. Jól értsük meg, hogy az abszolútnak mondott monarchia folytonosan fenyegetettnek, következképpen igen felelősnek érezte magát. Voltak néha abszolút hatalmi mámoros pillanatai,

de mindig megvolt azon zűrzavaros — néha igen világos érzete, hogy valaki közel volt hozzá, aki tőle számot kért vagy aki számot fog kérni tőle. S ezzel számolt is feltételes bölcsesége; esztelensége abban állott, hogy nem értette meg, hogy ezen felelősség zűrzavaros és határozatlan, amelyet szervezni kellett; a felkelés által, vagy a felkeléstől való félelem által mérsékelt despotizmus, fenyegetett despotizmus, megfélemlített despotizmus, de nem mérsékelt monarchia; meg kellett határozni a felelősséget, hogy normális és szerencsés eredményekben termékeny legyen; hogy le kellett fegyverezni a felkelést, előlegül adván azt az ígéretet, hogy ellenzékké lehet és hogy ne találja magával szemben a népet és számoltak azzal, amit mondott. A felelősség azonban mégis létezett és nagyon tiszta tudatában is volt annak.

Annyival is inkább tudatában volt annak, mert a királyság — elismerem, hogy egy kissé határozatlanul — de bitorlónak érezte magát. Tudta, hogy volt alkotmány, hogy voltak a királyságnak «alaptörvényei», amelyek kötelezték a királyt, amelyeket meg nem sérthetett, de amelyeket a király ellenkező szokás által elavulni engedett, amelyek a polgárháborúkra felette kedvezők és mindig hasznosak voltak a bosszúállónak, de olyan alaptörvények, amelyek fennállottak és amelyek tényleg még mindig fennállottak. Nem ismerem a régi uralom írói közt olyat, aki fenntartotta volna azon állítást, hogy a francia királyság despotikus volt. Mindnyájan azt mondják, a király felett törvények voltak és a király nem tehette mindazt, amit akart. Midőn a királyság ezt mondá — és

szászszor mondá ezt — beszédet intézvén a parlament tagjaihoz, «hogy a törvényhozói hatalom a királyt illeti», tudta, hogy nem mond igazat és teljesen érezte bitorló voltát.

Egyedül a papság mondta neki, majdnem mindig, hogy souverain, aki hatalmát csak Istentől bírja; csakhogy ugyanazon egy csapással igen félelmes felelősséget is hárított rá. Azt kiáltotta oda neki: felelős Isten előtt és számadással tartozik Istennek azért, amit a nép ellen tett vagy ha nem törődött vele.

Azt fogják mondani, ez a felelősség könnyűnek és mert végtelen — határozatlannak látszhatik és a királyság egy kevésbé Tartuffe¹¹-el ezt mondhatta: «Ha csupán csak az ég...» nem kellett volna ennyire felvenni a dolgot, nem kellett volna ilyenformán felvenni, ha a papság négyszem közt, halk hangon mondta volna ezt. De a papság ezt egész hangosan mondta és itt kezdődik a világi hatalom felelőssége. Egész hangosan mondta és a nép éppen oly jól megértette, mint a király és megalkotta ebből a királyi felelősség érzületét. Az igazságos kormányzás az Isten iránt való kötelesség; ám legyen, de egyszersmind a nép iránti kötelesség is, hogy Isten akarata szerint kormányozzák. Itt éledt fel újra még a régi — jóllehet elgyengült — lelki hatalomnak a souverain Isten nevében való beavatkozása a világi hatalom körébe, azon beavatkozás, amely annyira hatalmas és üdvös volt a barbár fejedelmekre. Megjegyzendő, hogy egy istenfélő souverain sokkal súlyosabb felelősséget érez magában — jóllehet abszolút fejedelem, — mint egy, a nép által választott és csak névlegesen felemelt souverain. Midőn

az egyház ezt mondá : «minden emberi hatalom Istentől származik», általában azt hiszik, hogy az egyház a souverain alá hajlította és nyomta a népet. Vigyázzunk! Azzal, hogy azt mondá a királynak, a hatalom Istentől származik, egy csapással rettenetes módon felelőssé tette Isten előtt. Ellenben az a souverén, aki azt gondolja, hogy csak a néptől függ, igen jól tudja, hogy nem függ senkitől, hogy csupán az eredményektől függ s csak addig szeretik, amíg szerencsés, de gyűlöltté, elhagyatottá és ledöntötté válik, midőn a sors ellene fordul. Az Istentől való souverain Istennel kötött szerződést, a nép által felemelt souverain pedig a véletlennel. Ezzel számolni kell.

Elismerem, elismertem, hogy ahhoz, hogy az Istennel kötött szerződésből üdvös eredmény származzék, szükséges, miszerint a fejedelem istenfélő legyen és azt is meg kell engedni, hogy határozottan ezen félelem az, amely jelentékenyen meggyengült a mi régi uralombeli királyainknál, az utolsót kivéve ; de azt akartam megértetni, hogy habár a régi uralomban nem is létezett alkotmányos felelősség, de létezett egy felelősség, még pedig hármias formában : felelősség Isten iránt, amelyet különben nem lehetett észrevenni, felelősség az alkotmány iránt, amely, miként de Staël asszony szellemesen mondta : «mindig csak korlátolt volt», de amiről különben bírtak ideával és amit igen gyakran emlékezetbe idéztek a jogtudósok, ami pedig a nép iránti felelősséget illeti, ezzel szemben a király, minthogy megsemmisítette a közvetítő testeket, súlyos hiba esetén egyesegyedül érezte magát, ami a meggondolás és félelem állapotába juttat.

Napjainkban a hatalom felelősségét alkotmányosan odáig korlátoztuk, hogy semmit se tegyen és megváltoztatván a közerkölcsök az alkotmányt, a központi hatalomnak és ügyvivőinek már nagyon is gyenge alkotmányos felelősségét a semmire szállítottuk le. A köztársaság elnökének elég nagy hatalma van; több hónapra elnapolhatja a képviselőkamarát.

A szenátus javaslatára feloszlathatja a képviselőkamarát és új választásoknak vetheti alá; elrendelheti, — ami felfüggesztő természetű *vétó* — hogy a kamara egy általa már megszavazott törvényt újra tárgyaljon. Különös, hogy mindezen rendelkezések holt betűkké váltak, csupán papiroson léteznek; a gyakorlatban olyanok, mintha nem is volnának és valóban egyáltalában nem is léteznek. A kamarának Mac-Mahon által 1877. május 16-án történt feloszlata óta képviselőkamarát sohasem oszlattak fel. 1871 óta az elnök sohasem hívta fel a kamarát egy megszavazott törvény második tárgyalására, 1877 óta sohasem napolta el az elnök a képviselő-kamarát. Mi több, az elnöknek alkotmányos joga van üzenettel közölni gondolatát a kamarával. Thiers igen gyakran élt a kormányzat ezen eszközével. Egy ilyen eszköz az, hogy bár alapjában az elnök üzenet által semmit sem rendel el, mégis ha eltérés van közte és parlamentje közt, a nemzetet teszi ebben bíróvá, amely ugyanazon képviselőket választván meg, majd megmondja neki, hogy nincs vele, majd másokat választván meg azt, hogy vele van. Ilyen felelősséget vállal el tehát és a megkerülés ily módját fogadja el, midőn üzenetet

intéz a kamarákhoz. Mac-Mahon óta ezen mód sohasem alkalmaztatott.

És végül az elnök hét évig el nem mozdítható az alkotmány szerint. Egy elnököt elmozdítottak a kamarák, Grévy Gyulát, az elmozdítás minden formás szövege nélkül, mert ez alkotmányellenes lett volna; ezen híres formulában értesítették visszavonulása elrendeléséről: «A kamara... a szenátus... elvárva a köztársasági elnök közleményét...»

Mindebből az következik — követve Aulard szerencsés kifejezését — hogy a törvényes alkotmányt egy *reális* alkotmány pótolta és hogy nem merték annyira radikálisan megsérteni a reális alkotmányt a törvényes alkotmány alkalmazása miatt és hogy az alkotmányos eljárás kihívólag alkotmányellenesnek látszik.

Ezen reális alkotmány pedig egy szóból áll: a francia köztársaság elnöke semmi, vagy más-ként mondva: a francia köztársaságnak nincs elnöke.

Ez annyira igaz, hogy egy köztársasági elnöknek választott államférfi csak azt érzi, hogy politikai pályája be van fejezve. Teljesen és mindenkorra be van fejezve. Mert mint köztársasági elnöknek nem szabad semmit sem tennie és semmit sem mondania; sőt midőn már nem elnök többé, — úgy rendelvén a szokás, hogy egy volt köztársasági elnök sem szenátor, sem képviselő ne lehessen — tovább kell folytatnia azt, hogy ne tegyen semmit és ne mondjon semmit. A köztársaság elnöksége egy államférfit elnöksége idejére és azon időre is, midőn már nem elnök, száműz (osztra-

cizmussal száműz). Maga fölé helyezvén őt, megsemmisíti és felmentvén, eltünteti őt.

Ezen elvek, amelyek sehol sincsenek feljegyezve, de amelyek érvényben vannak, mindig annyira erősek, hogy egy elnök, Loubet, aki nem volt minisztereivel egyetértésben, nem utasította soha vissza minisztereit, nem napolta el a kamarát, nem oszlatta fel a kamarát, nem követelte egy már megszavazott törvény másodszori tárgyalását, nem intézett üzeneteket a kamarákhoz, ámde néha egy lakomán vagy egy fogadtatáson miniszterei politikájával éppen ellenkező szavakat hangoztatott. Ekként könnyített lelkiismeretén; de élénk világításba helyezte a «reális alkotmányt» és ezen reális alkotmány rendkívül paradox voltát. Ezt lehetett volna neki mondani: «Ha ön ekként gondolkozik, miért nem alkalmazza ön az alkotmányos eszközöket, hogy megértesse és érvényesítse azon határok közt, amelyek közt ezt alkotmányosan teheti? És minthogy ezt egyáltalában nem tette, elejtett beszédei igen világosan ezt jelentik: «A reális alkotmány szerint semmi olyan jogaim nincsenek, amit a legális alkotmány ad nekem és nem beszélhetek úgy, mint magánember, ami pedig a cselekvést illeti, semmi módon sem cselekedhetem».

Nincs tehát Franciaországnak köztársasági elnöke; nincs tehát Franciaországban államfő.

Ez nagyon meggondolandó, minthogy ebből azon állítás következik, hogy Franciaország tiszta demokrácia. Midőn a tiszta demokráciának — nézetem szerint — félelmes helytelenségeit, melyeket lassanként, sőt igen rohamosan hord magával megjelölöm, az antique és az amerikai de-

mokráciákat hozzák fel ellenem. Ez a köztársaság és a demokrácia összezavarása, ennél pedig nincs súlyosabb zűrzavar. A régi demokráciák sohasem léteztek, ennyit ezekről ; az amerikai köztársaság pedig nem demokrácia.

A régi köztársaságok arisztokráciák voltak, kivéve igen rövid ideig az athéni köztársaságot, ahol létrejöttével bevégeződött, összeesvén különben a nemzet hanyatlásával. A lacedæmoni köztársaság arisztokrácia volt. A római köztársaság megszűnt az arisztokráciától az egyeduralmi kormányzathoz való átmenet nélkül. Talán nem szükséges mondanom, hogy a velencei köztársaság gyökeresen arisztokratikus volt.

Ami az amerikai köztársaságot illeti, az alkotmányos monarchia ; nem egyéb alkotmányos monarchiánál. Az amerikai köztársaság elnöke — minden hatalmával a külügyekben ; minisztereivel a belügyekben, akik a parlamentnek nem felelősek ; törvénykezdeményezési jogával, amit gyakorol ; az összes állami hivatalnokok kinevezésére vonatkozó jogával, amit szintén gyakorol — souverain. Annyival inkább, mert ha a miniszterek nem felelősek a kamaráknak, ő nem kevésbé az, nem lévén általuk, de a nép által választva.

Alapjában és egész valójában az amerikai köztársaság elnöke igen hatalmas alkotmányos souverain, akit csak a közérdek kell hogy áthasson, akinek csak a közvéleménnyel kell törődnie, hogy népszerű legyen és hogy újra megválasztassék és hogy amidőn újra megválasztatott és többé már nem választható újra, becsületben tartassék hazájában. Souverain *pro tempore* ; de souverain. Az Egyesült-Államok egyik francia követe mondá

nekem: «Az amerikai köztársaság elnöke összehasonlíthatatlanul inkább király, mint Nagy-Britannia királya és sokkal inkább császár, mint a német császár».

Sohasem volt és nincs is a világon tisztább demokrácia a francia demokráciánál. Ezért vagyunk kényszerítve mi, akik azt tanulmányozzuk, hogy óvjuk attól, ahová jutni fog és megfontolva jövőjét, megbíráljuk s tanácsot adjunk neki majdnem elméletileg okoskodva. Eléggé szemünkre hányják ezt; de nem tehetünk másként, vagy csak kevésbé tehetünk másként.

Némely visszaemlékezéssel az atheni demokráciára érvelünk, amely mint ilyen fennállott, de körülbelül csak félszázadig. Így tett már Rousseau, midőn megtámadta a tiszta demokráciát és ez vele a *Contrat social* dacára történt. Egy kevésbé a francia forradalommal is érvelünk, melyet azon pályáján veszünk tekintetbe, amelyet a Mirabeautól Babeufig terjedő görbevonalon futott meg, amely témája a demokrácia történetének és amely prófétai alakulata a tiszta demokrácia fejlődésének (evulúciójának). Egy kevésbé a harmadik francia köztársaság történetével is érvelünk, azon tendenciákkal, amelyeket feltüntetett, azon vívmánnyal, amelyet vett és hirdetjük a holnap demokráciáját, mint a demokráciának 871-től 1911-ig meghosszabbítását, mint a mai demokrácia fokozatos *radikalizációját*. De mindenekfelett elméletileg okoskodunk, magát a demokrácia lényegét véve fontolóra, vagyis az abszolút egyenlőséget, azt állítván, hogy a francia demokrácia mindinkább közeledik lényegéhez, a tiszta demokráciához.

Jogos-e így okoskodni és hát lehetetlen-e az, hogy a demokrácia, amidőn kifejlődik, saját magát is megjavítsa és amidőn megerősödik, megjavuljon és saját maga kreálja a számára szükséges ellensúlyokat?

Igen is, azt hiszem, hogy jogos ekként okoskodni és nem hiszem, hogy akkor, midőn a francia demokrácia kifejlődik, megjavítja saját magát, minthogy — óh mily jól látta ezt az amerikai Barrett-Wendell *France d'aujourd'hui-jében!* (*mai Franciaországjában!*) — a francia embernek az a sajátsága, hogy radikális, hogy ideologus, a francia ember sajátsága, hogy eljusson eszméi megvalósításához és hogy nem fél és éppen ellenkezőleg mindig meggondolja, hová vezetik eszméi.

Semmi sem jogosabb ennél. Midőn Franciaország katolikus államosító¹² volt, aggodalom és könyörület nélkül, sőt a maga kárára mintegy egyhangú elégtétellel látta eltávozásra kényszerítve a legjobb és leghasznosabb két millió franciát azért, hogy megvalósíttassék ezen *idea*: egy államvallás és egy vallás legyen az államban. Szenvedélyes ideológia. «Inkább vesszenek a gyarmatok, mint az elv!»

Midőn Franciaország nacionalista¹³ volt, vagyis a nacionalitás¹⁴ elvével kísérletezett, önmaga ellen és saját világos érdeke ellen prédikált és dogmatizált; önmaga ellen harcolt, önmaga ellen ontotta vérét, hogy nemzeteket kreáljon önmaga ellen, hogy megvalósítsa ezen *eszmét*: a fajok és nyelvek szerint csoportosított nagy nacionalitások eszméjét. Szenvedélyes ideológia. Egyáltalában nem csalódunk abban, hogy a francia in-

tellektuális jellemnek egyik legnagyobb francia képviselője III. Napoleon.

Ha Franciaország értelmileg ekként van megalkotva, kevésbbé kételkedünk abban, hogy a demokratikus eszme kísérlete nem viszi egyenes irányban célhoz és a legrövidebb úton előre.

Ime azért érvelünk *in abstractio* ezen kérdésben, először mert a demokrácia új lévén, kevésbbé tehetünk másként, azután olyan néppel lévén dolgunk, amely maga is elméletileg és az elmélet után cselekszik, eléggé helyes módszer lesz, hogy elméletileg okoskodjunk afelett, hogy mi lesz belőle.

Ezen eltérés foglalatata: Franciaország a tiszta demokrácia kísérlete, amely minden erejével a tiszta demokrácia megvalósítására törekszik.

Eltértem tárgyamtól? nem hiszem. Franciaország az a demokrácia, amely az abszolút demokrácia felé törekszik, ezért szervezkedik önként, majdnem automatikus módon az abszolút demokrácia elve szerint; ezen elv pedig először az abszolút egyenlőség, azután meg hogy ne legyen felelősség sehol és hogy senkise legyen felelős. Az atheneieknek a demokrácia időszakában nem volt kormányuk; a polgárok tömege által kormányoztattak, amely mint minden tömeg, senkinek sem volt felelős, hacsak a történet előtt nem, amely egyébiránt őket jó szemmel nézte.

De hogyan kell elnyomni a felelősséget? Megosztani és olymódon szétszórni azt, hogy mindenütt észrevehetetlen legyen és ne mondhassa senki sem: «Is fecit» (ez tette). Határozottan ezt tette a mi alkotmányunk, sőt még inkább tették ezt politikai erkölcsünk.

Franciaországban a parlament kormányoz. Nem

az állítólagos «államfő», kimutattuk. A miniszterek, akik örökösen a parlament akaratának vannak alávetve, amidőn a parlament határozatai szerint kormányoznak és adminisztrálnak, nem egyebek, mint végrehajtó ágensek, mint a parlament ügynökei. Minden kormányzati ténykedés a két kamarát illeti. Tehát a parlamenti tagok felelőtlenek, minthogy 900-an vannak. Közülük mindenik, midőn határozatot hoz, fedve érzi magát a többiek által és azon jogos érzületet táplálja, hogy igen rossz tulajdonság volna, ha emiatt őt támadnák. Aki uralkodik, aki egyedül uralkodik, az egy zűrzavaros tömeg, amely nem ad egyetlen támpontot sem arra, hogy kinek panaszkodjunk, midőn arról van szó, hogy panaszkodjunk, igényt támasszunk vagy nyugtalankodjunk. Montesquienek a hatalmak elkülönítésére vonatkozó nagy elmélete, a felelősség elmélete. Felelős az államfő és miniszterei, ha kormányoznak; felelős a bíró, feltéve hogy a felelősséget nem háríthatja a kormányra, amely rendeleteket ad neki. Felelős a törvényhozó, feltéve, hogy nem megszámlálhatatlan, másrésről pedig, hogy a törvényhozó nem azon zűrzavaros hatalom, amely törvényt is hoz, kormányoz is, adminisztrál is, sőt még az igazságszolgáltatás felett is mérlegelést gyakorol, látszólag annyi felelősséget vesz magára, hogy valósággal többé semmi felelőssége sincs.

Azt vethetik ellen, — de az ellenvetés nem lesz jogos — hogy ime egy igen szép példája a felelősség-szomjnak, midőn a törvényhozó-testület, amely *mindent* maga végez, törvényhozó, végrehajtó, adminisztratív és bírói hatalom és amely — hogy úgy mondjuk — az összes lehető revindiká-

ciókat egyedül magához ragadja. De azt mondom, hogy az ellenvetés hibás, minthogy aki mindent magára vállal, az kiválólág, kifejezetten és világosan semmit sem vállal magára. Franciaország úgy érzi, hogy képviselői és szenátorai kormányozzák, adminisztrálják, sőt még ítélkeznek is felette; de azonfelül, hogy ezek egy tömeget képeznek, amely felosztja és szétosztja a felelősséget, ez egyúttal végrehajtó, adminisztráló és bírói hatalom is, amelyet a parlament kormányoz, adminisztrál és ítél meg, anélkül hogy megtehetne különböztetni, hogy a tekintélynek vagy a parlament befolyásának mily mennyiségét árasztja, viszi be vagy veszi el ezen hatalmak mindegyikétől. Ebből következik, hogy a kormányzat, az adminisztráció és a jogszolgáltatás hatalmára nézve, a parlament rejtett hatalom és hogy Franciaország úgy érzi, hogy őt egy rejtett és észrevehetetlen hatalom kormányozza, és adminisztrálja és ítélkezik felette.

És ezenfelül, minthogy a parlament, mint rejtett hatalom, mindenbe beleártja magát, midőn mint törvényhozó hatalom működik, elmenekül a felelősség elől annyiban, hogy nem látható a maga területén, még azon pillanatban sem, midőn működik, minthogy szüntelenül mások felett áll. Azzal, hogy a parlament mindenütt jelen van, teljesen fedi magát még akkor is, midőn saját ügyével foglalkozik annyiban, hogy eltereli azon figyelmet, amely az ő ügyére és reá volna fordítható. Törvényeket hoznak: oly sok dolgot mívelnek, hogy azokat mint törvényhozók egyáltalában nem figyelik meg pontosan. Törvényeket hoznak: ez annyira másodrendű része azon hivatásnak, amivel magukat felruházzák,

hogy nem egész pontosan erre irányul a közfigyelem, amely különben a többi dolgokra nézve, amit cselekszenek, nem lehet csak bizonytalan és kétes.

A parlamenti kormánynak, midőn az egy fajtája a szinkretizmusnak, midőn különböző kerekai nincsenek tisztán elhatárolva és elkülönítve, az a nagy hibája, hogy a törvényes revindikáció elveszti egyenes irányát, tévútra jut, nem tudja mihez tartsa magát, következőleg tudatában van tehetetlenségének és azzal végzi, hogy a közönbösség és lemondás egy fajához tér vissza. Mesterséges sötétségben kormányoztatunk, amely nagyon ügyesen úgy formáltatott, hogy sem a kormányzottak nem tudják mit kezdenek, sem a kormányzók pontosan azt, amit tesznek. Tapogatódzva kormányzunk és kormányoztatunk...

Mindez szónoklás!

Ám lássunk egy egészen új példát. Champagne határigazítása ügyében a kormány határozatot hozott — jót vagy rosszat — az nem kérdés. Ezen határozat Champagneben felkelést idézvén elő, elhatározza a szenátus interpelláció folytán, hogy határigazítást kellett volna megejteni és ezzel a ténnyel elítéli a kabinetet. A kabinet csak egy dolgot tehetett: hogy visszalépjen. Egyáltalában nem lép vissza, hanem visszahelyezi a kérdést az államtanács (Conseil d'État) kezeibe, egy fehér lapon levő törvényjavaslat által (par un project de loi en blanc), vagyis törvényhozattal ruházza fel az államtanácsot. A képviselőkamara a maga rendjén erős tiltakozással a szenátusra nézve, tárgyalja az ügyet és bizalmat szavaz a kormánynak. Milyen bizalmat? Nem a kormánynak kellett bizalmat szavazni ezen ügyben, mint-

hogy azt kibocsátotta kezeiből, hanem az államtanácsnak és a kamara napirendjének ennek kellett volna lennie. Miután a kamara meghallgatta a kormányt, amelynek nincs véleménye, nem lévén magának a kormánynak sem, mivel rábízta ezt az államtanácsra, melyet arra kért, hogy legyen véleménye: napirendre tér.» Annyi bizonyos, hogy ezen ügyben, e pillanatban, midőn e sorokat írom, nem kormányoz minket a kormány, amelynek nincs véleménye, nem kormányoz a kamara, amelynek nincs véleménye, nem a szenátus, amelynek megvan a maga véleménye, de amit nem vesznek számba; kormányoztatunk az államtanács által, amelynek nincs a kormányzásra megbízatása s amely nem egyéb, mint tanácsadó gyűlés és ez főképpen alkotmányellenes helyzet.

De mi van ezen alkotmányellenes helyzet mélyén? A felelősségtől való irtózás, amely felelősséget — a szenátus kivételével — mindenki elvet magától. A kormány kiengedte a kezéből és nincs többé akarata és nem is akarja, hogy legyen többé; a kamara bizalmát fejezván ki a kormány akarata és véleménye hiányában, vélemény és akarat nélkül lármázva igazolja magát és mindenki — kivéve a szenátust — kitér a felelősség elől, átengedvén azt egy törvényhozó és adminisztráló tanácsnak, amely nem bír felelősséggel.

Mindezen uraknak úgy látszik az az ideáljuk, hogy az határozzon, akitől senki sem kérhet számot. A felelősség előli kitérés szenvedélye ebben kulminál. Nemde idegenszerű, midőn egy más felelőtlen kormány, minthogy nem egyéb, mint

a parlament végrehajtó ágense, kitér a felelősség árnyéka elől, lerázván magáról és átadván a határozás gondját egy olyan gyűlésnek, amely nem része a kormánynak és midőn egy már tagjai számánál fogva felelőtlen kamara eltávolítja magától a felelősség árnyékát s átengedi azt egy olyan kormánynak, amely azt egy harmadiknak engedi át, rábízván azt egy oly kormányra, amely azt egy harmadik csoportra bízza?

Annyira megosztani a felelősséget, hogy ne maradjon belőle semmi megfogható: ez a rendszer, amint látjuk.

Ha a kormány felelőtlen, nem kevésbé azok a kormány ágensei is, sőt talán még inkább. Tudjuk jól miben áll Nagybritanniában és az Amerikai Egyesült-Államokban az egyéni szabadság, milyen a biztosítéka és hogy mi tartja fenn. Ami fenntartja, az, hogy te egyes ember beperelheted a hivatalnokot, még hivatalos munkakörében is, ha megbánt. Az angol-szász törvényhozó megértette, hogy jogigényt támaszthat a hatalom ágense ellen (joga van a bíróságot segítségül hívni) éppen úgy, mint egy vele egyenlő ellen, sőt nagyon valószínű, hogy *inkább* fog engem molesztálni és elnyomni egy hivatala által hatalmas ember, mint egy velem egyenlő. Tehát Angolországban és Amerikában pert lehet indítani egy hivatalnok ellen, még hivatala gyakorlása közben is, ha azt gondolod, hogy igazságtalanságot követett el ellened.

Franciaországban ez nem lehet abban az értelemben, mintha igazság szerint lehetne, de ha valaki mégis teszi, a bepanaszolt hivatalnok illetékességi kifogást (*Déclinatoire d'incompé-*

tence) emel, ami az ügyet az illetékességi törvényszékhez (Le tribunal des conflits) utalja, amely többségében államhivatalnokokból lévén összealkotva, nem adhat az egyes embernek igazságot a hivatalnokkal szemben. Az, hogy az egyes embernek joga legyen pert támasztani egy hivatalnok ellen hivatalos eljárására vonatkozólag, Franciaországban tényleg nem létezik.

Akkor, amikor azt hiszik, hogy ez a jog oly jól fennállhatna, anélkül, hogy a hivatalnok sokkal felelősebb volna, anélkül, hogy több felelősség terhelné! Attól a pillanattól fogva, midőn a bíróság annyira függ a kormánytól — tudjuk miért — hogy nem engedi meg azt magának, hogy az egyes emberrel szemben ne adhasson igazságot a kormánynak, sem azt, hogy bármily módon ellenezze a kormány óhajlásait, szükséges volna-e hát, hogy elvonják tőle az egyesek által megtámadott hivatalnokok feletti jogszolgáltatást, mert nagyon valószínű, hogy sohasem gyakorolná azt, sem az egyesek javára, sem a hivatalnokok hátrányára? Hát nem; nem elegendő, hogy a bíróság a hatalom ágensének tekintse magát, hogy ezáltal a hatalom többi ágenseinek felelőtlenségét vélje biztosítottak; ezenfelül még szükséges, hogy ezen felelőtlenség érintetlen legyen s hogy ezen ágensek részére a kifogások és privilégiumok rendszere létezzék. Az a hivatalnok csalhatatlansága biztosítékainak és védelmeinek sokszorozása. Mily boldog a francia hivatalnok, mily kényelmesen érezheti magát!

A valóságban egyáltalában nem oly boldog s nincs is mindenben annyira kényére-kedvére hagyva, mint ezt az ember gondolhatná. Rettene-

tesen korlátozott és rettenetesen felelős. De azok korlátozzák, akik által nem volna szabad korlátozva lennie és azoknak felelős, akikkel szemben épenséggel s egyáltalában nem kellene annak lennie. Először is számot kell adnia kormányának, ami egészen törvényes és megtámadhatatlan; azután számot kell adnia, ami sokkal kényesebb azon rejtett kormánynak, amelyről beszéltünk. Kérülete parlamenti tagjai, szenátorai és képviselőinek, szenátorai és képviselői ellenfeleinek érdekében kell adminisztrálnia. A rejtett kormány nem kér és nem követel tőle parancsolólag egyebet, mint ezt. Már erre hivatkoztam más helyen, amelyre nem akarok itt kiterjeszkedni.

Ebből következik, hogy a polgártársai irányában felelőtlen hivatalnok — nem esik választás alá — a jogszolgáltatás viszonyában is felelőtlen — nem tartozik számot adni — felelős a quasi — felelőtleneknek, a parlamenti tagoknak, akik maguk is olyan emberek, akik azon szolgálatokra nézve, amelyeket tőlük követelhettek, *teljesen* felelőtlenek.

Tényleg kinek fog beszámolni a parlamenti tag a törvényhozás befejezésével? Pártjának. Mit fog tőle pártja kérdezni? Számon kérheti tőle, miként szavazott, milyen törvényeket hozott. De soha sem kérheti számon tőle, vajjon a département hivatalnokaira befolyást, megfélemlítést vagy meg nem engedett nyomást gyakorolt-e. Ellenkezőleg, ha ezirányban valamit szemére vet képviselőjének, ez csupán az lenne, hogy nem fejtett ki elég erélyt arra, hogy a hivatalnokokat a párt érdekében működtesse.

Tehát a hatalom azon hivatalnoka, aki felelőt-

len a jogszolgáltatásnak, felelős a quasi felelőtleneknek, akik arra nézve, amit velük végeztetnek, mindenképen felelőtlenek.

Amiből következik, hogy a hivatalnokot nem azon felelősség terheli, ami hasznos volna, de az ami romlásra vezet; nem felelős azon értelemben, amelyet a közjó megkívánhat, de szigorúan felelős a társadalmi igazságtalanság értelmében, amelyetől függ.

Ilyen ez a kormány a gyakorlatban, amely elvileg és látszólag a jog-, igazság- és méltányosságra van alapítva és azon mód miatt, amellyel az igazságra, a jogszolgáltatásra és a közjóra nézve oly károsan van megmászva. Végeredményben egy nem személyes kormányt alapítottak meg, ami felelőtlené vált és a világon ennél veszélyesebbet nem ismerek.

A gyógyszerek kétfélék lehetnek, alkotmányosak és erkölcsiek.

Az alkotmányos gyógyszereknél természetesen azonnal a monarchiára gondolnék. Elégge természetes a monarchiára gondolni, minthogy a demokrácia a despotia felé lévén útban, nem személyes, a monarchia pedig lényegileg személyes lévén, képes megalapozni a szabadság biztosítékát. Azt hiszem, ez tévedés. Mindig ezt mondják: csak egy király képes az összes pártok fölött lenni és egyedül ő képes, aki az összes pártok fölött van, gondot viselni a közjóra, sőt mindenki szabadságára is, mert határozottan nem akarja, hogy egyik párt túlszárnyalja a többit, ennek folytán, hogy elnyomja a többit és önmagát is, amiből következik, hogy a fejedelem és a polgárok szabadsága közt szolidaritás van.

Ez nem rossz okoskodás és öröm kifejteni és összefoglalni azon emberek véleményét, akik ily helyesen okoskodnak. De ha az eseményeket vizsgáljuk és emlékezetünkbe idézzük történetünket, honnan van az, hogy egy abszolutnak mondott király alatt épen annyi a hatalomért vetélkedő párt, mint a köztársaságban? Ez a tény nem vitatható el. Minden király alatt pártok, vagyis érdekkörök vannak, amelyeknek vezérei, alvezérei, klientelája, díjazottjai vannak, s mivel mindenikük előnyt húz a többiek hibáiból és vetélkedik a királyi kegyért, majd megnyervén azt, részint a többiek hibái, részint saját áskálódásai folytán, ha a sor rákerül, épen úgy követik egymást a hatalomban, miként most ami pártjaink vagy párt-töredékeink, amiből következik, hogy nincs több eredmény mai napság az ügyek körül, mint a régi uralom idejében, nemkülönben, hogy nem volt több eredmény a régi uralom idején az ügyek körül, mint mai napság van.

Szakadatlanul azt hangoztatják Renannak *Réforme intellectuelle et morale*-ja (*Értelmi és erkölcsi reformja*) után, hogy egy nagy államférfiúi tulajdonságokkal bíró ember mai napság sohasem lehet miniszterré azon okból, minthogy sem képviselővé, sem szenátorra nem lehet s hogy sokkal könnyebb volt Turgot¹⁵-nak miniszterré lenni 1774-ben, minthogy azzá legyen mai napság ; mert napjainkban az ő szerénysége, szögletessége, szónoki képességének hiánya, megakadályozták volna őt abban az első lépéstől kezdve, sőt már az első lépés előtt, «míg ahhoz, hogy ezt 1774-ben elérje, elegendő volt, hogy megértse és értékelje őt Viry abbé, De Maurepas-né¹⁶ által nagyon meghall-

tegyatott bölcészpap». Mi sem helyesebb ennél, de elfelejtik hozzátenni, hogy bár Turgot igen könnyen elérte a miniszterséget, még könnyebben elváltavozott onnan, és hogy csak két évig maradt a hatalmon anélkül, hogy valaha fölemelkedjék rajnja, mivel ledöntötte az intrika.

Akik a királyság érdemeit magasztalják, mindig egy intelligens és igen erélyes királyt tételeznek leffel, aki megtudja választani minisztereit s megtudja tartani azokat, felette áll mindig a pártoknak, amennyire csak képes, vagyis abszolút módon. Ez nem egészen feltételezés, minthogy meg történt; ilyenek voltak XIII. Lajos, aki lefelett talán uralkodtak, de aki annyi határozottságot tanusított arra nézve, hogy mindig azon ember uralkodjék felette, akinek genialitása van, és hogy őt királyaink közt a legintelligensebbnek és a legenergikusabbnak gondolom; ilyen volt X XIV. Lajos legalább uralkodása azon első felében, amidőn Colbert-et és Louvois-t összes ellenségeik ellen, sőt egymás ellen is megvédelmezte. A nagyon intelligens, nagyon erélyes és az összes pártok felett álló királyról való elmélet tehát nem pusztán feltételezés, de mégis egy kivételen alapúl, kivételre pedig nem szabad elméletet építeni.

Az az igazság, hogy semmi sem lévén ritkább, mint egy intelligens és erős akaratú király, fennáll a pártok harca és a pártok utódlása a hatalomban, következésképpen éppen annyi bizonytalanság van egy király alatt, mint a köztársaságban.

Tegyük hozzá, amit már néhányszor mondtam, de hát az elméleti politikusnak az a kötelessége, hogy ismételjen, hogy ami Franciaországot illeti, nyolcvan év óta állván fel ott a köztársas-

ság, — az a politikus első erénye, hogy t. i. a jelentős tények és meggyökösödött hagyományok tiszteletével fogadja el a köztársaságot és egyedül azzal kísérelje meg elérni a legnagyobb előnyt. Azt mondom, hogy a köztársaság Franciaországban 1830 óta áll fenn, mert akkor, amidőn egy nemzetnél három monarchia versenyez a hatalomért, akkor a nemzet, a köztársaság, mint a szükségképeni megoldás felé törekszik és már alapjában véve, sőt tényleg ott is van, mivel egy olyan monarchia által kormányoztatik, amely nincs általánosságban elismerve, — ami a monarchiának lényege is — hanem egy olyan monarchia által, amelyet általánosságban támadnak, amiből folyik, hogy egy párt által egy időre van kormányozva, ami pedig a köztársaság lényege.

Tehát alaposan — mélységesen igaz, hogy Franciaország nyolevan esztendő óta köztársaság, hogy ez egy jelentős tény s hogy abba, hogy azt el kell viselni, hosszú idő óta megnyugodtak és hogy egészen hagyományoszerű 1911-ben köztársaságnak lenni.

Az abszolút monarchia (vagy a consultativ formájú parlamentáris monarchia, amilyen a régi uralom monarchiája volt) mellőztetvén, a szigorúan parlamentáris monarchiához, vagyis azon monarchiához kellene-e menekülni, ahol a király uralkodik, de nem kormányoz és ahol egy többséggel bíró párt kormányoz, hoz törvényt, adminisztrál és bíraskodik? Minthogy ezen monarchia és a köztársaság közt — bármily erőfeszítést tegyek is — nem látok semmiféle különbséget sem, hacsak azt nem, ami abban áll, hogy a monarchiában civillista van, — azon

óhajtásból, hogy egyáltalában ne vesztegessen el a saját időmet és az olvasóét sem, nem szólok egy szót sem a parlamentáris monarchiáról.

Tanácsos tehát, hogy Franciaország maradjon meg a köztársaság mellett, véleményem szerint megmérhetetlen végső szerencsétlensége az volna, ha erőit, a vitatott, keresztezett, akadályozott és igen valószínűleg kérészéletű monarchia helyreállítási kísérletével merítené ki, s amely, ha nem volna ephemer-életű, a harcokat, felfordulásokat, belső egyenetlenségeket és az erők elvesztegetését még inkább meghosszabbítaná.

Legyünk tehát köztársaságiak; de aki azt mondja, hogy köztársasági, nem azt mondja, hogy demokrata, s egyáltalán nem azt, hogy korlátozott és felületes demokrata, hogy Renan kifejezéseivel éljünk. Egy életképes köztársaság megalkotásáról van szó, vagyis olyan köztársaságról, amely mint az összes fennállott köztársaságok, demokratikus alappal bírjon és arisztokratikus elemet is foglaljon magában.

Arisztokratikus elem van a nemzetben, mindig van; csupán talán az intézmények játéka, paradoxona vagy iróniája okozza, hogy mivel megvan a nemzetben, igen gondosan el van távolítva mindenütt a kormányzó hatalom köréből, és határozottan ez történik nálunk.

Az arisztokratikus elem a nemzetben mindaz, amely birt életképességgel, a cohesió erejével és a felelősség érzetével, hogy csoportosúljon, társuljon, összefogódzék, szervezkedjék, hogy élővé, vagyis kollektív személlyé váljék. Ilyen arisztokratikus elem; az ügyvédek osztálya; arisztokratikus elem (vagy az lehetne más szervezettel és

szellemmel) a bíróság ; arisztokratikus elem az orvosok osztálya ; arisztokratikus elem a hadsereg, akarom mondani a katonatisztek testülete ; arisztokratikus elem a kereskedelmi kamarák ; arisztokratikus elem a városok, legalább a nagyvárosok, amelyek igazi kollektív személyek, — lévén multjuk, hagyományaik, önszeretetük és bírván felelősséggel a jelennek, — az ősökkel és az utódokkal szemben ; arisztokratikus elem (és ezt jól tudják) a munkás-szindikátusok.

Csak példákat sorolok fel.

Mindaz, ami a nemzetben nem tisztán személyeszerű, ez mind arisztokratikus elem.

Ezen elemek azok, amelyek Franciaországban el vannak távolítva a közhatalmaktól. Különös részlet : az 1875-iki alkotmányban, pártos elfogultságból, a szenátus választásánál, a városok majdnem ki vannak zárva, holott mint nagy erkölcsi személyeknek határozottan sokkal jelentékenyebb képviselettel kellene bírniok, mint a falvaknak és az 1875-iki alkotmány szerzője e pontra nézve mélységesen demokratikus művet alkotott.

Ezek azon arisztokrata elemek, amelyeknek szerintem választásos képviselet által és kizárólag kell alkotniok a felsőházat. A felsőház mindazok képvisellete lenne, amelyek a nemzetben cohesióval kollektív-életképességgel és kollektív-felelősségérzettel bírnak. Ez a felsőház gyakorolná egyedül a törvényhozás hivatását, minthogy — véleményem szerint — egyedül ő van erre minősítve.

Mellette az általános szavazatból eredő kamara, amely teljesen szükséges azért, hogy a kor-

amennyi megismerje a nép véleményének miben-
tétét, *vétó-joggal* bírna a főrendiház által hozott
törvényekre nézve, mert a nép teljesen képtelen
társán tudni azt, hogy mit akar, de nagyon képes
társán megismerni azt, amitől szenved és amit nem
akar, ennek folytán olyan emberek által kell kép-
képviseltetnie, akik nem hoznak törvényeket, de
akiknek joguk van visszautasítani azon törvé-
nyeket, amelyeket egyáltalában nem akarnak.

Végül a köztársasági elnöknek, akit, mint az
Egyesült-Államokban, a nemzet választana mint
konstituált nemzet és pedig nem közvetlen, álta-
lános szavazattal, de két fokozatú általános sza-
vazattal, például : akár a *conseils généraux*, akár
és inkább a *conseils régionaux*, provinciaux által,
ennek az elnöknek elég tekintélye lenne ahhoz,
hogy bírjon olyan véleménnyel, amellyel számot
vetnek, nem lenne a parlament egyszerű szolgája,
nem lenne egyszerű számfeletti magisztrátus,
egyszerű tiszteletbeli magisztrátus állása elhagyása
előtt, sőt akkor is, amidőn azt elfoglalva tartja ;
nem lenne megválasztása pillanatától kezdve egy-
szerű jövőendőbeli volt elnök, aminő és semmi több
a mai uralomban : ámde üzenetei által, amelyeket
merne megírni, a második tárgyalást elrendelő
joga által, amelyet merne gyakorolni, még a sze-
nátusra vonatkozó felosztatási joga által is, ame-
lyet merne felhasználni, bírna azon túlsúllyal,
amelynek az államfő általi gyakorlására szükség
van avégből, hogy a kormányzati felelősség vala-
hol koncentráltassék.

Ellenvetés. De igaz-e, hogy a mai Franciaország-
ban azon arisztokrata elemek, melyeket ön meg-
jelölt, valóban arisztokrata elemek? Milyen kohe-

siót és a kohesió által milyen életképességet tüntet fel a francia bíróság és milyen kollektív személyiséget alkot? Milyen kollektív személyiséget lát ön a hadseregben, melyet az egyetemben, a kereskedelmi kamarákban, a városokban? Nem látja egyáltalában, hogy sehol sincs kohezió, kollektív életképesség és a felelősség közérzete, kivéve talán a legrégibb és a legújabb testületi szervezeteket, t. i. a papság és munkás-szindikátusok szervezeteit?

Az ellenvetés igen jogos. Nagyon világos, hogy ha a demokrácia olyan szervezetlen intézményeiben, ez azért van, mert szervezetlen a tényekben és igen különös volna, ha szervezett volna intézményeiben, anélkül, hogy a konkrét valóságban az volna. Habár *a priori* és habár metafizikailag szokták némely népnél létrehozni az intézményeket, mégis a rendkívüli tények azok, amelyek ráerőszakolják magukat az intézményekre és mintegy erőnek erejével beférkőznek azokba és ha Franciaországban jelentős és hatalmas arisztokráciák volnának, akár akarja a törvényhozás, akár nem, mégis bevonulnának a törvényhozásba.

Igenis, mert Franciaországban a természetes és spontán arisztokráciák mind elernyedtek, lehanyatlottak, úgy hogy nem számítottak rájuk az alkotmányban; mert a bíróság alig egyéb, mint engedelmeskedő hivatalnok-testület, mint a különben igen tiszteletreméltó pénzügyőrök testülete, mivel nem látszik olyannak, hogy arisztokratikus testületnek lehessen őt tekinteni; mert az egyetem, a hadsereg, a városok, a kereskedelem sokkal inkább bírnak hivatalos, mint személyes léttel és sokkal inkább államiak, mintsem testületek, annyira, hogy nem szerepelhettek s

elég természetes is, hogy nem tűnhettek fel a törvényhozó előtt nagy kollektív személyekként; azért, mert Franciaország népe egy kevésbé «porrá és hamuvá» és «homokhalmazzá» vált az arisztokrata írók szokás által szentesített kifejezései szerint s mert a francia alkotmány nem számol a kohéziókkal és a kolektivitásokkal és mert Franciaország népe tisztán *demos* és uralma tisztán demokratikus.

— Következésképpen ön okoskodik *a priori* és tisztán metafizikailag, aki egy nép számára, amelyben nincsenek arisztokrata erők, arisztokrata szervezetet követel.

— Mégis bocsánat! Nem arisztokrata erőkről, de arisztokrata elemekről beszéltem, amit mondtam, az mindig létezik. Ezen testek hatalmas kollektív élet nélkül ugyan, de mégis léteznek és mint testek léteznek. Amidőn pedig ezen testek léteznek és feltéve, hogy léteznek, ezen kollektív életképesség érzületet ad, ezen kollektív felelősségérzetet *megadják nekik* vagy növelik bennük és a meglevő gyöngeséget erőssé teszik, nagy jelentőséget és előkelő helyet adván nekik az államban.

Tökéletesen az oknak, amely hatás és a hatásnak, amely ok, a törvénye nyer itt alkalmazást. Azért, mert az arisztokrata elemek a nemzetben gyengék és mert az egyén és a testület irigységgel mondja: «minden az államé és hogy az állam tegyen mindent» és mert ily módon nincs nagy különbség a testületek és az egyének közt: ezért és éppen ezért mereven demokrata az uralom, éppen úgy az lenne, ha az arisztokrata elemekkel — amelyekről beismerem, hogy oly gyöngék — számot vetne; azért, mert bármilyennek tekintjük is

őket, mivel mégis jelentékenyebb társadalmi erők, mint «a por és hamu», a kormányzat legjelentékenyebb részét bíznák rájuk; azután kifejleszténék bennük a kollektív életképesség érzetét és a kollektív felelősséget és öntudatot ébreszteni bennük vagy pedig, ha öntudatuk gyöngévolna, azt erőssé tennék s így azokból kétségtelesen igen nagy és igen jelentős erkölcsi személyeket formálnának.

Mindaz, amit elmondtam, véleményem szerint tökéletesen szükséges egy köztársaság megalkotásához s ahhoz, hogy egy köztársaság fennálljon; és mindaz, amit az antique, modern és jelenkori történetből ismerek, azt hiszem bizonyítja ezt vagy legalább is kevésbé bizonyítja az ellenkezőt, ami sokat jelent, de mégis elismerem, hogy azok, akik azt mondják, bár nincs igazuk, de még sincsenek teljesen a rossz úton, hogy az alkotmány keveset jelent és hogy még az a legjobb, amellyel bírnak, ha azzal értelmesen és kizárólag a közérdekkel foglalkozva tudunk élni. Így fogva fel, elég jó hasznót húzhatunk mostani alkotmányunkból azon feltétel mellett, hogy annak szellemében cselekszünk és nem tartjuk érvényben a «reális» alkotmányt a «legális» miatt.

Van szenátusunk, amely nem egészen az, aminek lennie kellene, vagyis nem arisztokratikus azon értelemben, amit e szónak adtam; amelyet — adva lévén választó-kollégiumainak szervezete — nem kevésbé a prefet-ek választanak és amely mindig a kormány képviselője lesz, bármilyen legyen is az, inkább mint a nemzeté; amely talán sokkal inkább «demokrata» lesz, mint a képviselőkamara, ha megújítására a lajstromos szavazást

aránylagos képvisellel hozzák be ; végre is a szenátus igen rossz törvényhozási tényező ; mégis a falusi eszméket közvetíti és képviseli ; a parasztok kamarája ; soha sem lesz szocialista, alkotmányosan a korosabb emberekből van megalkotva, ami a viszonylagos kötelesség biztosító ; részlegesen újhodik meg, ami a rendnek és a munkában való kontinuitásnak a biztosító ; tagjainak száma nem nagy, jóllehet még elég nagy és én ötszáz szenátornál és képviselőnél nem kívánnék többet ; konstitúciójának egy látszólag jelentéktelen része által, minthogy a szenátorok megbízatása kilenc évig tart, részben a politika veteránjaiból van összeállítva, mivel az öreg képviselők belefáradnak a minden négyévi választási küzdelmekbe és inkább hosszú tartamú törvényhozái megbízatást ambicionálnak. Végre is a szenátus nem sajnálatraméltó politikai eszköz.

Bizonyára túlsúlyra jutna, ha azt egész egyszerűen magának tulajdonítaná ; ha a költségvetést nem tizenöt napig vizsgálná azon ürügy mellett, hogy még tizenegy-tizenketted rész provizóriuma van, ha nem félne felhívni az elnököt, hogy a kamara által helytelenül megszavazott törvény újratárgyalását követelje, ha nem félne felhívni az elnököt a képviselőkamara feloszlására, midőn a választásokra való hivatkozás szükségessége világosan indokolt ; egyszóval, ha nem irtóznék elmenni az összeütközések bizonyos fájáig, mintha éppen nem azért volna a parlamentáris kormányzat számára minden országban két kamara, hogy összeütközések legyenek, vagyis hogy az egyik kamara által megszavazott törvényt ellenőrizze a másik, amelyből egyhangúság

ered, ha a törvények jók, de konfliktus, midőn rosszak.

De — és ez igen különös — a demokrata babona oly erős, hogy mivel a szenátust, mint a nagy forradalom gyűléseit kétfokú általános szavazattal választják, ahelyett, hogy miként a kamarát, közvetlen általános szavazattal választanák, azt hiszi magáról, úgy érzi, hogy kevésbé törvényes és mindig attól fél, hogy szemére hányják eredetét és hogy megszégyenítik s úgy látszik, állandóan már jóelőre pirul.

Az elnöknek végül elég kiterjedt hatalma van ; maga az a tény, hogy ezzel bír, kijelöli számára alkotmányosan, hogy be kell avatkoznia a politikai életbe és nem nyugodnia bele mindenbe és nem arra szorítkozni, hogy annak homlokzatát képezze és vidéken, s a gyarmatokban nagy pompával szerte járjon, mint a köztársaság utazója. Ő a nemzeti politika alkotmányos irányítója ; ez a szerepe, amelyet diszkrécióval, tapintattal kell játszania, de játszania kell azt. Anélkül, hogy véleményét erőszakolná, kivéve — és akkor is alkotmányos formák szerint — az egészen s különösen kivételes esetekben úgy kell tennie, hogy *mindig ismeretes legyen véleménye*.

Az elnöki vélemény a legtöbbször nem lesz egyéb, mint nézet, de egy jelentős, fontos, magasról jövő nézet, amelynek nagy súlya lesz nem a tárgyalásra, de először minden szenátor-képviselő véleményére, azután és végeredményben magára a tárgyalásra és magára a határozathozatalra.

Minden fontos kérdésnél szükséges, hogy az elnök véleményét mindenki ismerje. Arról bizto-

sítanak, hogy a francia köztársaságnak egy volt elnöke azon időről beszélvén, midőn hivatalban volt, ezt mondá: «Alkotmányosan hallgattam». Nemde, nagyon itt van az a babona, amely a politikai világban a «reális» alkotmányra nézve uralkodik? Hogyan! Az az alkotmány, amely az elnököt a miniszterek kinevezése gondjával ruházza fel s a minisztertanács tárgyalásain való elnökléssel és azzal, hogy a kamarákat egy újból való tárgyalásra utasíthatja stb., stb., ez az alkotmány hallgatást rendel az elnöknek! Az az alkotmány, hogy az elnök hallgasson! És miként teljesen lehetetlen gondolkozni beszéd nélkül és hasonlóképpen lehetetlen felöltenie a hallgatás szokását, anélkül, hogy el ne veszítené a gondolkozás szokását, azt akarja az alkotmány, hogy az elnök ne gondolkozzék? Ime, ez felette különös.

Megengedem, hogy ha a volt elnök ezt akarta mondani: «Az alkotmány jogot adott nekem arra, hogy ne beszéljek», ez elvitázhatatlan jogában volt; de minden arra utal, hogy ezt akarta mondani: «Az alkotmány a hallgatás kötelességét szabta rám» és ez a különös. Azt mondták, hogy a népek hallgatása a királyok leckéje, de nem értjük, miként lehet a királyok hallgatása a népek leckéje, a királyok pedig tartoznak a népnek megadni azon leckéket, amelyek szándékában vannak. Hát azon elnöknek, akiről beszélünk, a bizalmasai bizonyára tudták, hogy ez az elnök egyáltalában nem volt egy véleményben miniszterelnökével; fontos lett volna a parlamenti tagok és mindenki kitanítására (instruálására) nézve, hogy afölött megfelelő és hasznos reflexiókat

tegyenek, hogy ezen meg nem világosított eltérés ismertté legyen.

Az elnök tehát az alkotmány által szereplésre van felhíva és azt lelkiismeretesen tartozik betölteni.

Igaz, hogy a szenátorok és képviselők, mivel féltékenyek hatalmukra, arra törekeshnek, hogy olyan embert válasszanak meg köztársasági elnöknek, aki mindig tiszteletreméltó, de koránál vagy jelleménél fogva elsekélyesedett, semmivel nem törődő; ezt tették gyakran és fogadni lehet, hogy ezután is mindig ezt fogják tenni. Az a vágy, hogy felelősség nélkül legyenek hatalmasak, azt szüli, hogy ne tegyenek ezen első állásba csak egy olyat, aki ne legyen még inkább felelős és ne is akarjon egyáltalában felelős lenni.

Végül a bíróság — még úgy is megalkotva, amint van — ha tisztességesen és türelmetlenség nélkül keresné fel, de felkeresné ahelyett, hogy előle elfutna, a felelősséget, képes volna egy nagyon fontos, nagyon hasznos és olyan szerepet betölteni, amilyenre kötelezve van.

Kétségtelenül meg kell itt mondani, hogy már szervezete arra hívja fel a bíróságot, hogy elvonuljon és ne legyen egyéb, mint a kormány engedelmes ágense. Franciaországban az a bíróság nagy hibája, hogy életpálya, melybe mintegy lajstromba bejut az ember fiatalon, vékony díjazással és lassan előrehalad, — mint mindenütt — ha arra szorítkozik, hogy hivatását jól teljesítse, de rohamosan — mint mindenütt — ha szolgálatokat teljesít a kormánynak. Tehát ebben keresi az előmenetelt; az előmenetel gondja uralja

és gyakran azt teszi, ami szükséges ahhoz, hogy elnyerje azt.

A bíróság Angliában *nem életpálya*; egy életpálya megkoronázása az. Az öreg ügyvédek közül nevezik ki a bírákat, akik egészen befejezték pályájukat és akik kitűnők az ügyvédség körében, akik megszokták a függetlenséget és amit egyáltalában nem veszítenek el és akik előtt nincs indoka annak, hogy az előmenetelre vágyódjanak, minthogy nem emelkednek, vagy pedig nagyon kevéssé. Egyszóval a bírói foglalkozás nyugalomba vonulás, nagyon fényes és emellett bőségesen ellátva, de mégis nyugalomba vonulás; az angol bírónak a világon minden indoka megvan arra, hogy tökéletesen független legyen.

Látnivaló, hogy a jó eredmények nem függnek mindig össze, abszolúte nem függnek össze az intézményekkel, de sokkal inkább a gyakorlattal. Angliában semmi indok sincs arra, hogy a bíróságból életpályát ne alkossanak, ami előidézné mindazon helytelenségeket, amivel — mint látjuk — a dolog itt jár; csak hogy ezt nem teszik, a megszokásból, az erkölcsökből, talán azon homályos érzetből, hogy nem felel meg a bíróság méltóságának, hogy életpálya legyen, tehát anélkül, hogy ezen ügyre nézve a legkisebb törvényük volna, kitűnő bíróságuk van.

Mégis azt mondom, hogy a bíróságnak törvényes, bár rossz alkatával, vagy még azon szokással is, — ami hasonlóképpen rossz — hogy a bíróságból, mint bármely másikból, életpályát alkossanak, a bíróság kitűnő lesz, ha az akarna lenni. Elegendő volna, hogy kollektive, de egészen vagy majdnem egészen bírja a felelősség

érzetét, amely óriási, nem kevesebb, mint annak a tudata, hogy a bíróság egy szabad ország talpköve; hogy a polgár nem lehet szabad, vagyis hasznos, csak ha érzi, hogy igazát elismerik és megvédi azt egy teljesen független és részrehajlatlan hatalom, a központi hatalom ellen. Az a bíróság, amelyet ezen eszme hat át, biztosítaná magának a függetlenségét azzal, hogy elfoglalja, érvényesíti és gyakorolja azt. Bármily kapzsi legyen is a kormány hatalmában és mindenhatóságában, nem lesz képes «kiselejtezni» a bíróságot minden hat hónapban és kénytelen eltűnni egy független, részrehajlatlan és hozzáférhetetlen bíróságot.

A jó intézmények kitűnő dolgok, de jókká tesszük a gyakorlatban még a rosszakat is aszerint, amint élünk velük. Különösen nem jelent az semmit, hogy a függetlenség törvény által legyen biztosítva, ha természeteteknél fogva függetlenek és olyan testület vagytok, amely olyan egyénekből van összealkotva, akik természetüknél fogva függetlenek és nem engedik magukat vezetni.

Olyan alkotmányunk van tehát, amelyet bizonyára javítani kellene, de amely bár olyan, amilyen nem lenne rosszabb egy másiknál, vagy nem éreznénk annak tökéletlenségeit, ha jellemünk jobb, szilárdabb, fenköltebb, önállóbb lenne. És ez az utolsó általános megfigyeléshez vezet, amit előadunk az olvasónak.

MINDNYÁJUNKNAK.

A francia jellem nem áll a francia szellem magaslátán és ebből ered minden rossz. A francia szellem egészen elsőrendű. Mint eszmék teremtetőjének, mint az ismeretek megszerzőjének, mint a szépség megteremtőjének a világon egy szellemnek sincs több értéke, mint a francia szellemnek, vagy talán annyi se. A francia jellem beteg. «Franciaországban annyi a szív embere és annyi a szellem embere, mint egyetlen országban sem, de mindezt nem tartják becsben» — mondja Renan. Mindezt miért nem értékesítik? Mi hiányzik ahhoz, hogy mindez nincs értékesítve? A jellem, az akarat.

Könnyűvérűek vagyunk, kitartás, határozottság, szívósság nélkül valók vagyunk. Készek a könnyelműsége. Gyermekek vagyunk vagy öregek — a többségről beszélek — sohasem vagyunk a férfikorban. Anélkül, hogy tunyák volnánk, ami különben egyet jelent, szeretjük rábízni magunkat azokra, akik nekünk munkát adnak, ez természetünk paradoxona; szeretjük átengedni magunkat az államnak, elfogadván még az általa reánk rótt nehéz feladatokat is. Ezen paradox

hajlandóságnak az alapja az egyéni akarat hiánya, maga az egyéni akarat ezen hiánya pedig a felelősségtől való irtózásból származik.

Ez nem annyi, hogy nem akarunk cselekedni, mint inkább az, hogy nem helyezünk súlyt arra, amit nekünk a cselekmény eredményeként tudnak. Semmit sem szeretünk inkább mondani, mint azt: «Mosom a kezeimet, ez nem az én hibám, mit tegyek? Semmit sem tehetek, minthogy semmi sem vagyok?»

Ekként voltunk formálva két századon át a tündöklő despotizmus által, amelyre egyébiránt nem lehetünk némely okból büszkék. Megszoktuk, hogy magunkat semminek se tekintsük és hogy minden mindenütt anélkül történjék, hogy senki sem járul hozzá. Ez természetes, minthogy hajdan minden a királyság által történt, az egyesektől eredő bármily kezdeményezés nélkül. Most azt képzeljük, hogy minden a kollektivitás által történik, anélkül hogy a kollektivitást alkotó egyének bármelyikének a cselekvés keresztülvitelére akarata volna. Az összesség helyettesítette az egyet és ebben (ez irányban) semmi sem változott.

Egész pontosan véve, mégis megváltozott és a demokrácia nem képes önmaga, magában és azon egyszerű tény által, hogy létezik, helyettesíteni a központi hatalmat és a központi értelmiséget. Kell hogy a saját kebeléből emeljen ki egyéneket, vagy hogy onnan emelkedjenek ki azok, akik tudnak akarni. Olyan egyének, akik tudnak akarni, akik elvállalják és szeretik a felelősséget s akik egy közös gondolatban s egy akaratban

egyesülnek és akik elvállalják és szeretik a közös felelősséget, ezek az arisztokraták.

Ebből következik, hogy a demokrácia csak azon feltétel mellett élhet, ha kebeléből arisztokratákat emel ki, vagy ha tűri, hogy arisztokráciák emelkedjenek ki belőle.

Ez különösnek látszik, de semmi sem bizonyosabb. A demokráciák életképességének mértéke az arisztokráciákat szülő azon erő, amit magában hord.

És még ez sem elég, miként bátor voltam már egy alkalommal mondani, hogy a demokráciák tűrjék el, hogy belőlük arisztokratikus kollektivitások származzanak; szükséges, hogy maguk a demokráciák arisztokratikusok legyenek olyan értelemben, hogy meg legyen bennük erre az akarat és ezen akaratra irányuló hajlam. Szükséges, hogy az egyének, akik alkotják, bírjanak egyéni kitartással és szívóssággal, mert egyedül ezen feltétel mellett értik meg arisztokráciájuk jótulajdonságait és fogják elviselni, feltartani szeretni és fognak felette figyelemmel őrködni.

A nemzet olyan hadsereg, amely szereti vezérkarát, mert ismeri vezérkarának jótulajdonságait és erényeit és csupán akkor érti meg azokat, ha benne is megvannak azok, bár kifejeletlen, de igen reális és erős állapotban. A nemzet az akaratok foglalata, kollektíója akaratok szervezete. Az akaratok kollektíója önmaga a nemzet; az akaratok szervezése az arisztokrácia, amelyet magának adott, amelyet jóváhagy és üdvözöl, mint erős akaratokat. A nép akaratának abban kell állania, hogy főnökei bírjanak akaratokkal.

Gyakran ismétlem egy vígjátékból a kanditá-

tus ezen szavait: «polgárok, mindazt, amit kívántok, én nálatok még jobban kívánom.» A polgárok feleletének ennek kellett volna lenni: «Van akaratom és ez az, hogy legyen akaratom és tudd is, hogy mit akarsz.»

A felelősségre irányuló hajlam saját magad tisztelete és a kollektivitás tisztelete, amelynek tagja vagy. Szükséges, hogy az egyén tisztelni tudja önmagát és hogy a kollektivitás tisztelje kollektív öntudatát és azon kötelességét, amelyet rád szab és hogy a nemzet tisztelje nemzeti öntudatát és a nemzeti kötelességet, amely abban áll, hogy befelé és kifelé szabadon éljen. Az a titkos vágy, midőn mindenki egy másikra számít, másokra, vagy mindenkire, lemondás és megfutamodás. Nagyon sok nálunk az, aki lemond közönbösségből és aki megfutamodik lustaságból.

Küzdeni kell ezen nemzeti fogyatkozás ellen, melyet erkölceink szelid mivolta szült és amelyet a despotia hosszú ideje tartott fel szinte gondosan. Soha se mondjátok: «ez nem az én hibám», az összesség, sőt a szelidebbek hibája ez. Sohase mondjátok: «Nem tehetek semmit.» Valamit mindig tehetünk, ha mást nem is, legalább példát adhatunk személyes energiánkkal és azzal, hogy felkeressük azokat a körülöttünk levő, esetleg még homályba burkolt energiákat, amelyekkel társulhatunk s magvát képezhetjük a társadalmi erőnek.

Nem mondom, hogy a földi királyság az energikusoké és azoké, akik nem félnek a szemrehányásoktól. Nem az uralkodásról, az életről van szó. Csak az akarat által élünk. Goethe ezt mondá:

«Csak akkor halunk meg, midőn lemondunk az életről ; addig élünk, ameddig akarunk.» Ez talán nem egészen áll az egyesekre, de áll a népekre. Nietzsche sokat beszélt az akaraterőről. Sok mondanivaló volna erre nézve, de van egy olyan akaraterő, amelyet nem lehet eléggé ajánlani és kívánni mindazoknak, akiket szeretünk, első sorban saját magunknak s ez az önmagunk feletti hatalom akarata.

FORDÍTÓ JEGYZETEI.

¹ Szerző ezen mondását : «blanc bonnét» et bonnét blanc», amely közmondás ezt jelenti : egyik olyan, mint a másik, egyre megy ; a magyar nép által használt «szürdolumány» és «dolumányszűr» közmondás által vélelem megközelítőleg visszaadni.

² A L'ActionFr ancaise royalista és antiszemita lap, amely a forradalom érdekében agitál.

³ Damilaville, Voltaire barátja.

⁴ La Tournelle (chambre de la Tournelle ; chambre du Parlement de Paris) Franciaországban a királyság első idejében a Parlement kezdetben törvényszéket, később országgyűlést jelentett. A parlamenti bíróság a király nevében ítélt. 12 ilyen parlament volt. A párisi parlamenti bíróság mint legfőbb bíróság működött s minthogy a királyi rendeleteket is regisztrálta politikailag is jelentős szerepe volt.

⁵ Két Lauzun ismeretes, ú. m. Antoine Nampau de Caumant de Lauzun francia tábornok volt, különben Montpensier asszony szeretője és finom világfi és Armand de Biron, duc de Lauzun, szinte francia tábornok. Különben Lauzun finom világfit jelent.

⁶ Achem vagy Achen : királyság Sumatra szigetén.

⁷ La marquise de Pretintaille : Béranger egyik alakja ; különben a Franciaországba 1814 után visszatért nemesség prætensióit jelenti.

⁸ Royer-Collard Péter francia bölcsész és szónok, szül. 1845-ben.

⁹ Lemaitre Gyula Francia kritikus, szül. 1853-ban.

¹⁰ Fronde az a párt, amely a királyi udvarnak, különösen ausztriai Annának és Mazarin-nak ellensége (1650 körül).

¹¹ Le Tartuffe Molière vígjátéka és az abban szereplő főszemély neve, aki alatt de Roquette Gábor autuni püspököt értette.

¹² Államosító (étatiste), aki az államnak tulajdonít valamit, pl. az oktatásügyet.

¹³ Nacionalista (nationaliste), aki a saját nemzetét részesíti előnyben.

¹⁴ A nacionalitás elve (principe des nationalites) azt jelenti, hogy ugyanazon nemzet különálló alkatrészei egy politikai egészet képezzenek.

¹⁵ Turgót Anne-Robert-Jaques francia államférfi, XXVI. Lajos király minisztere.

¹⁶ De Maurepas Jean-Phélippeaux XVI. Lajos francia király mindenható minisztere (1781.).

TARTALOM.

A fordító előszava	
I. A kormányformák alapelvei	
II. A munkakörök zűrzavara	25
III. A hivatottság menedéke	42
IV. A hivatásos törvényhozó.....	48
V. Törvények a demokráciában	62
VI. Kontárság a kormányzat körében	70
VII. Kontárság a jogszolgáltatás körében	73
VIII. Egyéb kontárság	96
IX. Közerkölcsök	123
X. Hivatásszerű szokások	128
XI. Megkísérlett gyógyszerek	135
XII. Az álom	165
Fordító magyarázó jegyzetei	180

MÁSODIK RÉSZ.

I. Jogi eszmék és szokások	5
II. Foglalkozások	79
III. A családban	107
IV. A politikai erkölcsök körében	119
V. Mindnyájunknak	153